

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

Láng Zsolt Simon Balázs

Tandori Dezső Podmaniczky Szilárd

Drago Jančar René Descartes

Max Horkheimer

... Sokszor csodáltam az aranyásókat álhatatosságukért, amellyel a homokot rostálják, meg lévén győződve felőle, ha nem is találtak semmit, hogy sikerük hitüktől függ. Valahol a megválaszolhatatlan kérdések margóján megpróbálom utánózni őket, visszafordulok ahhoz a néhány egyszerű igazsághoz, amelyben kitartóan hiszek: hogy létezem, hogy szeretem az életet, hogy értelmet próbálok adni életemnek, hogy félek mindattól ami elmentmond életszeretetemnek vagy abbéli törekvésemnek, hogy értelmet adjak az életnek, és újra erőssé válok ezeknek az egyszerű igazságoknak a segítségével, mint egykor Anteusz. Lehet, hogy ezért vonzódtam azokhoz a freskókhoz, melyeken követhető, ahogy a festő utat tört magának a statiszták sokasága közt, s eljut addig a pillanatig, amikor már egyedül van a képen.

Előbb azonban azt kellene elmondanom, hogy a művész, egy bizonyos szempontból, Midászhoz hasonlít, a frígiához, akinek a kérését Dionüszosz tiszteletben tartotta: mindent amit megérintett, arannyá változtatott. Ő, a művész, mindent, amit megérint, önarcképpé változtat. Van Gogh „Csillagos éj”-ében ég, hegyek, és ciprus látható. Ennyi. Ennyi? Az égen orkán tombol, mintha az Utolsó Íté-

POMPEJI

SZEGED, 1995. VI. évf.

1995/2.

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

TARTALOM

1995/2.

Láng Zsolt	BESTIÁRIUM TRANSYLVANIAE	7
Simon Balázs	Egy újabb szál (vers)	19
	A táska (vers)	20
	Sabina (vers)	22
Drago Jančar	Incidens a réten	24
	<i>Gállos Orsolya fordítása</i>	
Kolozsi László	Hajnali séta (vers)	30
Bálint István	LILI	31
Méhes Károly	Eleven eltűnés (vers)	36
	Az tépelődésről (vers)	38
	Átszítál (vers)	39
Tandori Dezső	Az Ír Mari Néni	40
Podmaniczky Szilárd	Egy puszi hatása	51
Lovas Ildikó	Egy megtalált történet	57
Ember Lili	(SZÓPÁRBAJ) (vers)	62
	TAO te PA CSI (vers)	63
Nagy Gábor	CHOPOKI KÉPESLAP	
	'93. február (vers)	64
	Késő-nyári éjszaka (vers)	65
	AKROPOLISZ (vers)	66
Octavian Paler	A korlátozott örökkévalóság	67
	<i>Demény Péter fordítása</i>	
Marsilio Ficino	Commentarium (IV)	71
	<i>Imregh Monika fordítása</i>	
René Descartes	A szerző levele a könyv fordítójához ...	92
	<i>Dékány András fordítása</i>	
Krémer Sándor	„Isten nélkül hiábavaló megmenteni a feltétlen értelmet”	107
Max Horkheimer	A társadalomfilozófia jelenlegi helyzete és egy társadalomkutató intézet feladatai.120 A schopenhaueri gondolkodás viszonya a tudományhoz és a valláshoz	135
	<i>Krémer Sándor fordításai</i>	

Szerkesztik

Darvasi László
Laczkó Sándor
Szilasi László
Utasi Csilla

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor
Baka István
Bernáth Árpád
Csejtei Dezső
Ilia Mihály
Lengyel András
Losoncz Alpár
Németh Gábor
Szigeti Csaba
Takáts József

Grafikai szerkesztés

Erdély Dániel
Szegi Amondó Zoltán

Szerkesztőségi titkár

Egyed Erika
Petruska Helga

ISSN 0865 5553

Megjelenik negyedévente.
Kiadja a Pompeji Alapítvány.
Felelős kiadó: Laczkó Sándor

Szerkesztőség címe: POMPEJI Alapítvány
6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34. T.: (62) 310–011/3250 m.
Nyomdai előkészítés: In-Media Bt., Creative Labor Bt.

Nyomdai munkák: Typo-System Kft.

A folyóirat megjelenését a József Attila Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Alap, a Táncsics Alapítvány,
Szeged Város Önkormányzata és a Soros Alapítvány támogatta.
A folyóirat megrendelhető a szerkesztőség címén.

Szerkesztőségi órák: szerda 15⁰⁰–16⁰⁰.

POMPEJI
1995/2.

BESTIÁRIUM TRANSYLVANIAE

Az ugató gyurgyalag

Sapré bárónak apró termete, hajlott válla, vékony és görbe lábszára volt, gyér haja és szakállja, sárgás-zöldes és száraz bőre, nagy és lapos füle, kicsi és mélyen ülő szeme, amellyel csak ritkán pislogott, vagyis tökéletesen úgy nézett ki, ahogyan a Szaturnusz fiait lefestik a jellem ismerői — mindazonáltal ő a Hold gyermeke volt. Éjjelen ritkán töltötte alvással az idejét, a vastag felhőkön keresztül is képes volt követni a holdtányér lassú vándorlását. Ha úton volt éppen, és Xénia eltűnése óta az ilyen napok igencsak megtornyozódtak, amíg emberei, a szolgák harsányságával hortyogtak a parázsló tűz körül, ő a kocsi kerekének tövében párnájára telepedett, és a kékes holdfényben elmerülő arcáról azt lehetett leolvasni, hogy érzékei minden más előtt bezárultak, és vézna testének materiáján kívül immár mindene fölröppent a Holdba.

Egyik éjszaka a csorbulatlan korong előtt egy hatalmas madár lassan elúszó körvonalait pillantotta meg. Örömmel dobbant meg a szíve, reménykedően eszébe véve, hogy bölcs madara, a szürke holló, végre kiszabadulva a szapora porverebek szakadatlan csivitelésétől rátelepedett letargiából, visszatért szolgálatába, ám mégsem az volt. Különös és megdöbbentő jelenség, és a báró, talán mert a gigászi madár mégiscsak látomás volt, utána eredt, egyszerre suhanva át tereken és korokon, mígnem egy városba jutott, ahol a sokablakos épületek olyan rendben sorakoztak egymás mellé, ahogy katonák a csatabeli rohamok előtt. A szárnyas szörny, mert hogy madárnak lefesteni oktan hízelgés lett volna, leereszkedett a legmagasabb épület tetejére, összevont szárnyait beletemette bőrének függélyes redői közé. Ijesztően rút alakja volt, de az embe-

rek, mert egy rozsdás vashágcsón leereszkedett közéjük, egészen másként vélekedtek: csupán rápillantottak, és a lény könnyed, derűs, ám mégis delejező tekintetében, mely átható volt, és súlyos, mint egy pecsét, váratlan bizalom és szeretet ébredt bennük, és bár a lény nem beszélt, legalábbis nem mozgatta a száját, mindannyian értették, mit akar, és készséggel válaszoltak neki:

— Nem, sajnos nem láttuk azt a lányt...

— Pedig egy perccel ezelőtt, igen, az előbb hagytam őt itt, csak egy perce...

Saprét e látomás fellelkesítette, és olyan hangon, hogy emberei azonnal talpra ugrottak, tüstént kiadta a parancsot, indulnak a Türei hegyek lábához.

Két nap múlva oda is értek, s mivel Sapré újbóli bosszúságára mégsem akadtak a lány nyomára, jobbat nem tehetvén, az utak szeszélyére bízva magukat, a kudarc megkétszerezte csüggedéssel bolyongani kezdtek.

Közben a báró naponta küldözgette leveleit István fejedelemnek, az égisz magasztalta annak bölcsességét, dicsérte előrelátását, buzdította, ajnározta, édesgette, kecsegtette őt, mindent elkövetett, hogy kigyomlálja belőle a közönyt és a pipogyaságot. Óvta attól, hogy a körülállók észrevegyék rajta a legkisebb ingadozást, mert akkor nemcsak a hatalma, hanem az élete is veszélybe kerül. Két dologra intette még: ne engedjen jövendőmondókat és alkimistákat udvarába, mert azok idő előtt megnyitják előtte a hideg sírkamra ajtaját, miként elődjei közül sokaknak, és őrizkedjék az asszonyoktól, akiknek szeszélyét, csapongó vágyait soha senki sem ismerheti ki igazán.

Berecnél járt, amikor fülébe jutott, hogy a Fejedelem nőszülni akar, Zsigmond özvegyét készül feleségül venni. Azonnal Fejérvárnak fordult, eleinte bosszankodva, hogy a keresést újfent föl kell függesztenie, de aztán már nem bánta, hogy a keresést megszakítva, néhány napot a vastag falak között hűsölhet. Emberei is jó néven vették, hogy nem kell a bivalyoknak való forróságban lovgolniuk, naphosszat legyeket csapkodni, és kispekulálni, hogy vajon merre ágazzon útjuk a következő fordulónál.

Amikor a megrögzött udvari ármánykodók Sapré halálát jelentették neki, Istvánt villámként sújtotta a hír, mert legfőbb bizalmasa nélkül nemcsak a jövő vált fenyegetővé, hanem a múlt is, hiszen fölmerült benne a sötét gyanú, hogy Sapré nevében az ellenségei

írogatnak neki, ekként csalva őt mérges hálójukba. Támaszra van szüksége, ez az egyetlen világos gondolat járt a fejében, amiből aztán kicsirázott az azonnali nősülés terve, és máris hívatta a nőkben expertálódott Bazsányi grófot, aki a fejedelem bizalmát oly módon igyekezett meghálálni, hogy a legpolitikusabb irányba tette meg javaslatát: vegye el a néhai Zsigmond özvegyét, így a fejedelmi titulus minden oldalról erősítést nyer. A nősülés terve felbolygatta az udvart, mert ahogy kitudódott a fejedelem szándéka, s világossá vált a benne rejlő kalkulus, mások is hasonló intenciókkal jelentkeztek, az önjelöltek köré kis sugdolózó csoportok szerveződtek, ellenségesen meresztve szemüket egymásra.

Sapré megjelenése, akárha kísértetet látnának, megdermesztette az udvarbelieket. István viszont mentőangyalaként örült neki, gyermeki rajongással forgolódott körülötte, s máris sorjázta az elszenvedett megpróbáltatásokat.

— Az álnok és hiú udvaroncok, a haza javát álcaként maguk elé tartó hazug és haszonleső urak, elegem van belőlük...

Az udvarra telepedett dermedtség csak pillanatig tartott, de a röpke ijedelem közösségében egymásra találtak az ellenséges csoportok, s most már az összetartozás erejét megízlelve, egymás fülébe ugyanazt sugdosták: az ország is erősebb lenne, ha közös kormányzat irányítaná. A félelem gyakran fordul át vakmerőségbe...

Saprének nem maradt kétsége, hogy az utolsó pillanatban érkezett. Azt is belátta, hogy miközben túlságosan elmerült a lány kérésében, magukra hagyta az elindított eseményeket. Istvánnak, bárha híjával van a megfelelő készségek seregének, maradnia kell, meg kell tehát szilárdítani a hatalmát. A nyüzsgésben legtöbbször elég egyetlen pontot elmozdítani, és ellenőrizhetővé válik a mozgás.

Azzal kezdte, hogy megjövendölte Dóczi Mihály közelgő balvégzetét, és jövendölése ez alkalommal is beigazolódtott. A macskáképű Dóczi a közös gubernium lehangosabb szószólója volt, ugyanakkor az árva fejedelemasszonyt is feleségül akarta; szakállát már kifehértette az idő, mégis reménykedett, mert mint mondják, ifjúkorában eredményesen ostromlotta az asszony széplaki várát, és hát könnyen felmelegednek az efféle kontaktusok. Reggel hiába keresték Dóczit. A szolgák beszámolóiból annyi vált bizonyossá, hogy az ágyas ház és az árnyékszék közti nyárhajnali ösvényen vesztett nyoma, eltűnt, mint akit forgószeél ragad el. Hat nap után találtak rá a Maros partján, jöllehet egypár nap azzal is elszaladt, hogy

megbizonyosodjanak kilétének valódiságáról, mert a víz a felsimerhetetlenségig szétáztatta a testet. Végül egyik szolgája a meglilult ajkak közé dugván ujjait, és tapasztalva, hogy a szájüregben egyetlen fog sincsen, bátran kijelentette, hogy gazdájára találtak, aki néhány éve a süly nevű ritka kórban valamennyi fogát elhullatta.

Dóczi csúf vége lecsillapította a magyar urakat, ám jottányit sem csendesedtek a szászok. Szász János, szebeni királybíró régtől fogva szajkózta, hogy ideje volna a szász nátióból is fejedelmet adni az országnak, ha már az ő pénzükből épülnek a legszebb városok. Illő volna, ha végre mandátumot kapnának azok is, akiknek eddig sokat ígértek, de keveset adtak.

Sapré hamis feljelentések fabrikálásával elérte, hogy a szászok vérszemet kapott grófját a Direktorok elé idézzék, ahol aztán az, mindenki számára döbbenetes váratlansággal, hosszú és vérfa-gyasztó vallomást tett elkövetett bűneiről. A jegyzők kezében megtorpan a toll, a direktorok falfelhérré váltak a százféle gonoszság hallatán, mert a szász gróf jószerével teljes életét rossz praktikákkal töltötte, méreggel takarította el az előmenetelét akadályozó nemeseket és polgárokat, elszedte marháikat, megrontotta és megbecstelénítette lányaikat és asszonyaikat, akik a velük megesett szégyen súlyától szólni sem mertek; ha kellett, a pápistákkal szövetkezett, ha kellett az új tanok hirdetőivel, de leginkább magával az ördöggel cimborált. Mindent elbeszért, majd siralmas konfessziója végén azt kérte, vegyék fejét, embertől nem kér magának grátiát, hanem minden bűnét a Megváltó sebeibe berakja, onnan vár bűnös lelkének kegyelmet, és örül annak, hogy nem kell látnia azokat a nyomorúságokat, amelyeket az ittmaradóknak még el kell viselniük.

A szász nemzet nem érzett részvétet grófja iránt, megkönnyeb-bült, amikor nevének és becsületének bemocskolóján végrehajtatott a megérdemelt ítélet, mindazonáltal e nemzet legfőbb támoga-tója, a német császár előtt mégiscsak hasznosnak mutatkozott a rokon vér hullását valamivel ellensúlyoztatni. Sapré maga mondta tollba a levelet, amelyben István, az elfogadott türelmi határozatokra emlékeztetve, beengedi a jezsuitákat az ország valamennyi városába. A császár kellő diadallal bocsáthatta útjukra a szerzeteseket, nemcsak Jézus, hanem a Róma antik dicsőségét visszaállító Birodalom katonáinak is nevezvén őket.

De hogy a Porta se nyugtalankodjék, még ugyanazzal a tintával a penna hegyén fogalmazódott protestáló levél az áttért pópák püs-

pökei ellen, akik a Bécsből üzengető jezsuiták ingerlésére katonaságot küldtek a becsületes, hittartó pópák házaikhoz. A törökök egyszerű mókánál többre taksálták az effajta pápista bosszantást, kedvelték és mindenkor bátorították azokat, akik borsot törtek amazok orra alá.

Ha majd a német lesz a világ ura, akkor mindenestül az ortalába ajánlhatod magad, addig viszont nem vehetjük le szemünket a törökről.

István hatalma biztos talapzatra tétetett, Sapré elégedetten dörzsolhette össze ösztövére kezeit. A lendület már-már elragadta: lehetnél a lengyelek királya is, kecsegtette Istvánt, de ennél jobban nem is ijeszthetett volna rá.

Ilymódon elvégezve feladatait, felszusszant, és mielőtt ismét útra kelt volna, engedélyezett magának egy pihenőnapot a fejedelmi városban.

Este a nagy hőségre való tekintettel jeges vizet öntetett a borába, és egy citromot is belefacsaltatott, mohón lehajtotta, elszopogatta a jeget is. Éjjel kirázta a hideg, a gyomrát fagyos kőnek érezte, meleg téglát rakatott rá, amitől úgy ahogy helyrejött. Másnapra az idő lehűlt, szélseperre, derűs ég ragyogott, sokan parádéztak a templom előtti téren, vagy a felsővárosi lépcsőkön, ahol a kanálisok bűze sem érződött. Sapré Istvánhoz ment, hogy elbúcsúzzon tőle, gyalogosan vágott át a téren, csak egy vékony selyem dolmány volt rajta. Mikor visszatért szállására, torka, szeme, feje fáj, remegett egész teste. Szolgái azonnal ágyba dugták, és szalasztottak doktorért. Maga Basinius professzor érkezett, hogy megvizsgálja miféle nyavalya kínozza a beteget. Pleuritis, állapította meg, eret vágott rajta, izzasztással kúrálta, porokat etetett vele. Három napig semmi változás, utána pedig csak rosszabbra fordult a báró állapota, hányás és hasmenés kezdte bántani. A doktor kolerára gyanakodott, áthívatta Cselebi Mihályt, a fejedelem orvosát, kielemezték mindent, s a konzílium sem mondhatott mást. Mindenki lemondott a báró életéről, senki sem hitte, hogy valaha is felkel az ágyából. Basinius doktor Sapré lakájától, Domine Valentinétől érdeklődött, vannak-e a bárónak hozzátartozói, akiket értesíteni lehet.

Sapré egy ideig követte a körülötte történőket, aztán egyszer csak nem értette, miért van ágyban. Nem vesztegelt tovább, kikelt ágyából, és könnyedén, mintha szárnya nőtt volna, elhagyta szobáját. Az

ajtaja előtt strázsáló szolgáját, Bortnyiki Jánost, annak pimaszkodó megjegyzésétől feldühödve, megmarkolta a lába között, és hihetetlen erővel fölszakította a testét. Lidérces hangon terelte félre az útjába sodródókat, majd István testőrein keresztülgázolva (egyiküknek a szemébe döfve mélyesztette ujjait az agyvelejébe), behatolt a fejedelmi tanácssterembe, fölnyalábolta a hebegő-habogó Fejedelmet, rádobta a papírtekercsekkel megpakolt asztalra, majd a falról leakasztott hosszú, nehéz palossal a lábától indulva, olyan akkurátusan, ahogyan a hagymát metélik, fölaprította. Lávafolyamként sistergett tovább, letarolta a várost, feltartóztathatatlan rohamától megrészegülve, végigrobogott az országon, egy-egy iszonytató kiáltással vetve oda a teljes megsemmisülésnek a pusztító szélvész habjain hanyódó településeket. Az emberek a kapuk elé kiállva, belenyugodva várták közelítő halálukat, alig szuszogtak a lángoktól felhevült levegőben, a rettegés béklyóba kötözte lábaikat, s csak kába ösztöneiktől ellökve próbáltak a fölébük tornyosuló áradat elől az utolsó pillanatban elrohanni, hajukba vörös lángok akaszkodtak, végül kínoktól vonagolva hullottak Sapré elé, hogy óriási markában szétmorzsolódva, megszabaduljanak a további szenvedéstől.

Amikor e hátborzongató és sistergő földrengés véget ért, ott térdelt előtte a keresett lány is, kezét esdve nyújtotta felé, de ő a menekülés legkisebb reményét is elvette tőle: hatalmas kőládába gyömöszölte, a ládát egy súlyos kőlappal lezárta. Ereje még mindig akkora volt, hogy ujjai, miként a puha agyagba, belemélyedtek a kőfedélbe.

Ekkor fölarsant a kakas első kiáltása. Sapré a kőládára roskadt, az égre emelte tekintetét. Hidegen áradt szét a Hold fénye, bevilágította s egyszersmind szertefoszlatta a láz színes delíriumait. Sapré magához tért, verejtéktől lucskos ágyban találta magát, éjszaka volt, telihold ragyogott az ablakon túl. Olyan hirtelen nyerte vissza az egészségét, mint erejét a földet megérintő Sámson. Szolgái egymást ledöntve szaladgáltak a konyhára, hogy tyúkfiból főzött levesekkel enyhítsék visszatért gazdájuk éhségét. Három napi lábadozás után végképp felkelhetett az ágyból.

Még a lábadozás órái alatt, kikerülve a láz gáttalan vízióiból, elgondolkozott mindazon, ami történt. Gondolatai úgy kitisztultak, hogy üvegkristályokként emelhetette maga elé őket.

Rájött, hogy valamit elhibázott.

Hogy nem számolt mindennel.

Amikor elindította a történetet, gondosan kiterelve valahány lehetséges fordulatát, a figyelmét elkerülte valami. Az esze hiába működött oly pontosan, hiába volt az ország legeszesebb és legraszabbb embere, a történetbe belemerítkezett maga is, és a teste anyagának kisugárzásában titokzatos szellemek elevenedtek meg, és támasztottak láthatatlan örvényeket, ő pedig e szellemeket nem vonta az uralma alá.

A lányt segítő gigászi madár felbukkanása csalhatatlanul megerősítette és igazolta mindezt. Miközben a szintisza, átható észre bízta magát, az ellenkezésre hívatott erők olyan határokon sodorták túl, ahol az ész immár tehetetlen; ha győztesen akar kikerülni, akkor szogálatába állítva az ottani világ hatalmait, elnyerve az anyag nászából születő erők támogatását, a matéria patrocíniumát, föl kell hágnia arra a magaslatra, ahonnan beláthatja az ész előtt ködbe vesző világot is.

A betegsége figyelmeztető intés volt, nem szabad késlekednie. Ezért elméjének addigi szüleményeit félredobva, Zsombék várába indult, hogy megvilágosodásának bőkezű adományait használva, a mágia fortélyait is alkalmazva, új erőket toborozzon szolgálatába.

A menetből Székelytámadnál kivált Domine Valentine, és anélkül, hogy útja közben megaludt volna, vagy betért volna egy pohár borra valamely útszéli házba, a következő nap, a déli harangozás alatt belovagolt Segesvárra.

Deli Mihály hírhedt ezermester lakott ott. Trükkös szerkezeteit felküldöztette a császárnak is, hadd gyönyörködjék bennük. A császár mindannyiszor dícsérő oklevéllel hálálta meg küldeményeit, olykor néhány arany talérral megtoldva. Ám Deli nem elégedett meg ennyivel, hamis pénzt kezdett veretni saját matricáival, a szeretett fenség képmásával. Az ügyeskedése kitudódott, s annak idején épp a szebeni bíró, Szász János utasította a perzekútorokat, hogy a segesvári mestert arestálják. Deli még azok érkezése előtt Bécsbe szaladt, már útközben pápistává lett, és térdreborulva kérte a grátiát a császári fenségtől, amit huzavona nélkül meg is kapott. Ezzel a grátiával aztán visszatért, a héttornyú város polgárai előtt szertartásosan bemutatta a menlevelét, mi több, elérte azt is, hogy ő legyen a város polgármestere.

Legkülönösebb találmánya egy ezüstlemezekből összeszegecselt madár volt, ezüstgyurgyalagnak hívták a napfényben szipor-

kázó ezernyi színe miatt. A testében elrejtett szerkezet segítségével képes volt az ég madarait utánozva a magasba emelkedni: legyezőszerűen szétnyíló szárnyaival sebesen verdesni kezdett, aztán csatogva elszakadt a földtől, és néhány kört írt le a város házai felett. Ámuldozva, és a látványtól némileg szorongatva tekergették nyakukat az utcákra kivonulók.

Domine Valentine, hogy mi módon, az az eseménynek szempontjából nem lényeges, megszerezte az ezüst gyurgyalagot, majd ugyanolyan kitartással, mint ahogy errefelé vágatott, elporzott Vidrány irányába. Az utak leggyorsabbikát választva, csak szükségét enyhíteni hagyván el szívós lova nyergét, két és fél nap alatt megérkezett oda is.

A bárótól kapott utasítás úgy szólt, hogy jól kifundált ürüggyel csaljon ki az elkőborolt lány ingó holmija közül valamit, vagy ha erre módja nem lesz, szerezze meg titokban.

Domine Valentine megdöbbenésére (noha távol állt tőle, hogy az élet váratlan fordulatai zavarba ejtsék) a kastély helyén hamu és üszök hevert; a hamu megkérgesedett halmain már burjánzásnak indultak a pusztulás sárga virágai, de ha megbolygatta mélyüket, tárgyak után kutatva, sűrű, selymes porfelhők röppentek föl. Órák alatt, mialatt szenvedett a portól, semmit sem sikerült kibányásznia, egyetlen csorba cserepet sem, amiből azt a következtetést vonta le, hogy a tűz ereje mindent felemésztett, vagy a környékeliek már alaposan átfürkészték a helyet.

Köhögéstől kínozva, már-már üres kézzel visszafordult volna, amikor szerencséjére egy nemes vonalú, de az éhhalál szélére jutott, girhes eb bukkan föl a mogyoróbokrok közül, és a lakáj hívására odatámolygott annak lábaihoz. Domine Valentine megveregette az eb nyakát, szíjakkal hevedert formázva "fölszerszámozta" az állatot, fölemelte, átvette a nyeregkápa előtt, odakötözte, s mint valami hosszú, eredménytelen vadászat végén mégis elejtett hízott zsákmányt, elégedetten vitte magával.

Sapré hazatértekor a szürke holló ugyan leírt egy fáradt kört a vár fölött, de aztán visszatért a toronyszoba párkányára, piszkának bűzlő vackára, fejét besüppesztette a szélről bolyhódzó tollpíhek közé, és úgy gubbasztott, az értelmetlen várakozás unalmába burkolózva, mint egy beteg tyúk.

Sapré nem foglalkozott vele. Nekiállt, felnyitogatta ládáit, és az egyik mélyéről előkotorta Marsilius Ficinus *De triplici vita* című könyvét, amely fiatalkori vándorlásaiban, a leégett Friss palotából került a birtokába. Buzgón beletemetkezett az olvasásba.

Honnan származik az élet? A tűzből. A tűzben rejlik láthatatlanul az egész világmindenség, és a tűz lobogó lángja latens teremtes. Teremteni és pusztítani egyet jelent. Mindennek megvan a titkos művészete. Vér és arany, Hold és tűz. A tűzből minden előállítható, mert a tűz az anyaöl. A Hold és a tűz láthatatlan ívben egyesíti erőit, és a holt anyagból eleven lesz. A megolvadt arany tinktúra. A tiszta ércekben az őstűz lobog. Az élet oly folyó rész, amely az érc legvékonyabb leheletéből, párájából áll. A kémiai nász során az anyag megfürdik az érc leheletében. A kémiai nász fenséges csoda.

Amikor az új tan híveiben az előttük becsapódó kapuk dörrenése, a szavaikból újra meg újra felfakadó szent elhívatottságot elfojtó durva elutasítás elkeseredéssé keményítette a lelkükben ápoltszedséget, majd a keserűség a további gyarapodásban dűhvét átcsapott, akkor nekikíamadtak a bezárt kapuknak, és nem álltak meg a küszöbön, a megtorlásra megtorlással válaszoltak, átkokra átkokkal feleltek, értetlenséggel szembe féktelen fanatizmusukat állították: az elfoglalt templomokból kihajigáltak mindent, bemeszelték a falakat, kőből és bárdolatlan gerendákból szöszéket és padokat állítottak föl. Az aranyosgerendi templom is hasonló sorsra jutott, a rettenet örvényei a szemétdombra vetették szép faragványait, mívess ereklýeit, tűz emésztette el csodatévő oltárképeit. Egy ismeretlen származású és rendeltetésű kettős aranytálnak, mert közönséges, használható tárgynak látszott, azonnal akadt gazdája, aki házába vitte, és mert anyaga, a temérdek arany sokat ért, sokszor gazdát cserélt az idők folyamán, míg emez is a báró kincseskamrájába jutott. Sapré értette a tál aljába karcolt betűk értelmét és jelentését, ismerte a tál titkát. A bolognai ikertál, az alkémisták számára mindennél fontosabb, még a matéria primánál is, mert ebben a tálban nem hűl ki a megolvasztott érc, a jég nem olvad vízzé. Mintha az egymásra tapasztott tálok belsejében megállna az idő, illetve egy másik mérődne.

Domine Valentine nem pihenhette ki fáradaímait, gazdája máris munkába állította. Bőrkötényt erősített maga elé, kezére is vastag

bőrkesztyűt húzott. A kialvatlanság dacára olyan pontosan végezte feladatait, mintha százszor begyakorolta volna.

Acélpenge villant, a holló szívéből kifröccsent a vér, és egymás nyomában hömpölygő hullámokban folyt bele az aranytálba. Eltévedő cseppjeiisteregve csapódtak a pádimentum kőlapjaira, megperzselték a lakáj kötényét: áradása sűrű gőzpárába vonta a szobát.

A kutya szűkülve próbált szabadulni a rátekert bőrszíjaktól. Domine Valentine, miután a holló kiürült tetemét kivetette az ablakon, ölébe emelte az ebet, majd másodszor is villant a penge a kezében, és a Sapré megjelölte helyen behatolt az állat remegő testébe. A nemes állat vére sűrű és hűvös volt; csak néhány cseppet engedtek a tálba belőle.

Elkészült a mágikus fürdő.

Megvárták, hogy a Hold zenitjére hágjon, akkor Sapré felemelte az ezüstmű kovácsolt gyurgyalagot, és belemerítette a gőzölgő fürdőbe. Majd ikerpárjával letakarta a tálat. Egy kémiai hónapnak kellett eltelnie.

Sapré az elkövetkező éjjeleken a toronyszoba ablakához húzott széken üldögélt, karjait a sárkánykarmokban végződő karfán pihentette. A háta mögött, a zsámolyra állított bolognai tálban megmegkoccant az ezüst gyurgyalag.

Olybá tűnt, hogy a báró arcáról visszaverődő kékes holdfény az egész szobát besugarazza. Medio tutissimus ibis, a kémiai nászban igyekezni kell az anyagot tisztán tartani, megóvni a rontás tengerének szirénusi veszedelmeitől, kerülni kell a kedves hallású szavak és látványok kibocsátásával a nász megrontására ösztökélő szellemlények közelségét. Gondolatait nem engedte elkalandozni, fülét bedugta, elzárkózván ez egyszer a völgyből fölszálló hangok megfajtásától is, nyugalomát még egy rosszkedvűen érkező, de amúgy heves égzengés sem tudta megrendíteni.

A kémiai hónap elteltével leemelte a fedőként szolgáló tálat, és a felcsapódó párafelhőből kibontakozott az elevennél is elvenebb madár. Gyors szárnycsapásokkal libegett Sapré arca elé, farkának billegő mozdulataival is egyensúlyozva magát, aztán egy félkört leírva, sebesen kifordult a nyitott ablakon.

Szeme élesebb volt, mint a szürke hollóé, röpte merészebb, és olyan érzékenységgel válaszolt minden változásra, mintha mágnesűk rejlenének finommívű tollaiban.

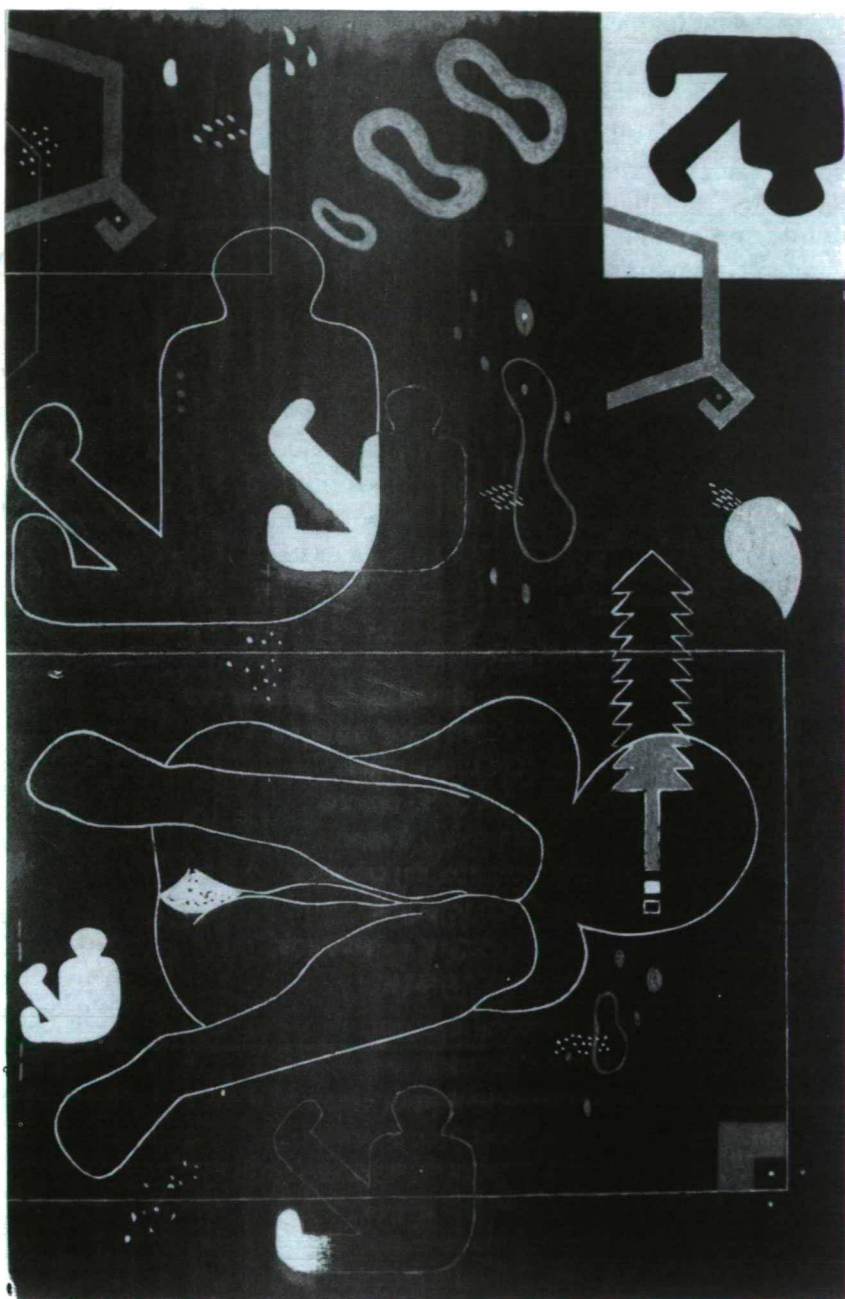
Az alatt lakók, akik nem is olyan régen felsóhajtva nyugtázták a elnémulását a szürke hollónak, amelynek gyűlöletük a generál Karaffa nevét kölcsönözte, most új pánikkal fordultak a kísértetvárból kieresztett csattogó szárnyú madár felé. A rettegés megtestesítője ekkor minden indíték nélkül beleüvöltött a levegőbe, kiáltása egy éhes kutyafalka csaholására hasonlított, és annyira erős volt, hogy az emberek a fülükre tapasztották tenyerüket. A baromfiudvar éktelen lármát csapva felbolydult, a tehenek bögni kezdtek, a lovak ijedten toporzékoltak béklyóikban, általánosossá téve a rémületet. És mire napnyugta után minden elcsendesedett volna, az égi kutya-falka, alkalmasint kedvét találván a rémisztgetésben, fertelmesen ugatva, most a vár tornyainak irányába, ismét felbukkant fölöttük, álmukból riasztva őket. Nagy Máté, a zomboki falunagy, aki már a szürke holló Karaffával is sokat viaskodott, ezen az éjjelen elméjében megbódult, többé sem enni, sem inni nem kért, keservesen sóhajtozott és sírt, szüntelen való hallgatásban töltötte az időt, ha pedig szót bocsátott ki, az is értelem nélküli volt, a fogait vicsorgatta, recsegtette, a fogaival mindent egyberágott, köntösét, ingét mindegyre letépte magáról, némelykor felette elkomorult, némelykor nevetett, ilyenkor szépen dúdorászott is, így aztán különös viselkedése miatt kisvártatva nagyobb látványosság lett belőle, mint az égen ugató lidérces madárból.

Sikerült!, ujjongott a báró.

Úgy látott mindent, akárha tiszta tükörben.

A szürke holló mágikus párja nemcsak a földi világ vásári sürgés-forgásáról számolt be, hanem a láthatatlanul mesterkedő elemek sphaeráiba is elvezette a gazdáját, aki ilymód megint olyan nyugalommal tudta magát vezérelni, miképpen megtervezett históriájának kezdeténél állva. Mert bár nem volt még birtokában a lány, az ezüsmadár elétárta, hogyan juthat el hozzá, és miképpen vonhatja bűvkörébe. Sapré képzeletében biztonsággal rajzolódott ki a jövő, és e biztonságnak az öröklét lágy fuvallataként beleköltöző érzéstől, régi szokásaként, meghatódottan könnyezni kezdett.

Véget ért tehát a hosszú és eredménytelen, időfecsérlő keresés, ami már-már belerántotta abba a zavaros történetbe, ahol kétséget kizáróan végképp elsüllyedt volna a saját anyaga kavarta örvényekben.

Darázs József: Felhőjáró

Egy újabb szál

(Slavei Tamásnak)

Olyan, aki néha kiesik, az
Útfélre kerül, láttam ilyet,
De akkor nem figyeltem még,
Nem néztem félre, ilyen ember
Lettem, egy WC-pavilon ilyenkor
Üres lépcsőjén, mintha ár vetett
Volna ki, hajnalban, és te — nem
Felejttem el — nézéseddel végig,
Nem hunyva ki, egyszerre vádoltad
Ezt az erőt, ami, ha nem szűnik,
Lassan kiolt, és fektettél valami
Pamlagra ott a kövön, milyen kár,
Gondoltam, hogy nem most kezdődik
E hajnalban minden, hogy nem
Ocsúdhatok e nyirkos tornácról,
Mint rémálomból fel, hogy ezt a
WC-feljárót, hideg követ, nézésedet,
Kék kabátod és sísapkád (ahogy
Kámforrá válik, aztán föltűnik megint:
Egy erdei manó), most már cipelnem
Kell, ha fölkelek, egy újabb nehezeék,
Egy újabb szál: ennyivel nehezebb az
Ébredés.

Budapest

Simon Balázs

A táska

Most először igazán
Vitetve csak, a lépcsőn le,
Érezve már, még fönt a *rohamot*,
Átfut néhány sor, visszalépnék,
Nem lehet, az agyamon, már nem
Tudom, milyen pöttyök és csíkok,
Milyen pillangók repítenek...
A táskámat hónom alá veszem, a
Rengeteg pénz benne van, vigyázok
Rá, a képtördelés vall mozaikszemre
Csak, én ember vagyok!, valami
Ablakok hullámszanak, mögöttük
Félhomály, egy emberfej az egyikben,
A felfúvódó hályoggal, olvadt
Üveggel nő, várom, amíg kipukkan,
Ordas arc, vörös, egy másik kép-
Szemcsében kormos, mint a téli
Alkonyat, ki fújja őket szalmaszállal?,
Én?, vagy *onnan* át a gyerekek, én
Álmodom, hogy jönnek fel az
Ellenlépcsőn — egy arc részei, soké? —,
Vagy engem álmodik egy gyermek,
Feltétlenül ő!, színjátkozó buborékba
Zár, azt látom bentről (remeg, mint
A délibáb), meggörbült fríznek,
Százszor nekirepülök hiába, mint a
Légy, velem tágul a hályog, mint a
Gumifal, a necc, a recehártya nyúlós
Szövege, a mindenség lehet ilyen!,
E feneketlen porszívó, zsákjában
Sötét van, a metróban, már lenn a
Peronon repültem, mint az eltérített
Méh, gyűjtött mézét nem hazafelé, *el*
Repítve, mintha egy hatalmas ablak
Tükrözné a napot vissza, és azon

Indulna el, karom szárnyként emeltem
Fel — talán — a táska, kincsem
Akkor hullott ki alóla, és
Tovább jártak a lábaim abban
Az éjszakában, akkor lett
Megint, mikor az a *bátsó ablak*
Betört, azon át újra: fény,
Amin bejöttem táska nélkül, ott,
Egy metró mellett felsikoltva,
Anélkül innen nincs ki út, a
Föld alatt leszek, rohantam vissza,
Föl, karom alatt a táska híja ott
Kezdett sajogni, ott, ahol a folytonos
Kép visszaállt, mintha egy zökkenő
Után, a táskám is, ott hunyt ki
Méhszemem, egészben várt egy kézben,
Ott, ahol kihullott, visszaállt a
Rend, egy gyerek nyújtotta, mintha egy
Szakadék fölött, és általa, mikor
Kezünk egymáshoz ért, simult el
Szurdoka, illeszkedett utam két
Széttörött fele.

*Budapest**Simon Balázs*

Sabina

(Kaddis az élőért)

Egy régi versem akartam
Lemásolni Neked, mintha
Fényképet adnék, gondoltam,
Magamról és a többiről,
„Emléket állítok neked, Sabina”,
Olvastam, és máris nem fakó, de
Törz volt, másolom, „gazdátlan
Hang, olvadt hangárnyékok közé
Kever... a nyár..”, nem emlékszem,
Ki volt Sabina már, csodálkozom,
Vízorgonistanő, mi az?, akkor tudtam,
Aquincumban őrzí egy felirat nevét,
Lefordítom, „kegyes Hang, mondd, Isten
Veled, Sabina!”, írja gyászolója névtelen,
Eszembe jut egy vesszor onnan, másolom,
„Ahogy csicsergésük madártalan”, el-
Képzem azt a csak hallható röppályákkal
Szabdalt leget Aquincumban, „Sabina,
Hogy gyűlölted, mindig onnan el, tervezted”,
Mégis itt ért el a gyűlölt nyárban, nem
Tudom, hogyan (hány éves voltál, ifjú még?),
Amit a felirat kiált: „Isten veled!”.
„Nem indulunk sehova, hát!”, írom onnan, a
Régi versből át, érvényesebb a mostra tán,
Végérvényesebb, hangokká olvad szét a
Látható világ, 3x13 cső hidraulikus jaj-
Szava emelje fel Aquincumot, röptse el,
Hatalmas gyászoló madár: „Sabina(Aelia),
Isten veled!”, sívítja 39 érctorok, amíg a
Névtelen folyókat pumpálva a nyomóharangba
(Álmában könnyeit), *félreveri* városszerte,
Emberi hangra tanítja a csőrendszert
Szerelméért, akinek (végre) sikerült, bár
Máshogy, *el*, vulkanikus gépkezelő, „ki-

Tépett hangcsóvák szikráit
Szórva szét" — SABINA — ágyútűz
Alá veszi a langyos felhőket
Aquincumban, mintha gályapadra
Vonná a gyász miséjét fújtatni,
Felszítani tüzét, „őrzöngő táncos
Sípjai között”: róla nincs felirat,
Írom Neked már szabadon, most ez a
Vers — innen nem másolom — legyen azé,
Aki hátra marad(t)!

*Budapest**Simon Balázs*

Incidens a réten*

Az incidens, amely megváltoztatta Mihail Sevcsenko asszisztens életét, egy napsütötte délelőtti esett meg a közgazdasági és a bölcsészkar tömbje között elterülő zöld rét szélén.

Azon az éjszakán megint belehasított a jól ismert fájdalom. Este kezdődött enyhe nyilallással az ínyében, finom lüktetéssel és szívdobogással. Tudta, mi következik, ezért bevett két tablettát, lefeküdt, és megpróbált elaludni a televízió képernyőjének villogása mellett, felesége ugyanis esténként a tv előtt ült, és összevissza váltogatta a programokat. Az asszony is tudta, mi következik, ezért lehalkította a készüléket, a kép azonban ugrált tovább, s zavarta az olyannyira óhajtott álmot. Sevcsenko mégis aludt egy szemhunyásnyit, s amikor felébredt a hasogató fájdalomra, a képernyőről még mindig ugyanaz a szívárványszerű fény vágott belé. Tudta már, hogy hosszú és álmatlan éjszakája lesz. Lyukas metszőfoga, a bal felső hármás teljesen begyulladt, előbb fájdalmasan, egyenletesen, majd egyre szaggatottabb ritmusban kezdett lüktetni, hasogatni, fájdalmasan nyilallt az arccsontjába, s a szemén keresztül fel az agyába. Virrasztó élete párja borogatásokat tett az arcára, ezeket ő ideges mozdulattal hol a fogára szorította, hol pedig dühösen félrelökte, sőt elhajította. A gyógyszerektől kábán, fájdalom zilálta aggyal, zavaros tekintettel virrasztott pirkadatig. Ilyen állapotban, s egy olyan pillanatban, amikor már semmiféle kiutat nem talált, döntött úgy, hogy elmegy a fogorvoshoz.

Mihail Sevcsenko biztos volt benne, hogy a kommunisták az okai szűnni nem akaró rettenetes fogfájásainak, mint ahogy azok az okai minden egyéb rossz, utálatos és szerencsétlen körülménynek is az életében. Habár sorsa egyedül az ő sorsa volt, és így teljességgel felcserélhetetlen, mégis egy volt csak az ismert, a könyvekben,

* Az itt közölt részlet *A Pogled angela* (Ljubljana, 1992) c. kötetből való.

cikkekben és esszéekben különféle módon leírt és teljességgel egyforma sorsok közül. Amikor amerikaiaknak beszélt el élettörténetét, a hatalommal való jelentéktelen összeütközését elnyomott és megváltatlan hazájában, a konfliktust, amely a börtönben fejeződött be, a menekülést és a menedéket, amit e szabad országban megtalált, az emberek udvariasan bólogattak, ő pedig tudta, hogy esete többé soha senkit sem fog megrendíteni: a dolog mint olyan, a dolog közismert volt. De csak ő tudta egyedül, hogy mindez mit jelent. Nemcsak a szenvedést, az már mögötte volt, hanem az itteni életet, a civilizációs váltást, a nyelvtanulást, a tanulást az egyetemen, ahol már felnőtt, kész emberként kellett egy padba ülnie a gondtalan és könnyelmű diákokkal. Elviselte mindezt, és tudta, hogy miért. Egy emigránsszervezettől húzott szerény ösztöndíj segítségével fogcsikorgatva végigcsinált mindent.

Asszisztensi beosztásig vitte az egyik tekintélyes egyetemen, és gyorsan haladt, vizsgáról vizsgára. Összeszorította a fogait, hacsak nem fájtak. De mind gyakrabban kínozták. Nagy fegyelemmel volt képes úrrá lenni minden félelmen és traumán, ami lelkébe fészkelte előző életében, csak a minduntalan beléhasító fogfájásra nem talált gyógyírt, ellenszert, sem orvosságot. Fogai régen romlottak el, még a börtönben, az óceán túlsó partján, vagyis úgy rontották el a fogait: a silány kosztal, a vitaminhiánnyal, a szűnni nem akaró huzattal, a hideg vizes fogmosással. Beleplántálták a fogorvostól való leküzdhetetlen páni félelmet is. Elsötétült előtte a világ, valahányszor a börtönbeli sintérre gondolt, a fogóira meg a fűróira. Pontosabban vörös és fekete lett minden, mivel amikor az a hájas kuruzsló neki esett odabent a börtönben, felváltva hol az ő arcát látta a fájdalom kódén keresztül, hol pedig egy zsíros fekete betűkkel teleírt hatalmas vörös plakátot a szemközti falon. Sohasem tudta elfelejteni azt a plakátot, mint ahogy a vaskos fűrókat sem. Tudta, hogy Amerikában egészen mások a felszerelések. Felesége és barátai nap mint nap győzködtek, turbofelszerelések prospektusait hozták el neki, melyeken másodpercenként akkora fordulatszámmal működő fűrők szerepeltek, hogy azokkal a művelet teljesen fájdalommentessé vált, beszéltek neki a további fájdalomktól megszabadító injekciókról és a szőke fogorvosnők könnyű kacsóiról: de Mihail Sevcsenko, aki képes volt szembeszállni a hatalmas kommunista birodalom elnyomógépezetével, hadseregével és titkosrendőrségével, nos ugyanez a Mihail Sevcsenko nem volt képes legyőzni félelmét a fűró sívításától, és a fogához való fémes érintésétől.

Hanem azon a reggelen, amikor fájdalomtól szétzilált aggyal, gyógyszerektől kábán, zavaros tekintettel belepillantott a felkelő vörös napba, és a kép a hazájában látott napkeltékre emlékeztette, azon a reggelen úgy látszott, mégiscsak erőt vesz magán.

Hosszan, óvatosan, nyögdecselve öblögette fájó szájüregét, lassan vette fel a friss alsóneműt, gondosan kötötte meg a nyakkendőjét és aztán dobogó szívvel állt meg a tükör előtt. Hallotta, amint felesége a szomszéd szobában telefonál a fogorvosnak. Másodpercenként sokezer fordulattal, gondolta, sokezer és még annál is több hangtalan, fájdalommentes turbofordulattal.

Mihail Sevcsenko nyugodt és határozott léptekkel haladt el a közgazdasági tanszék mellett. Tudta, hogy mindjárt a sarkon zöld rét várja, amely elnyúlik messze, addig az épületig, melyben a humán tudományok lakoznak, és csak a túlsó oldalon, csak a következő sarok után következnek a rendelő világos ablakai, melyek visszaverik a reggeli nap sugarát. Szerette ezt a rétet ebben az órában, egy szeletére emlékeztette az otthoni tájnak, amit el kellett hagynia, egy bizonyos réten keresztülfolyó patak partján sorakozó nyírfákra. A könyörtelen fájdalom ellenére, vagy éppen amiatt gondolt távoli, elvesztett hazájára.

Abban a pillanatban, ahogy a sarkot elhagyta, két dolog történt. Meglátta a várva várt hatalmas zöld felületet a délelőtti napfényben. Ugyanabban a pillanatban a fű és a járda közötti sávon, a szabad tér és a közgazdasági kar épületének fala között három vagy négy standot pillantott meg, amit általában ki szokott kerülni. A baloldali érzelmű diákok itt tették közszemlére a marxista irodalmat, az antiimperialista pamfleteket, árulták a Che Guevara, Marx és más szakállas klasszikus arcképével díszített trikókat. Talán meg se látta volna őket, talán elment volna mellettük, oda se pillantva a fiatalok csoportjára, amely mindig ott ácsorgott, talán mint mindig, most is meggyorsította volna a lépteit, hogy átadja magát a fűnek, a zöldnek, a klorofilnak, a könnyű lépteknek, az emlékeknek, a földnek, amely puhán süpped a lába nyomán. Egészen biztos, hogy másként cselekedett volna, mint ahogyan tette, egészen biztos, hogy az élete ezután egészen másként alakult volna, ha azon a szerencsétlen délelőttön nem fáj a foga, ha nem lett volna mögötte az a szörnyű éjszaka, ha az agyát nem zilálta volna szét a fájdalom, ha nem lett volna teljesen kába s fájdalomtól zavaros a tekintete.

Egy feketehajú diák, nyakában sállal röplapokat osztogatott, az arrajárók elvették, zsebrevágták vagy mentükben olvasni kezdték.

Volt aki csak átfutotta, és beledobta az első szemétkosárba, mások kezükben a röplappal odamentek a standokhoz. Mihail Sevcsenko jól ismerte ezt a mindennapi jelenetet, és minden délelőtt nagy ívben kikerülte. Ezúttal talán túl közel ment, talán egyenesen őt szemelte ki a röplapos diák. Bármilyen is történt, bármi is történt, a fiú egyszer csak ott termett mellette, és egy zsíros fekete betűkkel tele nyomtatott vörös, égővörös röplapot nyújtott át neki. Mihail Sevcsenko csak nemet intett és meggyorsította a lépéseit. Eddig még soha nem történt meg, de ezen a reggelen a fiatalember utána eredt, ott haladt mellette, és nyújtotta feléje a papírt, még lobogtatta is, sőt Sevcsenko úgy érezte, kifejezetten agresszíven lobogtatta egyenest bele az arcába. Megállt és a fiatalember szeme közé nézett.

— Nem kérem ezt a röplapot — mondta.

— Nem baj — felelte a fiatalember, — ez itt egy szabad ország.

— Éppen ezért nem fogom átvenni magától — mondta Sevcsenko.

— Nem is kell — mondta a sálas fiú. Ezt mondta, de nem tági-
tott, még mindig ott állt Sevcsenko előtt, és maga elé tartotta a rö-
plapot. Nem is maga, hanem Sevcsenko felé, egyenesen az arcába.

Sevcsenko metszőfogába nyilallt a fájdalom. A bal felső hármass megsejdu-
lt. Félre akarta tolni a fiút, hogy folytassa az útját. De nem
tolta félre. Kikerülte és hagyta, hadd álljon ott a papírcsomóval
a kezében.

— Hé — kiáltotta a feketehajú marxista Latin-Amerika mélysé-
geiből, hé, mister, — kiáltotta. Sevcsenko oda se neki. Ment a fűvön
át a rendelő narancsszínben ragyogó ablakai felé. A fájdalom az
arcsontján keresztül a szeme felé sugárzott. A fiatalember utána-
szaladt.

— Lehet, hogy ez érdekli magát — mondta, és az orra alá dugta
a vörös papírlapot, mire Mihail Sevcsenko biztos volt benne, hogy
ez nem ugyanaz a papír, mint amit az előbb kínált neki.

— Mondtam már, hogy nem érdekel — felelte Sevcsenko, és
összeszorította a fogát, mire a fájdalom végiglyuktetett szemének
szövetein.

— Azt az előző röplapra mondta — így a diák, — ez egy másik.
A diák később azt bizonygatta, hogy Mihail Sevcsenko még ebben
a másodpercben rátámadt. Sevcsenko az ezt követő tárgyalásokon
viszont azt állította, hogy erre csak később került sor, hogy a diák
sértette meg először az ő fizikai sérthetetlenségét, egyetemi és
egyéni integritását.

Tulajdonképpen Sevcsenko sem volt teljesen biztos benne, ki kit érintett meg először, de arra határozottan emlékezett, hogy *még egyszer ki akart térni* a fiú elől. Balra tért ki s vállával hozzáért a diákhoz, vagy pedig a diák ért őhöz. Mindenesetre ezután tett még vagy tíz lépést a rendelő ablakai felé. Narancsszínben ragyogtak a napban, olyan erősen, hogy fel akarta tenni a napszemüvegét. De amikor a zsebébe nyúlt a napszemüvegért, azzal együtt egy vörös röplapot is előhúzott. A közeledés vagy a távolodás másodperceiben tehát a diák ügyesen a zsebébe csúsztatott egyet. Vörösen ragyogtak az ablakok, szemén keresztülhasított a fájdalom, fel az agyába, ezernyi fordulattal, turbofordulattal neki az agyhártyájának, felpörgött, felpörgött, ahogy túl az ablakok mögött pörögnek a turbofúrók, hogy feltörjék a fogzománcot, amint egykor az a vaskos fúró szaggatta az ő állkapcsát valami börtönrendelőben, sok évvel ezelőtt, hogy az agya is belezendült, hogy a szilánkok csak úgy röpöködtek a szájüregében. Megállt. Megfordult. A diák még mindig ott állt a rét közepén, kezében a vörös röplapokkal. Elindult a fiú felé. Az állt és mosolygott. Ment feléje összeszorított fogakkal, s kezében ott gyűrögette azt a bizonyos lapot. A tanúk ezt a különbséget, ezt a lényeges különbséget elhallgatták. Csak ekkor indult el a fiú felé azzal az összegyűrt papírral a kezében. A fiú arcáról lehervadt a mosoly. Egy lépést tett hátra.

— *Ez egy szá...* — mondta. Bizonyára azt akarta még mondani: — ... *bad ország.* — De csak ennyit mondott: — ...*szág.* — Mást már nem mondhatott, mert Sevcsenko a papírcsomót beletömte egyenest a szájába. Az összeszorított fogai közé, az egyik kezével megragadta a fiatalember tarkóját, és a papírcsomót beletömte az ajkai, a fogai közé, az egészséges, sohasem fájó, hófehér latin-amerikai forradalmárfogai közé. Sevcsenko látta, hogy az emberek futni kezdenek feléjük a fűvön át, de már késő volt, nem tudta a fiút elengedni, nem tudta abbahagyni. Csak pár másodperc múlva tért magához, amikor leszedték a fiatalemberről. S amikor mindketten remegve nézték egymást, zavaros mondatokat hebegtek, mert egyikük sem tudta, tulajdonképpen mi történt. Mihail Sevcsenko asszisztensnek mindenesetre kissé véres volt a keze, amint azt a tanúk állították. Ő úgy vélte, az a finom rózsaszín nem a vér, hanem a röplap festékének a nyoma. Vegyi elemzést senki sem végzett. Vér ide vagy oda, az incidens nagy port kavart fel, az egyetemi és az állampolgári szabadság teljes mértékben sérelmet szenvedett.

Kitört a botrány, teljes mértékben. Másnap megjelent a diáklap különkiadása, első oldalán a nagybetűs címmel: *Ki akarja betömní a szánkat?* Mellette suta karikatúra a diákról, fogai közt a papírcsomóval. A humán tudományok tanszékén vitát indítottak az egyetemi szabadságról. Gúnyolódó falragaszok jelentek meg. A dologról a déli hírekben számolt be a helyi televízió. Rendkívüli konferenciát hívtak össze a dicső egyetem professzorai. Sevcsenko asszisztens nem jelent meg ezen, mivel fáj a foga. Írásban küldte el beszámolóját az esetről, azt bizonygatva, hogy először a diák lépett fel erőszakosan, amikor zsebébe dugta a röplapot, miután ő azt udvariasan elhárította. A szabadsághoz való viszonyáról nem írt. A fogfájásáról sem. Telefonált neki a dékán, s elmagyarázta, hogy a dolog túlságosan elfajult, ismeri Sevcsenko múltját, de erre a lépésre mégsincs magyarázat. Egy szó mint száz, keressen egy másik egyetemet, foglalkozást vagy változtassa meg saját magát, ha tudja.

Sevcsenko megváltoztatott mindent. Beadta a lemondását. Elköltözött. Korrektorként helyezkedett el valami biztosítónál. Kizárólag éjszaka dolgozott. Rosszul fizették, munkája unalmas volt. De egyedül lehetett és senki sem zaklatta. Nem vágyott semmi másra, csak magányra és békességre. A következő években a biztosító nyomtatványait korrigálta, napközben a parkba járt és órákat elüldögélt a patak partján, ahol a fűzfák nőttek. Lyukas metszőfogát, a bal felső hármast maga húzta ki. Az ínye begyulladt, elgennyedt, de felesége begyógyította kamillateával, amit hazulról küldtek a rokonaik.

Szombaton és vasárnap, amikor nem volt éjszakai korrektúra, megpróbálta kialudni magát, mivel a röpké délutáni alvások nem sokat értek. Feleségének, aki minden éjszaka össze-vissza váltogatta a televízió programjait, gyakorta fel kellett kelnie, hogy felrázza, mivel nyögött, sőt néha ordított is álmában. Mihail Sevcsenko nem a fogát, az arccsontját, a szemét és az agyát hasogató fájdalomtól nyögött. Csak az álmai voltak mindig egyformák. A börtönorvos, az a sintér hajolt fölője távoli hazájából, a távoli múltból. Amikor elmozdult, Sevcsenko a szemközti falon meglátta a vörös plakátot a zsíros fekete betűkkel. Az orvos vonásai pedig mind jobban emlékeztettek a feketehajú sálas fiú fiatal arcára.

Hajnali séta

Hányan érezték mélyen, hány korcs kiváltságos?
S hangjuk az angyalok hangja e már?
Vagy úgy élnek ők is e tájban,
nekidőlve az ősznek, mint ősz hajadon,
agg csemetéi, a vörhenyes borbolyacserjék?

Füstasszonyok
futnak a völgyben; az ősz idehoz szeleket,
hogy bonviván nyakukat nyújtogassák,
lopva belesve az éj keble közé.

Hajnal.

A hold agg derekát fogja egy nyárfa tövében,
s kezédért nyúl. Mér érzem a mérgét ujjaidon:
ám csak így lehet újra a régi, kovaszín hajnal,
mely odalett: hittem.

Odalett, hittem,
s nem volt az enyém sohasem, valahány, (25?)
áve.

Mintha hazatérő, sietős zápor lennél,
úgy remegek közeledben.

Bánat e még ez?

— Eresszél — kérlek —, s bárha ölelnél —
gondolom —, bárha ölelnél:
én lennék ez a perc akkor.

Szeged

Kolozsi László

LILI

„Néha nem vagyok jó, felelte a herceg.”

Folytasd mondta Ivánka.

Lili hanyatt feküdt a Vörös Tenger partján. A közelben egy csapat izraeli suhanc hülyéskedett. Lili felé mutogattak, majd az egyikük összeszedte bátorságát és leheveredett Lili mellé a homokba. Beszélt, beszélt, Lili becsukta a szemét, talán mosolygott is, és egyszer csak szeretkeztek. Lili később hallotta, hogy a fiu boldogan dicsekszik a többieknek. Olyan jó volt, nem éreztem semmit, nevetett Lili.

Lili sírt, ha elélvezett.

Karácsony előtt egy héttel Lili és én lopni indultunk. Lili egyszer ellopta a régi zsidó színház zöld bársonyüléseit. Én csak félttem és falaztam, kis színielőadásokat tartottam a feltűnően ártatlan, kalapos férfi szerepében, míg Lili beolvad környezetébe, és elszüllesztette az ajándékokat kabátja üregébe. Közben vitatkoztunk is, hogy ki minek örülne, kinek mire van szüksége.

Őrködtem az igazságra, hogy senki ne bántódjon meg.

Először mindig valami könnyen eladható holmit loptunk, hogy az érte kapott pénzen beszerezzük a szükséges könnyedséget és kitarást. Nem túl sokat, mert a munka felfokozott éberséget követelt. Egyre több helyen használtak sípolót, így zsilettpengét mindig vittünk magunkkal.

A gyerekek gyöngyöző kacagása kárpótolt a gyanakvó felnőttek félőrméért.

Karácsony, karácsony után.

Aztán térdig ért a szemét és a vécé is eldugult, egy hétig állt benne a szar. A heroin és a szexuális vágy izgalma elmúlt, csak a barátság

és Lili kisgyermekke tartott minket össze. A betegségtől való félelem és az álmodozás. A jókedvhez kellett a cocain.

Lili rosszul bírta. Lakását okkultista könyvek és titokzatos, alig látható élősködők lepték el. Bemásztak Lili bőre alá, és ki kellett őket halászni. Lili használt zsilétpengével dolgozott. Én erőtlenül tiltakoztam, és emlékeztettem Lilit egy közös barátunkra, aki a fülcimpáját vágta le hasonló helyzetben.

Lili apró ujjain elszaporodtak a sebek, különösen az ujjak hegyén. Én szabadidőmben a gyerekkel játszottam, és verseket írtam neki. Később együtt ordibáltuk őket:

Alig ember, aligátor,
éppen csak, hogy tud magáról, kedvence a FORMULA,
nem bánja, hogy nincs foga.

Elvégre költő vagyok.

A gyerek akárhová fölmászik és akárkit megszólít.

Jobb lesz mint a szülei, mert szebb volt a gyerekkora.

Azután elegendem lett és elraboltam.

Néhány hét múlva Lili utána jön a tervek szerint.

Alig vártam már, hogy megérkezzen, mert a kisfiú egyre gyakrabban szólított a mamájának, és különben sem éreztem jól magam. A pályaudvaron, mint rég nem látott ismerőst fogadta Lilit, férfias természetességgel kézenfogta és megmutatta neki a mozdonyt. Többé rám se nézett.

Van isten, és én kivettem egy kis szabadságot.

„Ha beteg vagy,
vesd le a bőröd és táncolj a csontjaid körül,
néha sikerül.”

Nem tudok ülni, állni, feküdni, kinyújtózni és összezsugorodni, nem tudok ébren lenni és aludni.

Ha most valaki adna három másodpercet amikor nem érzem azt amit érzek,

akkor én azt a három másodpercet olyan sokáig kitartanám, és olyan hálás lennék,—

tudnám, hogy mielőtt feljön a Nap, megint ki tudok cselezni magamnak három másodpercet, amikor nem érzem azt amit érzek.

„Izzad a Sfinx:”

Láncraverve vezetnek minket, és a járókelők szeme meg se rebben.

Egy kicsit szégyellem magam, mert az egyik zsaru felém fordul,

— nem túl öreg maga ehhez?

Erre eddig nem is gondoltam.

Motyogok valamit a hátsóülésen, hogy valaki rettenetesen vár és, hogy egy ötdolláros szarért tönkreteszik az életemet.

De meg se hallják, ha már egyszer megbilincseltek.

Lili feje hajol be az ablakon.

A zsaruk örömmel köszöntik. Helló Lili, hogy van?

De nem tudja kiénekelni a sajtot a szájukból.

Majd a bíróságon találkoznak. Mikor?!

Egyszer én vártam Lilit a bíróságon, de többször ráankszóltak, mert a gyerek randalírozott. A légkör egyáltalán nem volt ellenséges. Nehány hosszú éjszakára számíthatok.

Tudom, hogy összetévesztettek valakivel, mert az egyik civilruhás a hátam mögött beleszólt a rádió-telefonba: Nem ő az!

Szétvetett lábbal, széttárt karokkal álltam a falnak tenyerelve és még reménykedtem, nem én vagyok az!

Az autó elindul a gyűjtőfogház felé,
elkapom Lili utolsó pillantását.

Lili neon-glóriával ereszkedett alá a fináléban,
és mi mind köréje gyűltünk. Fináléről, fináléra.

Addig, végig fenn lógott a sötét zsinórpadláson,
emlékszem, egyszer annyira fájt a foga a megvonástól,
hogy végigsírta az előadást, és az arca a duplájára dagadt. Most egyre reménytelenebbül távolodik.

A kis, bűdös emberke mellettem a fülembé súgja, ne mond meg nekik, hogy tőlem kaptad. Bólintottam.

Később egy priccsen aludtunk fejtől-lábig,
ő hálából fölajánlotta, én meg nem mertem visszautasítani, nehogy megbántsam. Ahogy elaludt lefordultam a kőpadlóra. Ugyse tudok aludni.

A „csirkeöl” koszos mint a szar. Lili már mesélt róla.

Ha valaki nem érzi jól magát, most jelentkezzen, szól be az őrmester. Választhatunk a kórház és a cella között.

Senki nem jelentkezik.

Te jóisten, milyen lehet a kórház?!

Két fiu gyanakodva pillog rám, de régi jó barátom JÉ megnyugtatja őket. Rámmosolyognak.

Ugye megmondtam, hogy OK,
sziszegi az egyik, a másik a fejével int, hogy vagy?

Köszönöm, megvagyok, felelem hősiesen, de elszorul a torkom, holnapra gondolok.

Nekünk van valami, súgja az egyik fiú.

Nem akarok hinni a fülemnek, de elönt a mohóság, ITT?

Büszkén vigyorog, régi trükk, akarsz? ...

Még nem vették el a pénzünket.

Leheveredünk egymás mellé, a ketrec dugig van velünk, és a ketrec körül zsaruk, adminisztrátorok lótnak-futnak, ügyintézőnek, figyelnek, de nem túlságosan. Összeér a kezünk. Én a tenyereimmel arrébb csúsztatom a seggéből előhúzott csomagocskát és marokba szorítom. Egyelőre ennyi.

Ő ugyanezt teszi az összes pénzemmél, itt persze minden háromszor annyiba kerül. És ki tudja mi van benne?

Később kiderül, hogy majdnem semmi, de kivételesen nem érzem magam becsapva. Nem volt más választásom, és majdnem az egész világ. Vigyorgunk.

Vigyázz, súgja, ha a zsaruk meglátják, kibasznak velünk.

Arccal a kőre borulva alvást tettetek.

Kiszórom a port a kőpadlóra.

Befogom az egyik orlyukamat, és fölszívom.

A maradék odaragad, fölnyalom.

Arrébb gördülök.

A fiú ökölbe szorítja a kezét, dicséretnek szánja, „testvér”.

Vigyorgok.

Este a cellában lehervad a számról. Ennyi volt a csomagban.

Levetköztetnek, elveszik értéktárgyainkat, felöltözünk.

Két rendőr összeség mögöttem és röhögnek, „biztosan Ír”, hallom.

Ha látnák amikor fölizzgulok.

Eszembe jut Lili, akit a kurvákkal zártak össze.

Összebarátkoztak és a gyerekeikről beszélgettek.

Végig röhögtek az egészet, a nők annyival jobbak.

Engem valamiért kiemelnek az izgatott pourterico-i fiúk közül és átesznek néhány nyugodt fekete közé. Üriemberek.

Méltóságteljesen viselkednek, de rám se néznek.

Az egyikük hihetetlenül kövér, csak ül a priccsen és szuszog. Mindegyik jól öltözött, sportosan.

Ezek nem utcán rohangáló közlegények, gondolom, Férfiak.

Gyilkosságról beszélgetnek.

Valaki tolószékből kinyírt valakit, és másra kenték.

Valamiért nem tetszik nekik, pedig a halott megérdemelte. Az egyik fekete fiatalember föl-alá járkál a cellában, a másik megkérdezi, hogy vagy?

Kibírom, válaszolja.

Ez erőt ad.

Két éjszakával később kiengednek.

A bíró, az ügyész és a kijelölt ügyvéd egyaránt a fejét csóválja, mi a szarnak hoztak ide semmiért, van elég dolguk.

Egy kicsit jólesik, és kilépek az utcára.

Nem járok, súlytalanul lebegek az emberek között. Az emberek angyalok.

„A szabadság fantomja.”

Valakinek felelnem kell, a kivégzésem felé vonulok a városon át, de előbb fölmegyek Lilihez, biztosan vár valamivel.

Mindent akarok, úgy érzem, megérdemeltem.

Lili nincs otthon, gyűlöletet érzek és csalódást.

Aztán megérkezik a gyerekekkel, és komplikációkat említ.

Elsötétül előttem a világ, majd kivilágosodik.

A helyzetet, ha nehezen is, de megoldottuk.

Szeretem Lilit és a gyerekeit.

Jól vagyok.

Budapest

Bálint István

Eleven eltűnés

Mindig ez a szépen borzongató kérdés, lehelve:

*Lehet-e szebb s titkosabb
valami az alvásnál, ennél az eleven eltűnésnél?*

*Őskáoszból felém guruló agyvelő,
szemek, kosárszám, ki-kipotyogó
szemek, szemfelszedés,
és amint arcok szövetét morzsolgatja el
két ráncos ujj, akár a drága kelmét,
az a csöppnyi díszítőelem-vér
vajon melyikükből fakadt?;
szádulgó foltok és vonalak,
mintha égbeli rajzórán lennék,
ezek az impresszionisták már csak ilyenek,
minden presszió nélkül kiteszik
a lelküket, az aztán a festékesbödön!,
ó igen, nem szabad szégyellni
az ide-odakiáltó- és kérdőjeleket,
minden így történik, elvegyülök
a nyálammal, ha már egyszer vétettem;
minden lehet mélység, a kút mint
valóság, kispárnából inni, szertefoszlani
a tollas szomszúságba, belefúlni
egy tenyér lehelletnyi pórusába;
valamely titkos csönd folytán mégis
ott lenni mindenütt, nyikorogni
rozsdált kapuként, bekopogni magamon
sétapálca-ujjal, megnyikkanni saját
súlyom alatt, érvényesülni hagyni
más dimenziókat, hová nem lakni,
hanem lakolni érkezem, messzire rúgnék
egy konzervesdobozt, de beleszorul
a cipőm orra, csak tátogok-bicegek;
így esek meg kedves homokóráim*

egyik hasából a másikba peregve át;

*állítják a tudósok, hogy pirinyónak
lenni is félelmetes végtelenséget jelent —*

És egy kongó felelet.

*Semmi
sem történik, csak az élet; aztán megtörténik
a semmi.*

Pécs

Méhes Károly

Az tépelődésről

A tépelődés véghetetlen erénye
ahogy még suhogni is tud a testben
s néhány ruganyos sejtfal közé szorítva
eljátssza a történelem hátralévő részét

Nem nyavalygás ez
a nyavalygás használt fölmosólé
mi örökké kilötyög egy gödrös úton
cipelt vödörből s mindenből sárt csinál

Kő-szívek tövén fakadó forrás
a világ kopása és fényesedése ősidők óta
buzgó éltető erő miből még a halál
is táplálkozik olykor

Csönd és szuszogás
csontmélység és fennen ragyogó magányosság
tenyér és benne a reszkető nyelv

Pécs

Méhes Károly

Átszítál

Az agy mögött ott hátul
a vágyódás kirándul
a nap polipsárga karja
ahogy tarkóját vakarja
folyton prizmába tekintget
utálja az átizzadt inget
s hogy még izgul is pedig
hiába meresztgeti szemét
nem láthat semmi mást
csak mit egy táj egyberánt
s ő mint egy festetlen kép
fénytől foszladozva áll
és testén mindent átszítál

Pécs

Méhes Károly

Az Ír Mari Néni

Hyde-környéke napló

Folyton gondolkodom. Dom? Zom? Egy ló neve: Dom Zoom. Milyen vagyok, para, mi? Parasútyiszt. Lepottyant ide, mint deszant, hogy az ember tudta, szarság fog kisülni a két bombázásból. Vadabb pillanatok: „És az e világi üzlet tők bejön, nem tudom, akkora szarba lépek, hogy még a luknak is örülök a cipőm talpán.” Mondás, Hydekörnyéke: „Ha szarban vagy, még a cipőd talpán is örülj a luknak.” A gépről nem látom a Round Pondot. Itt őrzött Murphy, Becketté, daklit. Nem vállalnám ezt a megélhetést. Volt német földön egy Lackel nevű lovam. Volt egy Samu nevű verebünk. Magyar földön, magyar fotelban. Samu dakli, nem lakli. Nem lakli születésű, Lakl szülötte. Hyde, Clyde. A kis híd a Hyde-parkban. Magyarosan. Dancer, olvasom a DANGER-t. Néha még eszembe jut. Édesanyám, te jó aszszony, Dömi Főmedvém dala, ha végig megyek rajtad én, nem jut az eeeeeee'szembe abszolút semmi-de-semmiiii-isem. Most akkor, hogy a gépről, még nem is tudom előre, nem fogom látni a Round Pondot a Hyde-parkkal szomszédos Kensington Gardensben, búcsúzom a Pondtól. Erre íírtam azt a műdal alcííműl, kb., hogy Búcsúzkodom a Round Pondtól./ Mint egykor a Balatontól./Csak a Round Pond két hét múlva,/ A Balaton talán soha,/A Balaton talán soha. De ahogy hajnalban, a *Sporting Life* c. fogadóújsággal megyek vissza szobámba, át Kensington fehér habba — műdal? — borult zsákutcáááin, át a kis közökön, sikátorokon — fehérsikátor! de szép címe minek? én folytatása kiknek, tényleg akkor, ha Ottlikék, lószart, ezüstkor, Kosztolányiék a Nyugat, nuku, Nyugat, nyista, ezüst, *uzmi drugi vojnici*, szerbül — ?— készültünk fel mondani ezt 1945-ben a felszabadítóknak, a felszabadulásakor, mi így mondtuk, társ-

ném tiltakozik a „reakció” szó ellen visszamenőleg is, hol volt ott akció? vagy később? egy akció: leülök a Hyde Parkban, akkor még nem ilyen magyaros, hogy Hyde-park, hajdebajde, hanem azért már Karinthy Fr., Deres máár a Hájd Párk... és hogy én a Nyugatékat folytatom. Akik 50-esen Meghaltak, engem meg? napi 80-100 Symp-honia, de csak külföldön, viszont én Az Ír Mari Nénihez tettem át székhelyemet, mely nyugszékhely, most meghalt a Tóni után — neki van padja Kensingtonban, a Carmelita's Church mellett — a Berci kanári is, kirajzolódik, ha ők nem lesznek, persze, nyugvás, avagy egyenesvonalú egyenletes mozgás, élni lehet utánuk is, „a többi — annyi” ezt találom ki, valóban modern Hamlet-fordításul, búcsúzva a Round Pondtól, két hét múlva, igaz, viszontlátom, a Chester Vase-t nézem meg, és Newmarket 1000 meg 2000 Guineas nevű klasszikusait, ezekre már rajzolódnak az elő-esélyek, ante-post, hát nem szép kifejezés? előzetes fogadás, a post az a rajthely, Kensingtonban a Post Office egy papírboltban van, két kínai adja ki a bélyeget, hova dobjam be a levelet? mutatják a kis sufnit, ott ragasztom a bélyeget, nyitott vászonzsákba dobom a levelet, milyen otthonos, mint a fehér hab fasorok a fehérre festett, tornácos épületek előtt, kertváros zümmögése, néptelenség, így is biztonság, nyugodtan köphetem a fehér csokoládét, én ezt tudom hozzáadni a fehérséghez, a köpetemet, és a Round Pondtól a búcsúzást, és előtte még efféléket: a fehér hab fasorba még be nem érve, még fehérrel csokizott, sávozott rőt edwárdos épületek tövében, ezek magasabbak, sok emeletesek, itt lilásak a bokrok, sárgák a sárga virágok, itt lépten-nyomon megállok, jegyzetelek, Ady a listavezető, két „Ady” születik, az egyik azért, mert „para” megint az El Yasaf nevű ló, aki tavaly, nem volt elég a Derbyn leégni a favorit Tenbyvel, még a kont-ra esélyemet is elvitte, el Yasaf, El, összesen egy 2. helye volt, aztán az a nyerés, El Yasaf, Éliás, ráadásul indiai szállásadóm neve is Ali Yusuf, most erre 0,0,0,0,0,0 eredmények után El Yasaf, nekem semmi közöm hozzá, épp csak hogy eszembe se jutott bízni benne, befut megint 2-iknak, mondja valaki, Jung-P, szinkronicitás, nézem az én Jung-könyvemet, ott van, hogy „para”, az 50-es évekből, ez akkor nem „friss divat”, Dernier Cry, ez meg egy ügetőló neve most Párizsban, olvasom, de nekem ott túl sűrű a fajtai só, Balkán, Török-hon, Észak-Afrika, még a körüton a pirosnál is meg akarták metszeni táskám, nem megyek Párizsba, írnom viszont, ott Kensingtonban, a még edw. házaknál, ott, ahol mindig látok, mint Kukorica Jancsi,

tört virágot út felére — KarinthyFr., ő Ady mellett, ld. Nyugat, a másik favoritom —, „út-félére vetve, amolyan útra amúgy izé útra, elhagyott szeretőm jusson majd eszembe, Maury vagyok, csinyálom, de nem jut eszembe róla semmi, de semmi sem, hát inkább rosszállva csínjálom, magány ellen, hajnalra el is felejttem, Handke óta ennyit ment előre a világ, nem nagy eset, remélem, elhagy, ahogy Krappet a banán nem, Elhagyott Szeretőm, ez egy ló lenne, igen, mert a leveleket-virágokat ezért szedem össze, rakom szekrényem tetején itt-honról vitt Douw. Egb. kávé süvegbe, vagy Palomába, fehérvirág Palomaüvegben, azt gondolom, ha jó szívű fiú vagyok, ld. Jékely, neki mondja az édesanyja, aki eszébe jut külhontt, hogy „mért nem vagy az, mikor olyan boldog fiú lehetnél”, boldog szeretnék lenni — és hiába? az hiábára van? hiabálok, az is KarinthyFr., hiabálik, hiabálok, tralalala, nincs megoldva, kilábalok, hiába lok, lok, mint luk, Loch, ld. Dohnál, jártál a Loch-nál? kérdeztük — állítólag — külkeres gyermek osztálytársunkat anno, a virág összeszedése jó erkölcsi tett, jutalmul, mint ez Párizsban volt, kellene siker, fogadáskor, de hogy eszembe jusson tőle a nyerő név, ez a legrövidebb egy pont közi út lenne így Kukoricoid — ld. Joyce: Chapelizod — János, Kukoricoid János, Elhagyott Szeretőm/d nevű ló lenne legrövidebb út, de helyette Mackawicky Chickawicky, netán Brsheert, Fitzrovinentót kéne eltalálni, már akkor szebb, ha egy Aramis nevű *youngster greyhound talented* ebet, s este, kilábol, hogy kabalából, de mennyire, te boldog s hű fiú a 9 font 50 nyereményeddel, megérinted a kis kék-zöld-fehér templomot, a Grosvenor Chapel falát a South Audley Streeten, itt szoktál menni, ha nyertél, vánszorogsz haza a Hyde Park felé, át, a Round Pondnál szemközt fúj a szél, a tört virág edwardi házánál feljegyzed: London az én Bakonyom,/ Párizs Ady Baknya — ez kedvenc megoldhatatlan ragozási problémád, mert: Bakonya? Bakonyja? könnyű tehát azt mondani valamire, hogy az az én Bakonyom, de gondolj másra is, ne légy, mint kultúrpolitikai vezető mondta neked, hogy a *Töredék*... után a *Talált* tárgy... kötetedet is szeretted volna, ne légy, mint az ő börtöntársa, a macedon tömeggyilkos, aki oly falánk volt, hogy mindent elevelt előlük, ne akarj magadnak mindent, mondja kultúrvezető jóakaratólag s nyilván lehallgatva, de mit tesz isten, Párizsban, mikor épp nem kifosztani akarnak fajék, no, nem Haider, haj, de, ez nálam a Hyde Park, nem Haider Park, mindazonáltal nekem ez egy ilyen színes élmény volt, mindkét — a sikeres, a sikertelen — táskametszés, Pá-

rizsban kéne nagyon a gyengi, hát ki fut, ki beszél, ni, egy Star Macedon nevű ló, mint már meséltem, hát Adyra vissza, Szekér jön egy alkonyon,/Felülünk a bakra, sikerült ezt a szép verset szétfaszírozzom, sebai, az El Yasaf győzelme az a tüzes nagy szívre utaló, ég-küldte-bármí, és az Édes Éliás nevű verebünk, a legzseniálisabb hímveréb e házban, volt az, aki... de ez messzire vezet.

Még egy Ady. Elmagyarázza a fel-fel, newtán föl-föl dobott követ T.S. Eliotnak. Muszáj! Ha másutt azt írtam, hogy Szép Ernő kor-és kongenialitás társa volt Kafkának, Eliotnak, Eliot még visszajön egy versben itt, akkor mondjak b-t is. A magyarázat így szól: *I like good value*. Otthon azért szomorú. Ott egymindegy — ezért itt. Vagy: itthon ezért szomorú. Itt egymindegy, vagy egymindegy ott, ezért — itt, szeretném kifejezni, hogy ez az „itt” már az a hely, ahová a föl-földobott visszaesik, a bef.: Maguk ezt itt nem értik. Szép Ernő mondta ezt: folyton gondolkodom. Hérakleitoszi, hogy ez aztán úgy elmegy, mint a füst, a felhő stb. De én: lehet-e kétszer ugyanabba a folytonba lépni? Na? Ezzel a galaxisig terjesztem ki a folyó határát, ahogy a Fred Darling nevű versenyt nyerő Bulaxie nevű ló mamája is ily nevű, Galaxy High, vagy Galaxy Dust, ez az, Galaxy Dust, tavaly nagyon meg voltam szorulva, akkor, persze, volt, hogy „jaj, Szpérókám, segíts”, játszottam bőszen nagyba a Bulaxie-t, tiszta kockázat, bejött, most nem harapok annyira, eldekkelom placcal, milyen keményet nyer, bár beragad a rajtnál, a Bulaxie, átfúrja magukat vele a Willie Carson, az öregzsoké nagymester, de közben a Velvet Moonékat szinte bepréseli a korlátba, na, van is óvás, de kiderül, megint ez az ifjú Frankie Boy, a Frankie Dettori volt nagyon ambíciózus, ilyen az arca is, én nem tudom, én azért mondanék le szívesen bármí kinézetéről, engem ne lehessen megítélni így, én nagyon szeretek ilyen alapon megítélgetni, holott helytelen, hát az Ady dolog ez volt, és még a másik Eliot, az a Prufrockkal függ össze, hogy nadrágom szárát szabad felhajtva hordanom, Kálnoky valahogy így fordította, és mi itt azt, hogy öreg vagyok, öreg vagyok, nagyon, társnémmal megpályáztuk, ő nyert, aggogatom, aggogatom megoldásával, nadrágszáram szabad feltűrve hordanom, erre írtam én, a 7000+örök-nap nem ivás alapján, hogy tűröm a békét, békétűrő vagyok, tűröm a békét, ez majdnem olyan vicc, mint az adott nagyhatalom diplomáciai zsenialitásáról szóló — „reakciós, használjuk csak bátran ezt a szót ma már —, hogy ti. minden problémát megold, amely nélküle nem is lenne probléma,

tehát, ez is megalapozódott, mint itt már több dolog, amire utaltunk, a Mauryéknak van egy G.G. Harrison nevű barátnéjuk, egy Harrison nevű brookernek a neje, a Gigi, és neki mondja egyszer Julien Renal, hogy te, ha agg leszel, akkor is a „g.g.” leszel, dzsidzsi, s nem is kicsit! Mire szembejött, hogy egy kedves barátom, kinek képmását képviselőjelöltként látom, kedves és bölcs mosolyú arcát, mondta legutoljára ezt a „mi leszek, ha nagy leszek”-et, úgy, hogy én is hallottam, hát a vers, a Soho Square táján írom, körülnézek, táskametszők nincsenek-e, írom tehát: Mi leszek, ha nagy leszek?! Kicsit-kicsit agg leszek,/Nagyon-nagyon az leszek. Ergo az, ami. Nem rossz darabom.

A kicsit-kicsit... igen finom adomány, a „nagy” szó miatt, kicsit-kicsit, és nagyon-nagyon. De a „Gigi” nélkül nem jött volna be. Ezt is tudom, hol kezdtem kidolgozni, a TCR, Ottlik utcája, de most ez mindegy, mellett, ahol a kazetta discount van, és talán jól tettem, hogy a Samuelson lova és a Spearing edző lova helyett, azaz megjátszásukat megelőzve, esőben bár, menekülve a prófétaságtól, futva azt, inkább eláztam, s itt vettem luganói harmonikás kazettát, meg hogy Elment A Samu Afrikába, vagy nem, inkább Caravan, vettem ezeket, de másnap a fehér fasorban, akkor tél volt, csak a házak fehérék, tiszta mediterránum, igen, mint régen az Adria partján a városok, Kensington, mentem, alig mertem megnézni, hát igen, Qualitair Memory — ez volt a Samuelson lova — és Jarwah, ez a Spearingé, bejött első-másodiknak, elfutottam, sebj, most, mert meg van dolgozva az alapanyag, a helyzet, a Rothebone, vagy ilyesmi, utcában, elkezdek dolgozni ezen a nagy-nagy és kis-kis dolgon, s a Soho Square táján papírra vetem, s tényleg gondolok a képviselőjelöltre, egykori egyetemi társamra, meg mi mindenféle ismerősömre, barátomra, még Pilinszky köréből, de most megyek, iszom egy pohár tejet, délelőtt már összeköpködtem a jóllakásomat, elég, a Round Pond kirajzolódik, vettem Guardiant, olvasom, Crystal Spiritnak kéne nyernie, ld. versem, Első lovam Crystal Spirit volt, kit Cheltenhamben nyerni láttam, torkomon még jó ír szpájrít folyt... stb. Most akkor Cheltenhamre, Danolira, pár dologra térjünk rá, tegyük félre a kész verseket. De a tűrős vers el ne maradjon! Ez az, a nadrágszáras, Eliotra szintén KarinthyFr jegyében: Nadrágszáram feltűröm,/Jaj, a békét úgy tűröm, megj., én, ld. békeharc stb., diplomácia, újra: Nadrágszáram feltűröm,/Jaj, a békét csak tűröm — kétszer nem ugyanaz a folyton, de még az is nagy dolog, hogy ugya-

nabba a „folyton”-ba léphetünk bele, ha igaz, örülj, ha beleléphetsz, örülj folytonodnak, v. a folytonnak, amíg beleléphetsz, de vissza: Jaj, a békét, azt tűröm./Ingem ujját feltűröm./Ami nem az, nem tűröm! Ld. békediplomácia stb.

Lassan ezt elmondtuk, még megvilágítjuk — ld. A Kopasz Énekesnő — Az Ír Mari Nénit, és rátérünk békésen, türközbe, jav., türközve, mit is jegyzeteltünk össze a.) Hyde-parkunkban, b.) utána. Erre részben térünk rá. Arra is. Ld. a „folyton”, folyvást.

Ezek a följegyzések mondanak valamit - rólam pl. -, nem akarom hát vlsi, jav., elviccelni őket.

Mondom épp Gabrielynek: nem jött be a Gabr nevű lovam! Viszont nyertem egy Aramis nevű eben, és befordult utána a South Audley-n túl egy Bentley, RMX a jelzése! Kölnben a Szpéró templománál, mikor aztán a fehér madarat a St. Severinen megpillantottam, fordult be egy Bentley. Kimaradt, mint kutya: Pet Spar! Ördög! Ez a kifejezés innen: másnap, rögtön az „Aramis”-t folytatva, egy ló: Rapier Point. Ld. Hamlet, ezek hát fegyverei. Meg Aramis, egyáltalán, D'Egyáltalán, hogy ennek kivédése, volt életforma, nem vívuk szét az életet, rég nem élnék, párbajtőr. De őt kellett volna. Ráadásul a Szövőmadár vitte, az újdonság fiatalzsoké, Jason Weaver. Weaver, kb. szövőmadár. Annyi. Hamlet-fordítás, ld., a többi-annyi. Innen tovább.

Felkészülési lap egy *Töredék Hamletnek/Egy talált tárgy meg-tisztítása* műsorhoz. Eredetileg *Egyetlen/A. Rimbaud a sivatagban forgat*. Ez lett volna a két cím. Egyetlen, erre a kiadó igazgatója: ne! Válaszom szelíden, egy kérdésre, miért egyetlen T.D. produkciója? 1.) Ne! Ezt Gabriely mondaná nekik. 2.) Mert Szép Ernő is egyetlen. Megj. Linda Perryt is ezért szeretem, kitartóan, mert egyetlen. Pl. ezért. Egy megj. olvasom a Hyde Parkban, hogy Kurt Cobain öngyilkos lett végül. A Nirvana a 4 Non Blondes — sejtettem! — legyőzője volt Los Angelesben tavaly a videófesztiválon. Na ja. Hát a Cobain. Vesztett, ezúttal, gondolom. 3.) Mert a „ne” az Egyetlenbe: tessék, egyetlen. Ez szinte egyenletes, úgy, mint a négyzet plusz bé négyzet egyenlő c négyzet. Ez attól egyenlet, hogy nem egyetlen. De vajon? Meg egyenletlenség, pl. az életben, az is, hogy nem értünk egyet — bár én rábólintok — erre az egyenletlensége/ kitérve. A. Rimbaud, folyt. jegyzetlap, a sivatag. London, Dublin, lovak — kései Rimbaud. Az írógép a sivatagban. Az ipar fenntartása. Válltáskám leszakad a manchesteri reptéren, írógépem

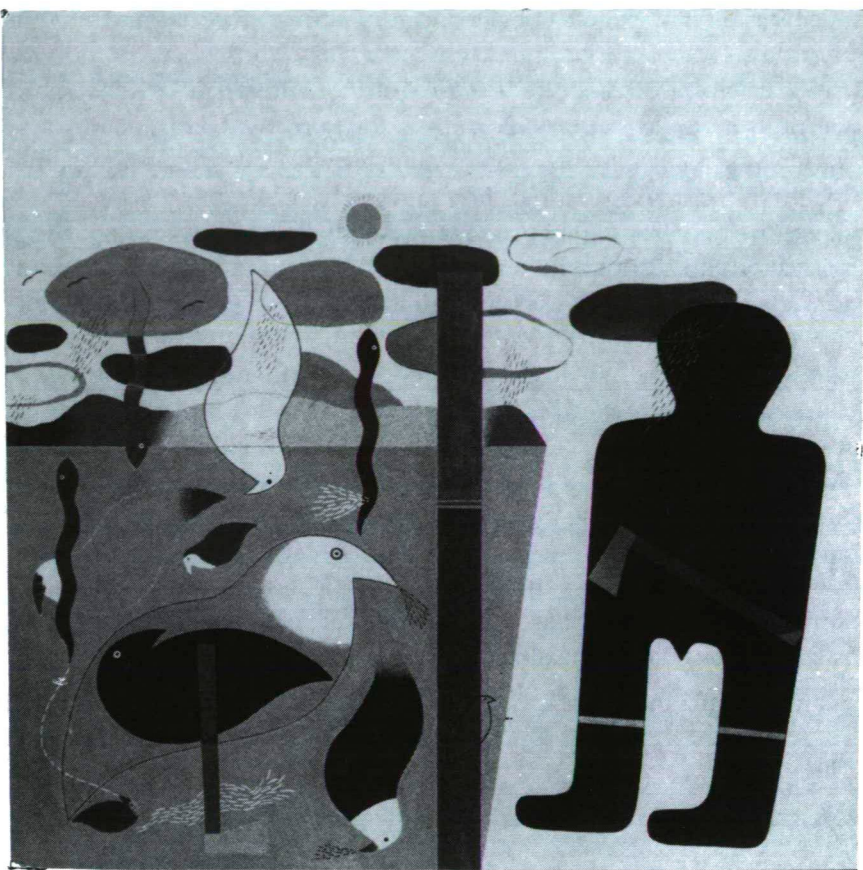
dobbant. Bénaság, az estek után. Ülök, cigizek egy ír Mari Néninél. Túl sok kaját ad. Este sütit hoz, teát. Nem megyek oda többé. Kicsi is a szoba, nekem 7-8 négyzetméter kell. Ez hat. Ablak rögtön a fő—mellékútra. Kerestem másik szobát. Lényeg: hajnali héttől reggel kilencig, este héttől este tízig lehessen gépelni. Akkor lehet szó továbbiakról. Ld. Bloom. Könyv: Királynő Kőszása. Ja, oda ez. Remélem, a Queens Stroller nevű ló más írásban szerepel. Télen, az Örök Talajon futott. All Weather pálya, dirt, equitrack. Egyik név jobb, mint a másik. Ld. Weöres, az ember szíve kívásik. Eredeti Hye-jegyzeteimet elteszem. Volt még az, „ez az én formám” c. vers. Hogy egyik nyár még épp a Hyde-parkban, de már Jekyllben, ez ott sokkaljobban van elmondva, hahaha, pap! jeligére. Most a szereplések függetlenebbé tettek. Kiadóm, aki a „ne”-t kiáltotta, azt akarta: szerepeljek tévéműsorában, 1968. (Pap J. eligére.) S olvassak be jól kritikusomnak. De e kritikus az ő barátja! Mit olvassak be én! Hogyne abból is nekem lenne bajom. Ld. Weöres, két hegy. Hát nem! Repültem is, talált tárgyastól. Azaz Rimbaud-lag. Később: megalkuvásnak éreztem a József Attila-címet. Nehéz lehet nekem. Oly („Pap J.” el-igére) evidencleg volt a J.A. kör. Vagy tévednék? Nem tudunk egymásról? Gigi Harrison sem található ki könnyen. Ő az, akivel a Maury néha összefut, repülőjáraton, és egymásra néznek, na, mit ment a Cromwell, a King's Theatre, a Zilzaal Zamaan, Latent Talent, Minnehoma, Martomick, Castigliero, Tindari. Itt se vigyorgnak. Ja, főmedvém. A Dömike dánol danol a Dömike dánol danol, a Dömike danol. Egy dzsesszdallamra, Charlie Parker v. Gilespie. Hát a Danoli nevű ló! Lemaradtam róla Dublinban. De Cheltenham után Liverpoolban megvolt minden módomból. A Christie Swan másik lovára, a For Regre is, És nem! Túléltem őket, túl-átéltem. E kettő van, jel, igére: mint baj. A túlátélés, vagy ha elkapkodod. Csak megnyesed. Ez utóbbi a nap során később van. A másik a nyitó futamokban, mikor pl. délelőtt, fogkrémmel törölgetve a sültkrumpli-olajat szádról, ülsz padokon. Csavargó ül le a közeledbe. Galambok. Süt szemből a nap. Jó a meleg. A csavargó üveget húz elő. Mint te, mikor Weöres meghalt, fölmentél. Még annyira volt ez, hogy vitted a piát. A rózsadombi boltban vettél egy litereset. Mondták: Weörest gyászolva többen vettek ma „így” bort. Te így vetted: gigászolva, felvitted, a lépcsőn, az emeletre, a költőnő telefonált, kabátoddal, mely ott a Bloomsburyben is — nem Ginnie kabátja! botja! — rajtad, ülsz a napon, fogkrém, a csavargó mit fog csinálni?

boros üveget húz elő; most ezt így írod, most ennek örülsz, Gabrielyvel így beszéltél az imént, fog jönni legközelebb a Gabr, nem tragikus a rossz fordulat, letetted a lépcső tetején a bort, rá a kabátod, könnyű kabát, a költőnő telefonált, kimentél, meghúztad a bort, aztán még egyszer, még egyszer, gigász! Weöres emlékére. Ma a Bazilikánál, ahol akkor a bor maradékát üvegestül letetted — na hogy! — egy valaki üldögélő mellé, mégy. Mégy a Bazilikánál. Ott a tegnapi fehér köpésed. A könyvesbolt kirakata előtt. Könyvekkel bajban. Nem nagyon nézed a kirakatokat. Köpsz megint. De az a bor az eszedbejut. Nézel üvegeket, boltban. Sok-sok üveg bor, erős szesz. A vágy, érinted meg kék pulóvered szív tájt, a vágy halt ki. Kihalt a vágy. Nyugvás, v. egyenes vonalú egyenletes mozgás, írtad fel még a készülő-jegyzetpapírra. Mi ez, mire értetted? „Vagy van valami, ami eleve leköt, írok stb. Vagy netán jegyzetelek, szabadon. Vagy vergődöm itthon, törmelékek közt, ki mit mond, mi várható, mi marad el, mit vesztek el, mit írtak rosszul, hol akarnak akaratlan becsapni” Stb. Pedig olyan szívesen jöttél haza legutóbb. Meg ahogy jártál megint Budapesten, ez volt, ld. Weöres, EZ VOLT, azért ez megvan, na jó, ez megvan. A sivatagba viszem írógépemet, és magamat viszem — lejáronak, felíronak. A Nyugat hagyományait folytatom, azért, a mi Nyugatunkét. De vissza Aranyig. A ciklus vége, „Nagyon fáj, mégy”. (Berci †) Tiszta KarinthyFr., nem? Hogy nem értik Ottlikot? Miért, hogy azonnal tönkre kell tenni, amit már lehet? De hányfelől. Ottlik művelt volt, nekem épp eléggé. Amennyire kellett, hogy Shandler, Sallinger, Faulkner, még az Ír Mari Néni is, meglegyen általa. Meglegyen, hogy egy felhő, egy szikla. „Nagyon sokat utazott.” Ld. *Amerikai elbeszélők*. Meg maholnap hazaérsz. Meg, hogy a Royal Caféről tudjam, ott mi a ruhatári díjat se tudnánk. Meg sok, még. Ha nem is örökké a TCR, a Tottenham Court Road. Meg a verebek. Hagyd már a koalákat, a gombfocit, a verebeket. Na jól van, jól van, öregem. Ez megvolt, mind. S akkor, érzem, képes volt változtatni ezeken a véleményein. A Café Royal. A Regent Streeten. Évek óta tataroznak ott egy nevezetes házat. Színfalagnak van kiképezve a homlokzata. Aramisszerű figurák, rokokó, előbbi idő még. Deszka folyosó vezet a Carnaby Street felé. Egy kékes-zöldellő üzlet látszik a szűk lőrés-folyosón. Bluegraass Prince nyer aznap. Vagy 100/1-hez Village Green. Zöldikék. Nem is verebek. Komoly, nagy fejű, igazságos, erőszakos, kaja irígy zöldi madarak. *Maholnap* hazaérsz. Ez is *az Amerikai elbeszélő*

lők-ben volt. Szpéró megjelenik a kensingtoni égen. 90-100 között aznap a Symphi. Hamuja hull az asztalra, halleluja. Szpéró felett a Hold. Másnap General Monash nyer. Mi ez? Persze, hold és hamu. De mindegy, máskülönben Around the Horn is nyer, vagy High Baron, ha kell, hát őket. Vagy akkor most elfáradtál. Ez ilyen. Lapos ágy, bele, elnyúlva, a pokrócon nagyon nagy a lepedőtakarószegegy, arcodba borul, mint hamu, s ahogy a hamu, ha kezedre billen, mint a guano, csak így a legrövidebb, mint az ő ürülékük, egy nagy totty Mokkától — Mohtar, Makhraj stb., lovak —, Csucusu zóditól, Szpérótól. De rég volt. Mint az anyám papjanja, úgy, borul rá az elalvóra, a lapos ágyon, ágya alatt a táskája, táskájára ráemeli az ágyat, mindene kint az alvó habos fasorban, a Szpéróékkal fent... Szép Sivatagom, igen, Pilinszky, otthagylak akkor szép sivatagom. Kibomlik, mint a fehér házak előtt a fásor, habját lilás, sárgás, zödes színek tarkázzák, mégy kabátodban, csokoládét köpsz, beszennyezed, mivé is lett az, apafej, mivé is lett, az anyatej, beszennyezem kabátom, mely a lépcsőpihenőn a borra volt borítva, a már Megpihent lépcsőpihenőjén. A tavaszi égen feljebb a Szpéró. Hajnal, mégy *Sporting Life*-ot venni a hűvös kensingtoni zsákutcából kifelé, zsákutca volt, vigyorodsz el. Te ismered, alul, a száját, azt a két betonfal köztit, ahol a biciklisták, járókelők épp átférnek, és mint nagyvakációzók, szabadságosan oldalt lapulva elengedik egymást. Táskametszőket ide mégse hívnánk meg. Ennyi, mindazonáltal, van. Bármik ellenében. De ez már egyenetlen, nem egyetlen, hagyom, a hold is begurul szobámba, bús arcomat nézi, nem érti és csodálja, mért e panasz a pálmás tengereknél, mért nem vagyok az, mikor olyan boldog fiú lehetnék. Az Ír Mari Néninek tartozhatsz köszönettel, és nem én baszlok, kedves édesapám, hogy még nem kezdtem hozzá a fordításhoz, hanem ti basszátok az én életemet, mert most lett egyszerre minden sürgős, és megint csak azt remélgetem, hogy boldog leszek majd az ősszel, kezdődsz el, Sz. E., te édes évszak, mikor világom élem, de most egyelőre egyharmaddal kevesebbet írtatok a szerződésbe, ami melleleg két hónapot késett, és közben te jössz, kedves édesapám, hogy én baszom a te életedet, és amott az utolsó pillanatban negyven oldalt kivesznek a könyvem-ből, itt azok, akik nem adtak támogatást a másokra, bezúzzák — !! — a náluk járt példányt, maradt egy db, annak oldalai hiányoznak, azt most ki kell találnom megint, a Hamlet Talált tárgy másfél éve késik, meg se lesz, most végre sikerül meg se lennie, sikerül ezt elérni. És

a többi. Musilra kellett volna adnom nyaramat, fordítására, november óta — most április múlik el — szót se hallok róla. És még tovább, tovább. Megyek, két kézzel gördítem ágyamat, a Kensington Gardensen át, épp most végeztem ezzel a prózával, kerülgetem a takarítást otthon, lázas az agyam, alig lépek az összesöpört szemét mellé, persze, hogy idegesítő vagyok, persze, hogy idegesít az egész, persze, hogy mint Kafka, vagyok, hiába szól a vendéglőzene, a lugason át szűrődve fel a hangok, hiába, benne vagyok az itthoni törmelékhalomban, és csak arra gondolok, hogyha már, ha már, akkor ez az alku csak egyféleképp dőlhetne el, hogy egyrészt, azaz vagy, ez itt, társném, Alízék, a könyvek, a minden, Dömiék, satöbbi, vagy társném soha, Alízék soha, könyvek soha, minden soha, de csend, de senki egy szót se szól hozzám, álomban ott gördítem ágyam, alá ragasztva a táska, a Round Pond mellett, csak Dömiék megoldatlanok, másik vagy meghalnak, vagy túlélnek, vagy nem is élnek — ld. könyvek —, bánom is én, Dömit talán magamhoz venném, de ők oly sokan vannak már, egy bőrönd tele volna velük, akkor a kedves képeslapjaikkal, dobozaikkal, könyveikkel, társném és Alízék fotóival egy másik koffer telne meg, hát maradok inkább, csak a vendéglőzene szól hiába, s a hold *csodál*.

*Budapest**Tandori Dezső*

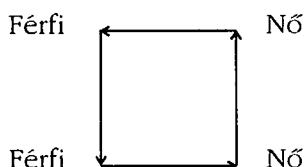
Darázs József: Tilos a madár

Egy puszi hatása

odaadó előadás

A helyijáratú buszon nagyon sokan megpuszilják egymást. Többen, mint vonaton, vagy helyközi járaton. Talán a kocsi puszi a legritkább. A helyijáratú busz ingerli legjobban az embert puszira. Ebben elsődleges szerepet az utazási táv rövidege játszik, gondolván, sietnünk kell a puszival, hamarosan le is kell szállnunk. A vonaton, vagy helyközi járaton halogatható a puszi, időben kevésbé korlátozott a pusziadási lehetőség. A kocsiról nem is beszélve, ott magunk választjuk meg az időpontot, hogy mikor szállunk ki; akár hetekig is ülhetünk egy kocsi puszira várva.

A helyi járaton férfi nőt puszil meg, nő férfit, nő nőt vagy férfi férfit. A puszik megfigyelésénél ezzel a négy alapesettel kell számolnunk, illetve ezek különböző kombinációival. Az összes kombináció egyidejű teljesülése két nő és két férfi szerepeltetésével oldható meg. Az ábrán a nyíl iránya jelzi, hogy ki kinek adja a puszt.

Nem beszéltünk még az idő rövidege miatt a kölcsönös puszi-ról, mely többnyire szájon át terjed. Ilyenkor a szemléltetésben két-irányú nyilakat használunk, ami egyúttal nemcsak a másik fél fogadókészségét, hanem a puszi-ban való aktív részvételt is jelenti. A fenti ábra az úgynevezett gruppenpuszi vagy körkörös puszi, amelynek gyakorisága igen ritka, de létrejötté nem csak elméleti síkon mozog.

A buszon adott puszi négy, egymástól jól elkülöníthető táborra osztja az emberiséget. Az egyik csoportba tartoznak azok, akik örömtelinek tartják, ha két ember pusztit ad egymásnak a buszon, a látvánnyal nem tudnak betelni, fülükben még napokkal később is hallják a puszi neszt. Az is elképzelhető, hogy az ilyen ember gyönyörűségében elszalasztja a megállóját, de nem bosszankodik, arra gondol, hogy megérte. Otthon nem meséli el párjának az élményét, de órákig ott bujkál a szemében, és az étkezésnél sokkal jobban megérzi a kanál tárgyszerűségét, mint máskor vagy más.

A másik csoportba azok tartoznak, akik ellenzik a buszpusztit; amint meglátják, elkapják a fejüket, arcukra az értetlenség kifejezése és az undor ül, nagyon remélik, hogy ma ez volt az első és utolsó, és ha hosszabban tart, akkor az ebbe a csoportba tartozó ember arra esküszik, hogy inkább vesz nekik egy lakást, csak hagyják már abba. Általában feldühödik, és hajlamos az eggyel korábbi megállónál leszállni, hogy a szörnyű élmény után egy kicsit kilevegőztesse a fejét. De előfordulhat, hogy indulatait úgy felfűti a puszi, hogy morgolódása és átkozódása miatt elfelejt leszállni. Düh ekkor ér a csúcspontjára, és elhatározza, hogy nem bírja tovább és megmondja nekik, hogy az Alesi kipufogóját csókolgassák az időmérő edzés után. Szavai nem kapnak hangot, mert sokkal keményebb büntetést szeretne.

A harmadik csoportba azokat sorolhatjuk, akik közömbösen fogadják a pusztit. Nekik teljesen mindegy, hogy volt-e puszi vagy nem. Ha volt is puszi, mi nekem ebben a jó, kérdezik. Ha van puszi, ha nincs puszi nekem teljesen mindegy, mondják. Egy-egy puszi még nem a világ, és a világ sem egy-egy puszi. Ha pusztit akarnak legyen puszi, ha nem, ne legyen. Az ilyen ember nem bolyong el egy puszi végeláthatatlan ösvényein. Az ilyen ember, ha pusztit lát, nem gondol semmire, se a múltjára se a jövő télre. Jó helyen száll le a buszról, mintha az a puszi nem is létezne.

A negyedik csoportot azokkal az emberekkel tölthetjük föl, akiknek ismereteik közül hiányzik a buszpuszi. Ők nemhogy nem láttak ilyet, de még csak nem is hallottak róla, az őket körbefogó emberformáló világtényezők közül ez teljességgel hiányzik, ezért számukra ez újdonság, egy kisebb fajta felfedezés, amely az eddig kialakult gondolkodásukban részarányos helyet követel magának. Beillesztését megkönnyíti, hogy a számos pusziφέleség más ismert formája — amelyekre az alábbiakban térünk rá — csak adaptációs

feladatokat ró a negyedik csoportba tartozó emberre, aki ezúttal éppen a negyedik csoport létszámának megy alá.

Az általánosan bevált és használatos puszi mellett még két alappuszt különböztetünk meg. Ez a bepuszi és a kipuszi. A kipuszinál a levegő és az ajkak kifelé mozognak, mintegy kidobják számból az érzelmeinket, lesz, ami lesz. A bepuszinál éppen ellenkezőleg: az ajkak a szétnyílás után befelé mozognak, és a levegő is befelé áramlik. A bepuszi (más néven porszívópuszi) azt fejezi ki, hogy szeretnénk az illetőt belsőkön azonos részének tudni. Ám megjegyzendő, hogy a kipuszi nem a bepuszi ellentéte, hanem előcsalogatója. Egy-egy kipuszi a másik eltaszításának legkisebb egysége.

Kisebb jelentőséggel bírnak, de a fel- és lepusziról is szólnunk kell. A felpuszt alsó ajkunkkal, míg értelemszerűen a lepuszt felső ajkunkkal hajtjuk végre. Szerelemideológiai jelentőségük nincs.

Egy puszinak akkor van igazi hatása, ha az már régen esedékes, tehát elhalasztott puszi, vagy akkor, ha ezzel a puszi lényegét fejezzük ki. A puszi hagyományos lényege: a másik ember szájára történő átlényegülés. A puszi lényegének értelmezése szerint két nagy korszakot különböztetünk meg az emberiség történetében: ez a prepuszi kor és a neopuszi kor. A puszi történetírói azonban feltételezik, hogy a prepuszi kor előtti időkben léteztek olyan pusztartalmak, amelyek a ma élő ember számára elképzelhetetlenek, hiszen puszisociológiai beállítottságuk lehetetlenné teszi az őspuszi-val való azonosulást. Feltételezésük azonban máig nem talált bizonyításra, ugyanis nem maradtak ránk olyan puszikövületek, amelyekből az őspuszi tartalmát lényegileg kiolvashatnánk.

Ugyanakkor az őspuszi létezését nem vonhatjuk kétségbe, mert az ember és a puszi létezése egymással ekvivalensek. Azaz, ha nincs ember, nincs puszi. Ha nincs puszi, nincs ember. Olyan nincs, hogy van puszi, de ember nincs. És olyan sincs, hogy van ember, de puszi nincs. Az ekvivalens kapcsolat szerint értelmét veszti az a kérdés, hogy a puszi vagy az ember volt előbb? Mindazonáltal nagy a csábítása annak az állításnak, hogy a puszi tette az embert emberré. Ha ebbe az állításba behelyettesítjük a neopuszi lényegét, akkor azt találjuk, hogy az ember a másik ember szájára történő átlényegülésben válik emberré. Vagyis úgy szünteti meg önmagát a puszi-ban, hogy közben a puszi-fogadóban él tovább a puszi ideje alatt. De éppen ez az, mert a puszi végeztével önmagába lényegül vissza a pusziadó, azaz „leírja” magát a puszi-val.

Puszifilozófiai fejtegetésemben számos axiómát és már bizonyított tételt használtam fel. Ilyeneket, hogy: nem nevezzük puszinak azt, ha ajkak hozzáérnek valamihez az ajakmozgató izmok mozgása nélkül. Ezt apuszinak hívjuk. De ha apuszi közben egy másik száját érintünk, az már passzív puszi. Minden más esetben apuszi. A szájon kívül bármely testrész puszija a badipuszi. Ez a fajta puszi a puszi ember önállósulását jelenti, de csak akkor, ha a badipuszi viszonyozhatatlan. Viszont ha a badipuszira badipuszi a válasz, az mindkét fél önállósulását, az egyszerű szájpuszin túli elfogadást jelenti. Bár az egyszerű szájpuszi is elfogadást jelent, de ennek lépcsőfokai vannak, ahonnan vissza lehet fordulni, el lehet tűnni, örökre is. Bár a badipuszi sem egy életre szól, de általában hosszabb a lejárata. Egy puszi élettartama annak az érzelmi tartománynak a lineáris függvénye, amelybe behatol. A mélység és az élettartam koordinátái együtt csökkennek vagy nőnek. Ugyan hasonlóan érzelmi tartományokat bolygatunk, de egészen más a puszi élettartama, ha az íz- vagy szag emlékekhez kapcsolódik. Ennek megfelelően egy puszi élettartama lehet hosszan elnyúló negatív élettartam.

Mivel minden pusziiban érzelmeinknek adunk hangot, ezért minden puszi-fokozat jelentés egy belső puszi-fokozatról. Két puszi még semmi. Három a határ. Vagy-vagy. A négy, vagy annál több már az odaadás jele. Ha egy hosszú puszi van és a szem csukva, az felér négy vagy annál több puszival. A hosszú puszi az, ha puszi közben megáll a száj és nem mozdul tovább. Viszont ha sok a puszi, de a szem nyitva, akkor akaratos pusziról beszélünk. Az ilyen puszinak nyögés a vége.

Egészen más a puszi-fogadás, mint a pusziadás. A puszi fogadásának — természetesen ezen szájpusziértünk — három módja van. Az egyiket már érintettük: a passzív puszi, amikor a szájizmok nem válaszolnak. Van az utópuszi, amikor a puszi válaszszerű, és igenlő. Ugyanakkor az elsielt puszi sem ritka. Már kapná a puszi, de ő előbb adja, mintha várná, hogy a másik kezdje, de nem bírta tovább. Az elsielt puszi tüzes. Ilyenkor arra a fajta szerelemre számíthatunk, amelyet a vulkán köt egy-egy tudóssal.

Az alappuszi-fogadásokon kívül még sokféleképpen lehet, ha nem is a puszi, de a puszi szándékot fogadni. A két száj közé emelt tárgy elsülhet jól is, de ezt mindenképpen legalább egy badipuszinak kell megelőznie. A badipuszi fogadása akkor termékeny, ha

a testtájék megrezdül. Ha mozdulatlan marad, akkor olyan, mintha a pusziló egy téli este langyos sírkövet puszilna meg.

Van még az átvitt puszi: megpuszilunk egy tárgyat és a másik szemébe nézünk. A puszinak ekkor a megpuszilt tárggyal jelentést adunk. Ez a kijelentő tárgypuszi, ami roppant veszélyes, hiszen a puszi abszolút jelentését egy tárgyra enyhíti. Veszélyessége miatt nem ajánlott tárgyakat puszilgatva más szemébe nézni. Ha tárgyakat önállóan, egyedül puszilgatunk, az magányhoz vezet. Még mindig jobb: pusziljuk meg önmagunkat.

Önmagunkat megpusztilni is felfedezés. Ez a reflexív badipuszi, amire egészen más tulajdonságok jellemzőek, mint a badipuszira. A reflexív badipuszi kétélű fegyver. Egyrészt elvág a külvilágtól, másrészt önmagunkat a külvilág részeként tünteti fel. A domináns rész visszafordításával egészen jól begubózhatunk. Viszont ezt csak a gyakorlott pusziadóknak és fogadóknak ajánlhatom, mert kétélűsége könnyen vezethet kettős tudathoz vagy tudathasadáshoz. A reflexív badipuszi gyakorlóit előtt ismert az a tény, hogy az idő teltevel (meszesedés, hízás) bizonyos testrészek megpusztilhatatlanná válnak. De ahelyett, hogy úgy gondolnánk rájuk, mint a hátunk közepére, méretarányosan rajzoljuk le az elérhetetlen testrészeket, és a rajzokat pusztítjuk meg, de csak néhányszor, majd tépjük szét a rajzokat, ezáltal fokozatosan megszűnnek létezni az elérhetetlenek.

Mindeztidáig váratott magára a puszi pontos leírása. De mint minden érzéki tapasztalati tény nem ragadható meg egyfelől anatómiai diskurzussal, másfelől pedig lélektani hatásában túlidealizálódik. Ugyanakkor a puszi lényegének leírásában egyfajta lélektani anatómia található, ami az olvasó ember puszival kapcsolatos személyes (és remélhetőleg sokrétű) tapasztalataira alapoz. A pontos puszfogalom tehát leírhatatlan, csak a kérdés létezik: mi a puszi?

Ez a kérdés más kérdésekhez képest, amelyeket abszolút tiszta szellemi állapotunkban vagy abszolút fekete szellemi állapotunkban szoktunk feltenni, kicsi.

Szeged

Podmaniczky Szilárd

Egy megtalált történet

Hanem a szerelem kifürkészhetetlen. Ahogyan beoson az életedbe. És amíg otthagy. E két pillanat — szent pillanat — közt eltelő időről nem tudok számot adni neked. Pedig csak ez volt a célom, az egyetlen. Elmesélni neked, feltárni a mechanizmusát. Akár az óra belsejének, ha már ott fekszik előtted a fehér terítőn. Egyszerű fogaskerekei száanalomra méltók, ahogyan próbálják, igyekeznek, akarják múlatni az időt, de csak feküsznek tehetetlenül a fehér terítőn. Nem, nem a halálról, a halálomról, anyád haláláról, nem arról, amiért és ahogyan tettem. Az már csak egyszerű következménye a titoknak. Annak, hogy kifürkészhetetlen. Talán, mert birtokolhatatlan. Ha fiatal vagy is, megértheted. Nem a nő. Az érzés. Csak kutatod, futsz, loholsz utána, a sebesség nem fokozható mindvégig. Valahol lassítani kell. Az út legelején már, igen, baktatva kell elindulni. És hosszan, hosszan élni. Elkerülni a kint. Nem megismerni. Nem ismerkedni vele. Nem döntöttem el, hogy a kín a szerelem misztériuma-e. Nem volt rá időm. *Be kell látni, hogy az élvezetekben nem lehet a végtelenségig menni.* Inkább félni. Hosszan, hosszan félni. Valahogy összekeveredtek bennem a dolgok, élni, gondoltam, az a szerelem, s mert férfi vagyok, hát értelem kell belé, de a kín, ó, az magában is, vagy mégiscsak a szerelem mozgatója. *Sonkavacsorákra* kellett volna gondolnom mindahányszor. Összekeveredtek. Mert élni mégiscsak félni, ezt jelenti, nem néha-néha, de állandóan csak félni, de nem akkor, ha már késő, ha már tudod, hogy *nem vállalkozom lehetetlenre*, s arra vállalkozol.

Lelkem cizellált madara, édes gyermekem.

Azért költöztem a Zombori úti lakás első emeletének sarokszobájába, mert abban az utcában úgy hajoltak össze az ostorfák, hogy közben látni engedték az eget. Ritkaság az ilyen utca, s ha a — különben — kevésbé esztétikus, csomósságukkal durva faágak összehajlási szöge úgy metszi az ablakomat, hogy közben a Rókusnak épített kápolnát is láthatom, akkor minden vágyam teljesült is. Fia-

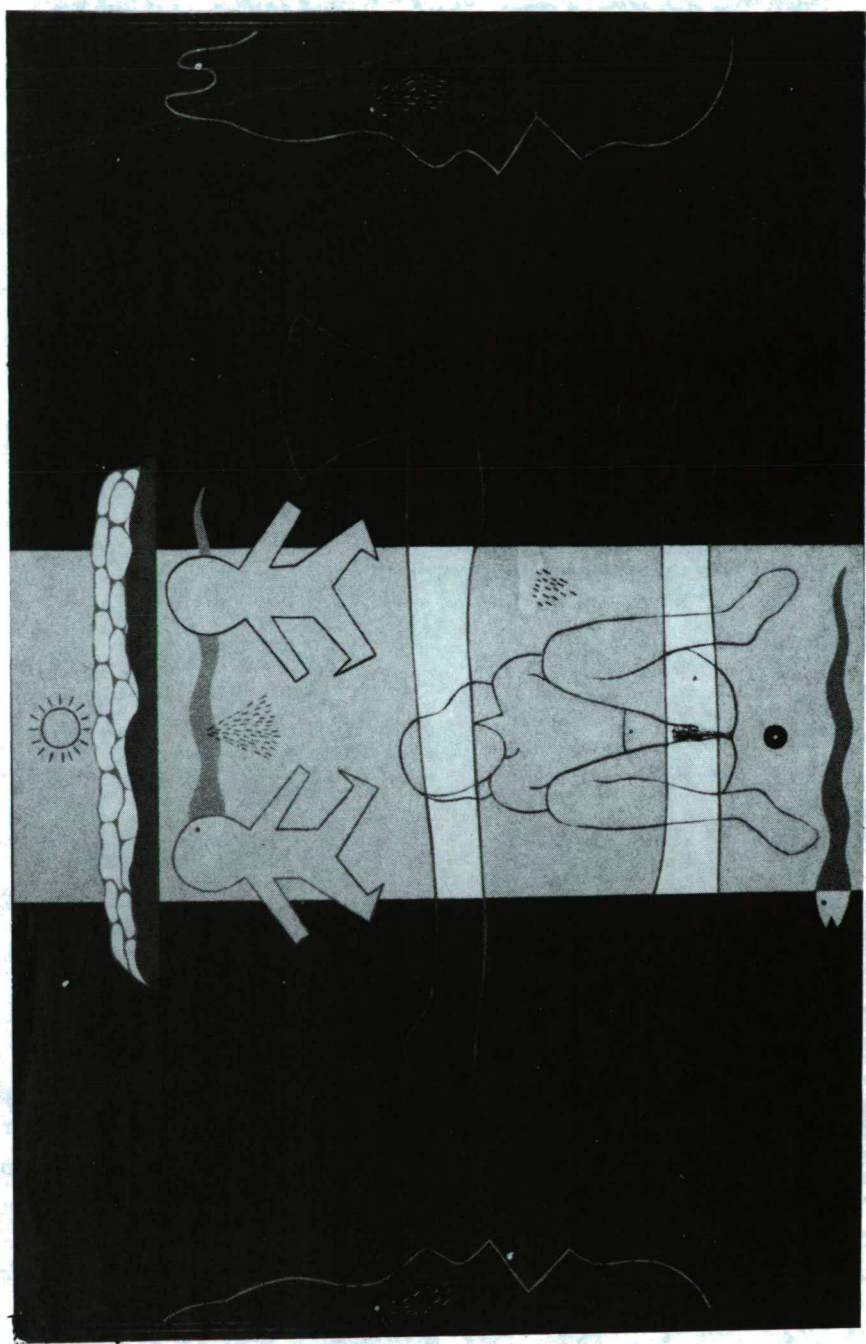
tal voltam. Egyszerre kívántam a természet szépségét, az önfeláldozást és a matematikai pontosságot, ahogyan e kettő építészeti remeket alkot. A kőművesség csodálata már akkor is többet jelentett a szent és őrizendő tudásnál, a titoknál, sokkal inkább jelentette a tudás birtoklását. Fölfelé törtem, láthatod. Nem a göcsörtös ostorfaágak közt fönnakadt égdarab, és nem a Rókus tevékenységét idéző kápolna költöztetett engem abba a házba, de a kettő együtt, öntudatlan együttélésük, ami építészeti széppé fokozódott. Gondoltam, hogy a szerelem is ilyesmi-féle dolog lehet. Arról szól, hogy *ők egymáséi lettek egy verőfényes, akácvirágszagú májusi napon*. Kandi tágasság, akár a fakoronák közt kékülő léggömbkönnyűség, keskeny-arcú önfeláldozás, akár a pestist gyógyítóké, és e kettő együtt a tökéletesség, Hiram sírjába szúrt akác. Gondoltam, a szerelem. Különállás, titok-bitoklás. Megfejtendő. Megfigyelhető. Ezért költöztem a Zombori úti ház első emeletének sarokszobájába. Akkoriban még a vágy is csak a megfigyelés tárgya volt számomra, a mély kapualjakban lapuló párok az este jótékony óráiban, amikor a *varázsvesszők feloldják a félelem kínjait*.

Miltont kedveltem. A naivitását, igyekezetét. Ő valóban csak az eget látta a fák között, az épületet a fák alatt, mégis igyekezett. Mostanában már az is eszembe jutott, hogy nem mert volna mást látni, okosságába burkolózott, abba rejtőzött, csakhogy ne kelljen szembenéznie a szerelem másik oldalával, a kinnal, amely nem is a fájdalom okán tölt el félelemmel, sokkal inkább azért, mert lehetséges, igen, elképzelhető, hogy önálló, önmagában létező, hogy nem is a szerelem misztériuma, hanem a lété. Hogy a szeretethez semmi köze. Vigyázz! Nem egyszerű ez, körbejártam volna, ha időm engedi, teljesen körbe, de hagyjuk; mondom, nem egyszerű, magam is a köztes utat választottam, *a fájdalom misztériuma, a ház, amelybe a Kín beköltözött* csak azért kerülhetett az érdeklődés középpontjába, mert az asszony önző, mélységesen önző természetű volt. Ám akármiből fakadjon is, menekülni nem lehet előle, magába ránt, gyönyört okozva öl meg, lassan, nem hirtelenkedi el, az utak több irányból vezethetnek felé, csak egy a biztos, hogy visszaút nincs. Nincs. Ez a kín. A megvalósult kín. Nem, nem fontos a halál, anyád halála, az enyém, az a dörrenés, a szúrás, nem fontos, nem arról. A kifürkészhetetlen szerelemmel szemben a kín nagyon is egyszerű, kiadja magát, mégis rabságban tart, ez ám a varázslat, szegény Milton. Azt állítja, hogy „hosszú az út és nehéz, amely a poklból vezet a fény felé”. Mert nem vezet. Elindul azzal, hogy *bele-*

ütött a szívébe valami félelem- vagy rettegéské, és befejeződik azal, hogy *harmadszor felemelte a bárdját*. Mondhatom azt neked, hogy a szerelem, vagy azt, hogy a kéjvágy, vagy azt, hogy az élet elviselhetetlen rettenete. Magyarázatot azonban nem tudok adni. Úgy választottam, hogy a szerelem.

Legyen az ok, amely a kín felé vezet, a szerelem. S kössem össze a pontokat. Gondolhattam volna, hogy vissza kell térnem a Zombori úton álló ház szobájához, ahol laktam. Ahonnan néztem, akárha páholyból. Abban a magasságban kellett volna mindvégig maradnom, az első emelet földtől való távolsága, és az egyszerű fák megmentették volna. Vannak esetek, orvosként is állíthatom, amelyekben a földhözköötöttséggel, a két lábbal a talajhoz tapadva-attitűddel szemben a lebegés igenis egészségesebb. Mert megakadályozza a vájkálódást, a mélyebbre, egyre lejjebb hatolást. A gerlicék távlata, a gelegonyafák ágmagasságában megfelelő, ha a szerelemtől gondolkodunk, azzal kívánunk ismerkedni. Nem maradtam ott, a Zombori úttal szemben előnyben részesítettem a leglapályosabb, a valamikori folyóágy helyén húzódó zsidó utca mögöttit, azt a keskenyet, amelyben, szinte csak abban az egyben azon a környéken, akácfák álltak. Oda jártam. Levelei páratlan számúak, tövises és nem bírja az árnyékot. Már ennyi tudás elegendő lett volna ahhoz, hogy a szerelemtől az első emeleti sarokszobámban gondolkodjam, talán visszatértett volna, ha odafigyelek a fákra, talán eszembe jutott volna, hogy nincs visszaút, hogy a dolgok csakis rossz irányt vehetnek. Én azonban nap mint nap órákat sétálgattam abban az utcában, *a víz folyásával* (említettem, hogy ott folyt a folyó még a a XVII. században is) *párbuzamosan ballagtam tovább. Olyan boldognak és fiatalnak éreztem magam, mint soha*. Eszembe se jutott, hogy a fák üzennek. Mértéktartást a gelegonyák, és tragédiát az akácok, mértéktartást, szabadkőműves szépséget és pontosságot a Zombori úton a gelegonyák, és tragédiát ugyanabból az aspektusból, Hirám sírjáról az akácok. És itt most nem gondolok sem a tudás önzésére, sem a birtoklására, itt most csak a beavatásra gondolok, mert szerelemtől szólok (azt választottam, úgy döntöttem, hogy arról hát az abba való beavatásról. Ne gondold, hogy semmi köze a fákhöz, a halálhoz, az építkezés eredményezte széphez, a földtől való elrugaszkodáshoz, mint egészséges és egyetlen lehető attitűdhöz, ha ebbe a dologba mélyedünk bele, a szerelemben, annak *misztériumába*. Semmi sincsen, aminek veszélyeire a körző és a szögmérő ne figyelmeztetne. Mértékadás. Ez a legnagyobb titok,

és nem a templomoszlop ereje. Volt idő, amikor valaki irigy volt, lehetett rám, mert *jól élek és nősikereim vannak, sokat coitálok, élvezem az életet*, de aztán elkövetkezett az is, amikor senki rám irigy nem lehetett, de én mindenkire, mert *eljő a legszánalmasabb, legnyomorultabb közérzés, az életet tűrhetetlennnek találom*. És mindez csak azért, mert nem figyeltem a fákra, a szögekre, mert későn figyeltem fel arra, hogy az a másfajta beavatás egyértelmű utalás a szerelmi beavatás esetén legfontosabbnak tartandó mértéktartásra, arra, hogy ne menj a mélybe, mert nincs visszaút. És a halál még mindig nem fontos. Sem az enyém, sem anyádé. Ha ugyan mondhatom így, de apának lenni nem biztos, hogy annyit tesz, mint megtermékenyíteni a nőt. Lelkem gyermeke. Látogasd meg a Föld Belsejét, ha megjavulsz, megtalálod a Rejtett Követ. Így szól a szöveg, a beavatási jelkép egyike, eredetiben a kezdőbetűket egymás után olvasva, kijön a figyelmeztetés, mert az összeolvasás eredménye: vitriol. Őrült voltam akkor, tudom, hogy erre nem figyeltem, ha már a szövegen áttapostam, „ha megjavulsz” erre kellett, intsenek a fák, ha kinéztem az ablakból, de elfelejtettem én mindent a mámorban, csak arra gondoltam, hogy *a lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek, évszázadok alatt kapnak egy órát*, nekem meg lehetőségem van arra, hogy *húszmillió éves koromban nyugodtan hajthatom fejemet az örök megsemmisülés jeges párnájára*, akkor hát miért ne tenném, gondoltam, és közben még a szerelem után is kutattam, így vagy úgy, de hajszoltam, kerestem az ajtaját a Háznak. Talán egyikbe lemerülhettem volna, de mindkettőbe hiba volt. A mértéktartás hiánya. Mert mi születik a szerelemből? (Páratlan az akác levele.) Dráma. És most nevetnem kell, hogy ennyire vak voltam, mert tudod milyen dráma? Vitriol-dráma. Így nevezik a féltékenységből, szerelmi elvakultságból elkövetett merényleteket. Franciaországban több nőt fölmentettek, aki kénsavval marta szét szerelmese arcát. Nem ítélem el, gondolhatod, valahol rokonaimnak is érzem őket, bennük is a lemerülés, a teljes birtoklás, a tudás utáni vágy munkálhatott. Más közös azonban nincs bennünk, én az ilyen módszert megvetem. Nincs is több mondanivalóm, a halálomról, anyád haláláról mindezek tükrében fölösleges volna bármit is mondanom. Megfejtetem a kín és szerelem misztériumát részben sikerült, azt elolvashatod. Lelkem gyermeke.

Darázs József: Sárga Zóna

(SZÓPÁRBAJ)

— Mélytudat

Tudatom mindazokkal, kik alatta élnek,
Hogy a pillangók szabadok,
De a lepkék a fényben elégnek.

— Jóslat

Isten báránya – fennkölt
Ember birkája – pörkölt.

— Mese

„Eb aki a kanalát meg nem ette”
– Az udvar népe nagyon kutyául
Érezte magát így lekenyerezve.

Szentes

Ember Lili

TAO te PA CSI

Csend Van Bent
Hold El Rejt
Künn Hat Fü
Hur Ja Zeng
Csen Gety Tyü
Kong Bong Cseng
Szel lö Fu
Há lo Peng
Rajt Fény lö
Viz Csepp Van
Szel lö Fu
Csin ta Lan
Há lo Leng
Har mat Jö
Jég színü
Har mat Kö
Szün te Len
Hul lo Kö
Hal lat lan
Pity Pang Nö
Táj ban Tü
Vé let Len
Ját sza na
Vig Köl tö

Szentes

Ember Lili

CHOPOKI KÉPESLAP

'93. február

Isten szövőszékéről mintha szőttes
omlik le fehéren, puhán a köd,
ormok tűin se feslik szét, a zöldes
erdő-foltok: mohás fenyők s bükkök

is épphogy áttetszenek, és a dús hó
beléolvad, bár tömbökké fagyott,
akár a völgy szeme: a szigorú tó,
s deres szemöldöke: nád-kardlapok.

A hó fehér, puha ravatalán
zilált virágszirom: hajad kibontva.
Árny hull föled: sudár jegenye kontya.

Gyász-zenekar játszik szipogva,
mint szemfedő lebben trombita-nyál,
verejték záporoz kopogva.

Körmend

Nagy Gábor

Késő-nyári éjszaka

Késő-nyári, sudár barackfám,
zápor-verte az arcod.
Az ingovány földből erecskék
cuppogását hallod.

Sárrá fonnyadt felhők fürödnek
a hold sárga vizében.
Megkésett villám bíborában
villan egy szemérem.

Éjszaka. Szél motoz hajadban,
gyengéden szétborzolja.
Továbbmegy a mézízű dombon,
szőlőjét kóستolja.

Ott fekszem árnyad sűrűjében.
Dús könny-barackod koppan
súlyosan, mégis észrevétlen.
Fönn a láng ellobban.

Az éjjel hűs kékje kiömlik.
Fáradt, sár-szirnos arcom
zöldekes, félénken kinyíló
tenyeredbe hajtom.

Körmend

Nagy Gábor

AKROPOLISZ

Sikátor-kard hegyére szúrva ég
isten kiszikkadt koponyája:
ahogy éjjel száraz rögökbe fagy
a nap otthagytott csiganyála,
úgy dermed fénybe e holt szürkeagy.

A téren — kaptár szorgos méhei —
pincérek hordják tálca-lépen
a mézízű Metaxát s az Uzót,
mely mint a fullánk a fenékben,
táncolni löki a húzódozót.

Felismered-e, isten, férgeid,
kik ki-be másztak elhajított
(mondhatni: koncul vetett) koponyád
üres szembögrein, a hízott
verőfény lucskában sandítva rád,

ki egykor voltál? Isten, látod-e
egykori önmagad szemükben,
e lusta férgek gombszemében, Őt,
ki atlaszt rajzolt, ócska trükkel
hitelve el a gondtalan jövőt?

De tudjuk már, hogy a Föld gömbölyű,
az útnak vége soha nincsen,
bármerre másszunk. Mi mégis vakon
kúszunk orrodban, szádban — mígnem
egyszer szétfröccsenünk, mint a takony.

Körmend

Nagy Gábor

A korlátozott örökkévalóság*

Állítólag Nagy Sándor így kiáltott fel egyszer:
„Mindenki megesküszik, hogy Zeusz fia
lennék, de ez a seb azt kiáltja, hogy ember
vagyok.”

1.) Sokszor csodáltam az aranyásókat álhatatosságukért, amellyel a homokot rostálják, meg lévén győződve felőle, ha nem is találtak semmit, hogy sikerük hitüktől függ. Valahol a megválaszolhatatlan kérdések margóján megpróbálom utánozni őket, visszafordulok ahhoz a néhány egyszerű igazsághoz, amelyben kitartóan hiszek: hogy létezem, hogy szeretem az életet, hogy értelmet próbálok adni életemnek, hogy félek mindattól ami ellentmond életszeretemennek vagy abbéli törekvésemnek, hogy értelmet adjak az életnek, és újra erőssé válok ezeknek az egyszerű igazságoknak a segítségével, mint egykor Anteusz. Lehet, hogy ezért vonzódtam azokhoz a freskókhoz, melyeken követhető, ahogy a festő utat tört magának a statiszták sokasága közt, s eljut addig a pillanatig, amikor már egyedül van a képen.

Előbb azonban azt kellene elmondanom, hogy a művész, egy bizonyos szempontból, Midászhoz hasonlít, a frígiához, akinek a kérését Dionüszosz tiszteletben tartotta: mindent amit megérintett, arannyá változtatott. Ő, a művész, mindent, amit megérint, önarcképpé változtat. Van Gogh „Csillagos éj”-ében ég, hegyek, és ciprus látható. Ennyi. Ennyi? Az égen orkán tombol, mintha az

* Az itt közölt részlet a szerző *„Múzeum a labirintusban. Az önarckép szubjektív története.”* című 1986-ban a Cartea Românească Kiadónál (Bukarest) megjelent művéből való. (szerk.)

Utolsó Ítéletet hirdetné. A ciprus fekete láng. A hegyek a viharban levő tenger hullámaihoz hasonlók. Mindenben ott érződik a nyugtalanság, mely a festészet Krisztusának, Van Goghnak a szemeiből áradó nyugtalanságot idézi — A „Csillagos éj” sokak számára az ő kinagyított pupillájának tűnik.

Néha a többi kép a tulajdonképpeni önarcképnél jobban kifejezi az alkotót. Rafaello inkább Rafaello az angyalaiban, és a madonnáiban, mint a saját arcképében. Brueghel telei többet mondanak a flamand festőről, mint állítólagos önarcképe. Ha kell, el tudjuk képzelni Leonardót a kép nélkül, melyben önmagát festette meg, de el tudjuk-e képzelni a Mona Lisa nélkül? És értenénk-e Leonardót a Mona Lisa nélkül? Cézanne a „Saint-Victire”-hegynek szentelt vásznaiból mintha jobban megértenénk, miért akart az aix-i remete távol maradni a redingot-s urak világától, mint önarcképeiből. Úgyhogy engednünk kellene az ártatlan paradoxon csábításának, melyet néha hallunk: a művészetben minden önarckép, kivéve talán az önarcképeket.

Mégis, e mondat csupán paradoxon. Van elég önarckép, ami nélkül egy festőről alkotott képünk nem lenne teljes. Honnan tudnánk, mennyire diadalmas volt a csődbejutott Rembrandt veresége utolsó önarcképei nélkül? Honnan sejtenénk, mennyire erős volt Dürer becsvágya az önarckép nélkül, melyre feje fölé ezt írta: „Sorsom, a Felsőbb Rend szerint fog alakulni”? A művészet, sokak szerint, a legrövidebb út egyik embertől a másikig. Ugyanakkor a legrövidebb út az embertől önmagáig. Lehet, hogy a kérdés, amelyet fel kellene tenni, így hangzik: a (mindent önarcképpé változtató) vágy nem hasonlít olykor a Midászéhoz, büntetéssé válván minduntalan magadba ütközni, a szabadulás esélye nélkül ... de az ár fölött nem lehet alkudni.

2.) Véleményem szerint a reneszánsz neve nem megfelelő, mert ami a középkor utóján végbement, nem annyira újjászületés volt, inkább *születés*. Az ókori kultúra, mely akkor újra felszínre tört, nem egyezett meg azzal, mely a középkor földje és romjai alatt tűnt el. Azért nem, mert az az ember, aki újra fölfedezte, már nem tudott úgy gondolkodni, mint ókori társa. A görög szobrok nevetve várták világuk végét, ajkukon az örökkévalóság ízével. A rómaiaknak a vers eszükbe idézte, hogy „az idő elfut visszafordíthatatlanul”, de ők még akkor is hittek Róma örökkévalóságában, mikor a barbárok már a kapuk előtt álltak. Csupán a középkor jött rá, hogy minden

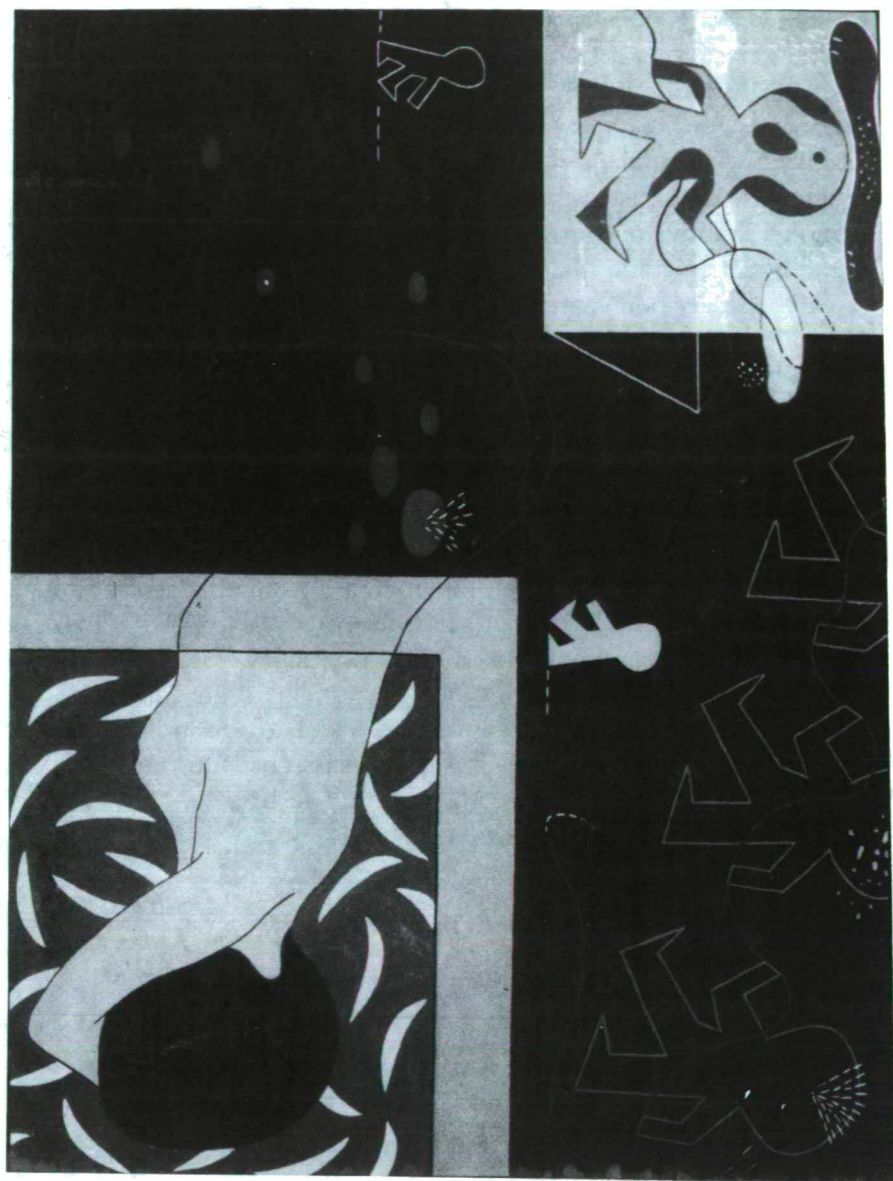
örökkévalóság, még a piramisoké is, időleges. Kiásván az ókori örökkévalóságot a földből és a porból, ami a kéziratokat borította, a reneszánsz fölfedezte, hogy csak korlátozott örökkévalóságok léteznek, és hogy ez a korlátozott örökkévalóság éppen az ember, amint gondolataiba merül pillanatok igazsága és a halhatatlanság utópiája közt. Az istenek élőkké, de halandókká válnak. Megfestvén őket, a művész személyes problémáját vetette föl, és innen már csak egy lépés volt a tükörig.

Ez a lépés nem azonnali. A művésznak még lámpaláza van. Nem mer egyedül kilépni a színpadra. Inkább egy ideig a színpad hátterében áll, mások háta mögött. A tükör megfélemlíti, bár vonzza is. És lehet, hogy a közönség sem nézné jó szemmel, ha fölrugná a hagyományt. Hallgatólagosan beleegyezett, hogy önmagát is megfesse a freskókban, de feltételt állított föl: legyen szerény. Statisztáljon, mondanánk ma. Ezért hát a festő a mellékalakok közé vegyül, elbújik, alig láthatóan, úgyhogy néha századok múltán fedezik föl. Nem akarja magára irányítani a figyelmet. Másrészt bensőséges kapcsolatba lép a tükör kihívásaival. Lassan halad a főszeplők felé. Mikor nagyon közel kerül hozzájuk, csak akkor határozza el, hogy a festészet lehetséges tárgyát látja önmagában.

Egyedül maradván virágot keres. Aztán koncentrálni, virággal a kezében. Időközben nevet is kapott. Albrecht Dürernek hívják. Keresztút a művészet történetében. Ami a festészetet illeti, végre győz a belső élet.

*Bukarest
Kolozsvár*

*Octavian Paler
Fordította: Demény Péter*

Darázs József: Felhőfogó

Commentarium (IV.)*

(folytatás)

HATODIK BESZÉD

I.fejezet

Bevezetés a szerelemről való értekezéshez

Ekként fejezte be Carolo Marsupino. Tommaso Bencio pedig, Sókratés buzgó követője, szíves-örömmel hozzáfogott Sókratés szavainak kommentálásához.

Sókratésünk, mondotta, akit Apolló jóslata minden görögök között a legbölcsebbnek ítélt, azt szokta mondani, hogy a szerelem művészetének gyakorlását és tanítását minden egyéb művészet elé helyezi, mintha az ezen művészetben való jártasság miatt kellene Sókratést vagy bárki mást a legbölcsebbnek mondani.

Gyakran említette, hogy az ilyesféle művészetet nem a physikos Anaxagorástól, Dámontól vagy Archelaostól, nem Prodikostól, Khiostól vagy Aspasiástól, a rhéthorika professzoraitól, és nem is Konnostól, a muzsikustól sajátította el, akiktől pedig sokat tanult, hanem Diotimától, az isteni ihlettől áthatott jósnőtől; véleményem szerint azért, hogy megmutassa: az emberek csak az istenség inspirációja által érthetik meg, hogy mi a valódi szépség, mi a törvényes szerelem, és hogyan kell szeretni. Ily hatalmas a szeretés képessége! Ennyire magasztos!

* A mű előző részletei a *Pompeji* 1993/1–2., 1993/3–4. ill. 1995/1. számaiban jelentek meg. Most, valamint a következő számban a folytatást közöljük. (A szerk.)

Távozzatok hát ez isteni étkektől, mondom, távozzatok, ó szentségtelenek, akik a föld szennyétől vagytok mocskosak, és akik a szerelem égi ajándékát Bacchos és Priapos rabszolgáiként disznók módjára a földre terítitek, és sárba tiporjátok.

Ti pedig, ó feddhetetlen asztaltársaim, és minden Dianát és Palást szolgáló ember, akik tiszta lelketek szabadságának és az értelem örökkétartó gyönyörének örvendtek, legyetek boldogan jelen, és figyelmesen hallgassátok az isteni misztériumokat, melyeket Diotima fedett fel Sókratés előtt.

Hanem mielőtt Diotimát hallanátok, fel kell oldanunk egy elmentmondást azok között, akik a fentiekben értekeztek a szerelemtől, s azok állításai között, akik most fognak róla beszélni.

Ugyanis a fentiek a szerelmet szépnek, jónak, boldognak és istennek mondták. Sókratés és Diotima tagadják ezt, és azt mondják, hogy a szép és a csúnya, a jó és rossz, a boldog és a szerencsétlen, isten és ember között helyezkedik el. Mi mindkét állításról úgy ítéljük, hogy igaz, jóllehet más-más módon.

2. fejezet

A szerelem közötté áll a szépségnek és a rútságnak,
valamint istennek és embernek

A mágneses kő ráragasztja a vásra saját tulajdonságát, ami által a mágneshez hasonlatossá vált vas ehhez a kőhöz vonzódik. Az efféle vonzódást, aszerint, amint a kő által keletkezvén a kőre irányul, bizonynyal mondhatjuk a kő vonzásának; aszerint, amint a vasban van, ugyanúgy a vas és a kő vonzása is. Ugyanis a vas anyagában ez nem tiszta, hanem a kő tulajdonsága által már kialakított. Ezért mindkettő sajátosságát megtartja.

Hogy világosabban beszéljünk, a tűz is tulajdonságával, vagyis hevével lángra gyújtja a gyertyabélt, a gyertyabél a hő tulajdonságától felragadva a tűz magasabb régiója felé száll. Az efféle fölemelkedést aszerint, amint a tűz által gerjesztve a tűz irányába húz, bizonynyal nevezhetjük tüzesnek; aszerint, amint a gyertyabélben történik, de nem tisztán, hanem tüzesen, mindkettő, úgy a gyertyabél mint a tűz természete alapján, egyenlően mondhatjuk tüzesnek és a gyertyabélre jellemzőnek.

Az emberi alak, mely gyakran az istentől bőven juttatott belső jósa miatt gyönyörűségeken jelenik meg, ragyogásának sugarát a reátekintők szemein keresztül a lélekbe fúrja. Ettől a szikrától mint valamiféle horogtól húzva a lélek a húzó felé siet. Ezt a vonzást, ami szintén szerelem, miután a szépből, jóból, boldogból eredvén ugyanerre hajlik vissza; Agathón és az idáig beszéltek véleménye szerint nem kételkedünk szépnek, jónak, boldognak és istennek nevezni.

Minthogy azonban a szépség azon sugara által már lánggra lobbantott lélekben van jelen, egy a szép és a nem szép közötti érzelmeként kell meghatározni. Miután a lélek, amely addig semmiféle szép dolog képét magába nem fogadta, azt a dolgot, minthogy nem ismeri, még nem szereti. S azt sem, aki a teljes szépséget birtokolja, őt sem gyötri még a szerelem. Ugyanis ki vágya arra, aminek a birtokában van?

Csak úgy lehet, hogy akkor emészti perzselő szerelem, amikor valamely szép dolog ragyogó látványának birtokába jutván, mintegy megízlelve azt, a teljes szépség birtoklására támad vágya.

Minthogy tehát a szerelmes lélek magát a szép dolgot részben birtokolja ugyan, részben azonban nem birtokolja, nyugodtan mondhatjuk, hogy részben szép, részben nem szép. Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a szerelem egy efféle keveredés szerint valamiféle köztes érzelm a szép és a nem szép között, és részese mind a kettőnek. Minden bizonnyal ez okból nevezte Diotima — hogy őhozzá térjünk vissza — daimónnak a szerelmet. Mert ahogy a daimónok az isteni és a földi dolgok között állanak, akként a szerelem is a megformálatlanság és a forma között a köztes állapotot testesíti meg.

A megformálatlanság és a megformált természet közötti köztes régiót kellően feltárta Giovanni első és második beszédében.

3. fejezet

A szférák lelkei és a daimónok

Ám tudjátok meg, miként lakoznak a daimónok az ég és a föld közötti köztes helyen, Diotima szavaiból itt a Lakomában, Sókratéséből a Phaidrosban és a Philébosban, az athéni vendégéből a Törvényekben és a levelekben.

Platón úgy gondolta, hogy e világ gépezetét valamely lélek irányítja és mozgatja, minthogy a világ teste a négy elem összességéből álló egész test, melynek részecskéi az összes élőlény lelkei. Ugyanis minden egyes lelkes lény kis teste a világ testének alkotó-eleme. És nem a tűz, levegő, víz, föld elem teljességéből, hanem ezen elemek valamely részeiből áll.

Tehát amennyivel tökéletesebb a résznél az egész, annyival tökéletesebb a világ teste az egyes élőlények testeinél.

Képtelenség lenne, hogyha a tökéletlen testnek lenne, a tökéletesnek viszont nem lenne lelke, és nem is élne. Ki lenne olyan háborodott, hogy a részről állítaná, hogy él, az egészről pedig tagadná ugyanezt?

Él tehát a világ egész teste, miután az élőlények teste, melyek annak részei, élnek. Az egésznek a lelke szükségszerű, hogy egy legyen, minthogy egy az anyag is, egy az építmény.

Mivel tehát a világnak tizenkét szférája van, ahogy Platón mondja, vagyis nyolc ege és az ég alatt négy eleme, s ez a tizenkét szféra egymástól elválasztott, megjelenésükre, mozgásukra és sajátosságaikra nézve különbözőek. Tehát egy lelke lesz az egy első anyagnak, tizenkettő lelke a tizenkét körnek. Ki tagadná, hogy a föld vagy a víz él, amelyek a belőlük született élőlényeknek életet adnak? Hogyha a világ e salakjai élnek és élőkkal vannak tele, miért ne élnének a világ kiemelkedőbb részei mint a levegő és a tűz, s miért ne lennének bennük is élőlények hasonlóképpen, és az egekkel úgyszintén?

Csakhogy az égi élőlényeket, amelyek a csillagok, valamint a földi és vízi élőlényeket látjuk, míg a tüzeseket és légieseket nem látjuk, hiszen sem a tűz, sem a levegő tiszta elemét meg nem pillanthatjuk. A különbség pedig a következő: a földön kétféle élőlény van: az oktanak és az ésszel felruházottak, ugyanígy a vízben is, minthogy a víz a föld testénél magasabb rendű lévén a földhöz hasonlóan részese kell legyen az értelemnek. A tűz följebb levő szféra pedig magasztossága miatt kizárólag értelmekkel ékesített.

A világ, azaz az első anyag (prima materia) lelkét és a szférák és csillagok tizenkét lelkét isteneknek nevezik a platonikusok, mintegy az anyagi értelem és a legmagasabb isten kíséretének; azokat az élőlényeket, amelyek a Hold alatt az étheri tűz lakói, vagy pedig a tiszta levegő vagy a vízhez hasonlatos párák-ködös levegő régióit

lakják, daimónoknak; a földön lakozó értelemmel bírókat viszont embereknek.

Az istenek halhatatlanok és érzékelés nélküliek, az emberek érzékeléssel bírók és halandók, a daimónok halhatatlanok ám érzékeléssel bírók. A daimónoknak sem testi érzékelést tulajdonítanak, hanem a lélek valamiféle érzelmeit, amelyekkel a jóra való embereket egy bizonyos módon szeretik, a gonoszakat gyűlölik, és — kedvezően vagy ellenségesen — belevegyítik magukat a lentebbi dolgok irányításába, különösen az emberi ügyekébe. Ebben a szolgálatukban ezek mind jóakarátúaknak tűnnek. Azonban jónéhány platonista és a keresztény teológusok álláspontja az, hogy léteznek bizonyos más, gonosz daimónok is. Most azonban nem illik értekezésünkbe, hogy a gonosz daimónokról beszéljünk.

A jóakarátúakat pedig, akik vigyáznak ránk, az alsóbb világot kormányzó angyaloknak szokta nevezni Dionysios Areopagités, aki Platón szellemétől nemigen különbözik. Sőt azokat is, amelyeket Platón isteneknek és a szférák és csillagok lelkeinek nevez, angyaloknak, isten szolgáinak nevezhetjük Dionysioshoz hasonlóan, amivel Platón azért nem ért egyet, mert ahogy a Törvények tizedik könyvéből kiderül, az efféle lelkeket nem annyira köti az egyes szférákhoz, mint inkább a földi lelkeket ezeknek a testeikhez. Azonban kijelenti, hogy a legfőbb isten oly hatalmas képességgel ajándékozta meg ezeket, hogy gyönyörködhetnek isten látásában és ezzel egy időben bármiféle fáradozás vagy aggodalom nélkül atyjuk akarata szerint képesek irányítani és mozgatni a világ szféráit, s azaz, hogy ezeket mozgatják, az alant levőket könnyedén kormányozzák. Így hát Platón és Dionysios között inkább csak a kifejezésben és nem a véleményben van különbség.

4.fejezet

A hét adomány, melyet isten a köztes szellemeken keresztül juttat az embereknek

Azt mondják, hogy az alacsonyabb rendű istenek valamennyi dolog ideájának, melyeket az isteni értelem tartalmaz, szolgálatára állnak, és hogy a daimónok segítik az istenek adományait.

Ugyanis a legmagasabbtól a legmélyebbig minden köztes állapotokon megy keresztül, úgy hogy azon ideák, az isteni értelemben

megfogánva isteneken és daimónokon keresztül juttatják az embereknek adományait.

Ezek közül a hét legkiemelkedőbb: a szemlélődés képessége, a kormányzásra való alkalmasság, a bátorság, az érzékelés világossága, a szerelem heve, az értelmezés finomsága és a nemzésben való termékenység. Ezeknek erejét isten kezdetben önmagában tartalmazza, aztán annak a hét istennek adja át ezek potenciáját, akik a hét bolygót mozgatják, s akiket mi angyaloknak nevezünk; oly módon, hogy mindegyikük egy-egy adományt kap a többinél kiemeltebb jelentőséggel. Ezek heten a szolgálatukban álló hét daimóni rendnek adják tovább azokat ugyanúgy, s a daimónok ruházzák át az emberekre.

Mindenesetre isten beléoltja ezeket a lelkekbe rögtön miután tőle megszülettek. A lelkek a Tejútról a Rák csillagképen keresztüli testbe hullásukkor valamiféle mennyei és fénylő testbe burkolódnak, mellyel körülvéve aztán földi testekbe záródnak. A természet rendje ugyanis megköveteli, hogy az igen tiszta lélek csak azután hullhasson e legtisztátalanabb testbe, hogy valamiféle közbülső és tiszta öltözetet kapott. Amit, miután a léleknél sűrűbb, a testnél viszont tisztább és finomabb, a Platonikusok méltán tartanak a lélek és a földi test összekötő kapcsának (copula).

Ezután az következik, hogy a planéták lelkei a mi lelkeinkben, testeik pedig testeinkben szakadatlanul megszilárdítják és megerősítik azon hét adomány erejét, melyeket isten kezdettől fogva megadott. Ugyanilyen hivatalt visel a daimónok valamennyi fajtája, az égiek és az emberek közötti közbenjárókként.

A szemlélődés adományát Saturnus a saturnusi daimónokon keresztül erősíti meg; a kormányzás és uralkodás képességét Jupiter a jovialis daimónok segédletével; a lélek nagyságát Mars a martialis daimónok által; az érzékelés és a véleményalkotás világosságát, mely utóbbiból a jóslás származik, a Nap a szoláris daimónok közreműködésével. A szerelmet Venus inspirálja a venereusok által. A beszédben és a magyarázásban való leleményességet Mercurius mozdítja elő a mercuriálisok közbenjárásával. Végül a Hold a lunaris daimónok üdvös hatásával a nemzés feladatának kedvez.

Jóllehet ezen képességekben minden embernek része van, mégis azoknak különösképpen, akik fogantatásuk és születésük pillanatában az ég diszpozíciója alapján a leginkább alkalmasnak jelölték erre. E képességek pedig, ámbár isteni eredetűekként belénk-

oltva nemes természetűek, néha mégis rútaknak tűnhetnek bennünk, ha valaki túlzásba viszi ezek használatát; ami a kormányzás, a bátorság, a szerelem és a nemzés képessége gyakorlásában szembetűnő.

A szerelem ösztönét, hogy ne térjünk el tovább tárgyunktól, a legmagasabb istentől s az istennőnek mondott Venustól valamint a venereus daimónoktól kapjuk. Minthogy istentől száll alá, istennek, miután daimónok erősítik meg, daimónnak kell neveznünk. Aminél fogva joggal szerepel Agathónnál istenként, Diotimánál pedig daimónként, méghozzá venereus daimónként.

5. fejezet

A venereus daimónok rendjei
— Mi módon vetik ki a szerelmet

A szerelem pedig hármias daimón. A Platonikusok az elsőt az égi Venusba helyezik, vagyis magába az angyali értelem intelligenciájába, a másodikat a közönséges Venusba, tudniillik abba a nemzőszülő potenciába, amellyel a világlélek bír. E kettőt azért hívhatjuk daimónnak, mert közöttük vannak a formátlanságnak és a formásnak, ahogy fentebb is már érintettük, s valamivel később részletesen kifejthetjük. A daimónok harmadik rendje a Venus bolygóját követő daimónoké. Ezeket is három rendre osztjuk: egyesek a tűz, mások az igen tiszta levegő, megint mások a sűrűbb és párás levegő elemében találhatók. Mindannyian az "Ερωτες" vagyis a szerelmi daimónok nevet viselik, a görög "Ερως" szóból, ami azt jelenti: szerelem.

Az elsőik azokba az emberekbe vetik a szerelem fullánkját, akikben a kolerikus, azaz a tüzes életnedv az uralkodó. A másodikok azokba, akikben a szangvinikus,** azaz légies életnedv. A har-

* A latin szövegben a görög szavak helyén a következő áll: *heroes, heros*; tehát Ficino a ἥρωες = félisten, hős kifejezéssel teszi ezeket egyenlővé. Bár ez etimológiailag nem helytálló, hiszen a szerelem epszilonnal és gyenge hehezettel (ejtsd: erős), a félisten étával és erős hehezettel áll (ejtsd: hérósz), sőt a két szó töve is különböző, mégis az ontológiai fejtegetésbe beillesztve kivételesen és fenntartásokkal elfogadhatjuk Ficino összevonását.

** A *sanguis* = vér-ből (latin) A többi életnedv: a kholé = epe, flegma = nyálka, melainé kholé = fekete epe görög szavakból.

madikak pedig azokba, akikben a flegmatikus és melankolikus azaz a vizes és a földies életnedv van túlsúlyban.

Jöllehet a vágy nyilai minden embert megsebeznek, ámde négy fajtájukat különösképpen. Ugyanis a Jupiternek, Phoebusnak, Marsnak, Junónak alávetett lelkek azok, amelyekről Platón a *Phaidros*-ban azt mondja, hogy a leginkább sebezhetőek. Azt is kijelenti még, hogy a lelkek születésük pillanatától fogva készen állván a szerelemre, azokat az embereket szokták a leginkább szeretni, akik ugyanazon csillagzat alatt születtek mint ők. Tehát például a Joviálisakat a Joviálisok, a Martiálisakat a Martiálisok vonzzák erősen, s ugyanígy áll a dolog a többiekkel is.

6, fejezet

Miként ragad el minket a szerelem

Amit az egyik fajta szerelemről fogok mondani példaképpen, azt a többi háromra is értsétek. Minden olyan lélek, aki Jupiter uralma alatt száll alá földi testbe, már alászállásában valamiféle olyan — később kialakítandó — emberi alakot fogan magában, amely megfelel Jupiter bolygójának. Ezt étheri testében, minthogy ez teljesen előkészített a befogadására, nagyon pontosan veszi fel. Ha a Földön hasonlóképpen előkészített magra talál, ebbe is belerajzolja az elsőhöz és a másodikhoz igen hasonlatos harmadik alakot, ha azonban nem így lenne, kevésbé hasonlót.

Gyakran mesésik, hogy két lélek jóllehet különböző időben, mégis egyként Jupiter uralma alatt száll alá, s az egyik megfelelő magot találván a Földön, testét ama korábbi ideák szerint a leghevesebben alakítja ki, a másik viszont az anyag alkalmatlansága miatt ugyanezen munkát megkezdi ugyan, de nem fogja példájához oly nagy hasonlatossággal végbevinni. Az előző test szebb lesz mint e második.

Mindketten kölcsönösen tetszenek egymásnak természetük bizonyos hasonlósága miatt, ám mégis jobban tetszik az, akit közülük szebbnek tartanak. Innen ered, hogy sokan nem a legszebbeket szeretik a legkivált, hanem az övéiket, azaz a hasonlóképp születetteket, akkor is, ha kevésbé szépek mint sokan mások.

Ezért hát, ahogy mondtuk, azok, akik ugyanazon bolygó uralma alatt születtek, olyanok, hogy kettőjük közül a szebbiknek

a képe a másik szemein keresztül annak lelkébe ivódván illik és minden tekintetben egyezik egy bizonyos tökéletesen hasonló képpel, mind az étheri testben, mind a lelke mélyén már nemzésétől fogva megformált testében.

Az ekként megrendített lélek a vele szembejövő képet, mintha az övé lenne, megismeri: Ez olyan — erői szerint — amilyet egykor ő maga is birtokolt önmagában, s amikor testében igyekezett azt ábrázolni, kevésbé sikerült neki. Ezt nyomban a bensőjében levő képhez közelíti, és ha hiányzik belőle valami a tökéletes jovialis test képmásából, kijavítván helyreállítja azt. Ettől fogva a helyreállított képet mint saját művét szereti.

Ezért van, hogy a szerelmesek azzal ámitják magukat, hogy szeretettjüket szebbnek vélik, mint amilyenek valójában. Ugyanis az idő előrehaladtával a szeretettet nem az érzékeik által felfogott pusztá látványában szemlélik, hanem abban a képmásban, amelyet a lélek ideájának hasonlatosságára helyreállított, s amely szebb magánál a testnél.

Továbbá azt a testet, amelynek alapján a képmás először a lelkükbe ivódott, minden nap látni kívánják. Ugyanis jóllehet a lélek a test távollétében is megőrzi annak képét magában, és ez szinte elég is lenne a számára, mégis a lélek eszközeül szolgáló szellem és a szemek nem őrzik ezt meg.

Három rész van bennünk minden bizonnyal: lélek, szellem és test. A lélek és a test egymás között igen különböző természetűek lévén a szellem közvetítésével kapcsolódnak egymáshoz, ami valamiféle nagyon finom és áttetsző pára, mely a vér legtisztább részéből keletkezik a szív melege révén. Innen a test minden tagjában szétáramolva felfogja a lélek erőit, és átviszi a testbe.

Ugyanígy az érzékszerveken keresztül felfogja a külső testek képeit, amelyek a lélekben közvetlenül azért nem ragadhatnak meg, mert a testetlen szubsztancia, amely a testeknél előbbrevaló, nem formálódhat azok által a képek-alakok magáraöltésével. Hanem a lélek a szellem számára mindenütt jelenlevőként a test alakjait a szellemben mint egy tükörben visszatükröződve könnyedén vizsgálja, s ezek alapján ítéli meg a testet. Ez az a megismerés, amelyet a platonikusok érzékelésnek neveznek. Míg az alakokat szemléli, azokhoz hasonló, de sokkal tisztább képeket fogan saját erejéből önmagában. Az efféle fogantatást imaginációnak és fantáziának mondjuk. Az itt fogant képeket megőrzi az emlékezet.

Ezek a lélek szemeit gyakran arra ösztönzik, hogy a dolgok egyetemes ideáit — amelyeket önmagában hordoz — szemlélje. Ezért, amikor a lélek valamely embert az érzékelés segítségével néz és az imagináció révén felfog, ezzel egyidejűleg intellektusával a minden ember számára közös természetet és meghatározást is szemléli az ember veleszületett ideája segítségével, és amit megsemlélt, megőrzi magában. Tehát a lélek számára a szép ember képmását egyszer befogadván magába és azt helyreállítván, mint-hogy megőrzi, elég, ha a szeretettet csak egyszer is látta.

A szemeknek és a szellemnek azonban — amelyek tükör módjára, a test jelenlétében fogják fel annak képét, távollétében pedig eloszlik ez bennük — szükségük van a szép test jelenlétére, hogy annak fénye folytonosan megvilágítsa, felvidítsa és gyönyörködtesse őket. Tehát ezek telhetetlenségük miatt igénylik a test jelenlétét, és a lélek többnyire engedelmeskedvén nekik szintén kívánni kényszerül azt.

7. fejezet

A szerelem születése

Ám térjünk vissza Diotimához. Ő tehát, amikor a szerelmet a daimónok közé sorolta — azon okok miatt, amelyeket már elsoroltunk — eredetét a következőképpen adta elő Sókratésnak. *Venus születésnapján, miközben az istenek a lakomán az asztalnál beverték, Poros, a Bölcsesség fia nektártól ittasan Peniával, az Ínséggel egyesült Jupiter kertjében. Ebből az ölelésből született a szerelem.*

Venus születésnapján, azaz amikor az angyali értelem és a világlélek — amiket a már említett okból venusinak nevezünk — isten legfőbb dicsőségéből létrejöttek. *Miközben az istenek a lakomán az asztalnál beverték*, azaz az Ég, Saturnus és Jupiter saját javaikkal táplálkoztak. Ugyanis amikor az angyalban az intelligencia, a világlélekben pedig a nemzőerő világrajöttek — amelyek közül mindkettőt venusinak mondjuk — már megvolt az az isten, akit Égnek hívnak; megvolt azontúl az esszencia is és az élet is az angyalban, amiket Saturnusnak hívunk és Jupiternek, és a világlélekben is benne volt a magasrendű dolgok megismerése és az égitestek mozgása, amiket szintén Saturnusnak és Jupiternek hívunk. *Poros és Penia* a bőséget és az ínséget jelentik. *Poros a Bölcsesség fia*, azaz

a legfőbb isten szikrája. Hiszen istent a bölcsességnek és a bölcsesség forrásának mondják, mert ő minden dolognak az igazsága és jósága, akinek fényétől minden bölcsesség igazzá válik, és akinek jóságára szert tenni minden bölcsesség törekedik. *Jupiter kertje* az anyagi élet termékenységét jelenti; amelybe midőn leereszkedett ama Poros — tudniillik isten fénysugara — Peniával, vagyis ennek korábbi inségével keveredve teremti a szerelmet.

A kezdetben az anygal isten által van és él. Amíg e kettőt, az esszenciát és az életet birtokolja, Saturnusnak és Jupiternek nevezük. Afölött birtokolja a felfogás képességét, amiről mi úgy véljük, ez Venus. E képesség természetétől fogva formátlan és sötét, ha csak isten meg nem világítja, mint ahogy a szem látóereje is, mielőtt a Nap fényét befogadta volna. Erről a sötétségről gondoljuk, hogy ez *Penia* mint a szegénység és a fény hiánya.

Egyébként ama felfogóerő valamely természetes ösztönétől vezetve szülőatyja felé visszafordulván tőle az isteni fénysugarat, ami Poros és gazdagság, magába fogadja. Abban mint valamely magban minden dolog alakja benne foglaltatik. E fénysugár lángjaitól fellobban ama természetes ösztön. Ez a tűz, ez a lobogás, amely a korábbi homályból a közeledő szikra hatására keletkezik, szerelem, mely az inségből és a bőségből született.

Jupiter kertjében, vagyis az élet árnyékában fogant, hiszen a megismerés heves vágya nyomban az életerő fellángolása után keletkezik. Hogy miért ábrázolják Porost *nektártól ittasan*? Mert az isteni elevenség harmatával eltelt.

Miért gazdag egyrésztől, másrésztől pedig miért szegény a szerelem? Mert sem azután, amit tökéletesen birtoklunk, sem azután, amit teljes egészében nélkülözünk, nem szoktunk epedve vágyakozni. Minthogy ugyanis mindenki azt keresi, aminek híjával van, az, aki a dolgot egészében birtokolja, minek keresgélne azontúl? Sőt, miután ismeretlen dologra senki sem áhítozik, szükségszerű, hogy valamiképpen ismert legyen a számunkra az, amit szeretünk. És nem csupán hogy ismert, hiszen sok általunk ismert dolgot gyűlölni szoktunk, hanem hogy az számunkra jónak és gyönyörűségnek is ítéltessék. S úgy tűnik, még ez sem elegendő a rokonszenv felkeltéséhez. Az is kell, hogy úgy ítéljük, könnyedén elérhetjük azt, amiről úgy véltük, gyönyörűséget szerez majd számunkra.

Tehát aki csak szeret valamit, azt a dolgot biztosan nem birtokolja még teljességgel. Mindazáltal lelkének megismerő képességé-

vel ráismer, kedvesnek ítéli, s bízik abban, hogy képes azt megszerezni. Ez a megismerés, ez az ítélet, ez a remény, hogy úgy mondjuk a még hiányzó jó már meglevő előzetes képzete. Ugyanis nem vágyakozna, ha az nem tetszenék neki, s nem is tetszenék, ha előzőleg valamiképpen meg nem ízlelte volna annak szépségét. Ígyhát mivel a szerelmesek részint birtokolják azt amire áhítoznak, részint viszont nem birtokolják, nem esünk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a szerelem valamiféle hiányból és bőségből van összevegyítve.

Minden bizonnyal ezért van, hogy amikor az égi Venus az isteni fényárban először gyönyörködven lángra lobban, a szerelem őt a fény egészének teljessége felé ragadja. Ez a törekvése még erősebben szülőatyjához köti, és nyomban annak legteljesebb ragyogásában tündököl; s a dolgok összekeveredett alakjai, amelyek a fénysugárban — amit Porosnak mondunk — rejtőztek korábban, immáron Venusnak az atya felé fordult potenciájában bontakoznak ki, és világosabban elkülönülve kezdenek ragyogni.

Amiképpen pedig az angyal viseltetik az isten iránt, azonképpen a világlélek is az angyal és az isten iránt. Ez ugyanis a nála magasabbak felé fordulván ugyanúgy magába fogadja a fénysugarat, lángralobban, és bőségben s ínségben részes szerelmet szül: Ezért, valamennyi dolog alakjával ékesen, azok mintájára mozgásba hozza az egeket, és nemző-szülő képessége folytán azokhoz hasonló formákat hoz létre az elemek anyagában.

Itt megint csak Venus kettősségét láthatjuk. Az egyik a lélek képessége a magasabb dolgok megismerésére; a másik ennek teremtető ereje az alacsonyabb dolgok létrehozására. Az előbbi nem a lélek sajátja, hanem az angyali kontempláció utánzása, az utóbbi viszont a lélek természetének sajátja. Ezért hát valahányszor a lélekbe csak egy Venust helyezünk, tulajdon erejét és azt a Venust értjük, amely az ő sajátja. Amikor pedig kettőről beszélünk, az egyik az angyalhoz tartozó, a másik magának a léleknek a sajátja.

Tehát ezek szerint két Venus lenne a lélekben: az első égi, a második földi vagy közönséges. Mindkettőhöz tartozik szerelem, az égi az isteni szépségről való elmélkedésre. A földi, vagy közönséges ugyanennek a világ anyagában való nemzésére-születésére. Ugyanis amilyennek az első látja ezt a szépséget, olyannak akarja azt a második átadni erői szerint — a világ gépezetének.

Sőt inkább mind a kettő a szépség létrehozására törekszik, csak mindegyik a maga módján. Az égi Venus intelligenciája által a magasabb dolgok szépségét önmagában igyekszik kimunkálni, a földi vagy közönséges az égi magvak termékenyítő erejétől megfogorva a nála levő isteni eredetű szépséget a világ anyagában iparkodik megszülni.

Az előbbi szerelmet olykor istennek nevezzük, azért, mert az isteni dolgok felé irányul, többnyire azonban daimónnak, miután az ínség és a bőség között köztes helyet foglal el. A másik szerelmet mindig daimónnak, minthogy úgy tűnik, valamiféle testre-irányuló vággyal bír, és inkább a világ alacsonyabb régiói felé hajló. Ez pedig egy istentől idegen, a daimónok természetével viszont meg- egyezik.

8. fejezet

Minden lélekben kétfajta szerelem van, a miénkben pedig öt

Ez a kétféle Venus s a kétféle szerelem nem csupán a világi lélekben, hanem a szférák, bolygók, daimónok és az emberek lelkében is megvan. S minthogy minden lélek a természetes rend megfelelő sorában ahhoz az elsőhöz kapcsolódik, szükségszerű, hogy valamennyinek a szerelme is akként kapcsolódjék annak szerelméhez, hogy valamiféleképpen abból eredjen.

Ezért Diotima azokat egyszerűen daimónoknak, amazt pedig hatalmas daimónnak szokta nevezni. Ő az, aki a világegyetemben mindent fenyegetvén nem hagyja kábultan szenderegni a szíveket, hanem köröskörül szeretni sarkall.

Bennünk azonban nem csupán kettő, hanem ötféle szerelem fedezhető föl. A két szélső daimón, a három középső viszont nem csak daimón, hanem szenvedély is. Minden bizonyly létezik az ember lelkében egy örök szerelem, amely lehetővé teszi a számunkra, hogy megismerjük az isteni szépséget, aminek köszönhetően a filozófiai tanulmányoknak és az igazság és a vallás gyakorlásának szentelhetjük magunkat. A nemző-szülő képességben is van egy rejtett ösztöke, ami gyermekek nemzésére kényszerít bennünket. Ez szintén folytonos szerelem, amely szünet nélkül sarkall minket, hogy ama mennyei szépség valamiféle hasonmását a világrahozott gyermek képében ábrázoljuk.

Ez a két szerelem két örök daimón bennünk, amelyekről Platón azt tanítja, hogy szüntelenül jelen vannak lelkünkben, s hogy közülük az egyik a magasságokba emel, a másik a mélységekbe taszít; az egyik Kalodaimón, azaz jó démon, a másik Kakodaimón, vagyis rossz démon.

Igazából mind a kettő jó, mivel úgy az utódok nemzése, mint az igazság keresése szükséges és tiszteletre méltó dolognak számít. Csakhogy a második azért mondható rossznak, mert ha túlzásba esvén visszaélünk vele, gyakran összezavarhat bennünket, s lelkünket attól a legfőbb jótól, ami az igazság szemléléséből áll, nagymértékben elfordíthatja, és a hitványabb dolgok szolgálata felé irányíthatja.

Ezek között bennünk három szerelem van még jelen, amelyek minthogy nem olyan egyenlőek a lélekben mint az előbbieket, melyek igen szilárdak, hanem kezdődnek, nőnek, csökkennek és megszűnnek, helyesebb lenne ezeket inkább mozgásoknak és vágyaknak nevezni mint daimónoknak. Közülük az egyik egyenlő távolságra helyezkedik el a két szélsőtől. A másik kettő hol az egyik, hol a másik felé közeledik.

Továbbá, amennyiben valamely test alakja anyagának előkészítettsége folytán csakugyan olyan, mint amelyet annak ideájában az isteni értelem tartalmaz, szemünkbe tűnve és szemeinken keresztül szellemünkbe hatolva nyomban tetszik a lelkünknek, miután össze cseng azokkal a képekkel, amelyeket úgy értelmünk, mint nemzőszülő képességünk istentől magába fogadva őriz magában úgy mint a dolognak magának mintáit.

Ezután háromféle szerelem ragadhat el bennünket. Ugyanis születésünktől fogva vagy pedig neveltetésünk által vagy a szemlélődő, vagy a cselekvő, vagy az élvezetig életre vagyunk készek és hajlandóak. Ha a szemlélődő életre, akkor a testi forma megpillantása azonnali a szellemi és isteni forma vizsgálásához emel fel minket. Ha az élvezetig, akkor a látványtól rögtön a megérintés vágyának szintjére süllyedünk le. Ha a cselekvőre és morálisra, akkor pusztán a látás és a szépség társaságának élvezése mellett fogunk megmaradni.

Az első olyannyira éleselméjűek, hogy nagy magasságokba emelkednek fel, amazok annyira tompák, hogy a legmélyebbre taszítottatnak, emezek mint középtűt levők a középső régiókban tartózkodnak.

Tehát minden szerelem a megpillantással kezdődik. Ám a szemlélődő ember szerelme a megpillantástól az értelemhez száll

fel. Az élvezetég a megpillantástól az érintéshez süllyed, a cselekvőé megmarad a megpillantásban és látásban. Az első szerelme inkább a legmagasabb mint a legalantasabb daimón felé fordul, amazé inkább az alantas mint a magasrendű felé hajlik, emezé mindkettőtől egyforma távolságra áll. E három szerelem háromféle nevet kap. A szemlélődő ember szerelmét az isteni, a cselekvőt az emberi, az élvezetégét az állati jelzővel illelhetjük.

9. fejezet

Miféle szenvedélyek működnek a szerelmesekben
a szerelem szülőanyjának köszönhetően

Eddig tehát arra vetettünk fényt, hogy a szerelem bőségből és ínségből született daimón, és öt rendre oszlik. Hogy az efféle szerelem természetéből milyen érzelmek és szenvedélyek születnek, ezt fogjuk innentől fogva Diotima szavai alapján tárgyalni.

Minthogy a szerelem, mondja, Venus születésnapján fogant, Venust követi és tiszteli és a szépség vágya az ami foglyul ejti. Mivel Venus maga a leggyönyörűsegebb. Miután az ínség fia, aszott, sovány, éktelen, mezítlábas, hitvány, bajléktalan és nincs semmije, amire lehajtsa a fejét, ruhátlan, a kapuk előtt az utcán, a szabad ég alatt alvó, és végül örökösen szűkölködő.

A bőség fia lévén a szép és jó dolgokat lesi, férfias, merész, szilaj, tüzes, furfangos, jó szimatú vadász, mindig újabb mesterkedésen töri a fejét, tudnivágyó, ékesszóló, egész életén keresztül filozofáló, megigéző varázsló és szemfényvesztő, méghozzá nagyhatalmú, mérgekeverő és szofista. Természetét illetően sem nem halhatatlan teljesen, sem nem halandó. Hanem olykor ugyanazon a napon valahányszor csak túlárad, kicsírázik és él olykor meghal és újra föltámad apja természete szerint. De amit megszerez, elfolyik a kezei között, s ennek következtében a szerelem nem koldusszegény soha, de nem is jómódú. Azontúl középen áll a tudás és a tudatlanság között.

Ezek Diotima szavai. Mi ezeket a lehető legrövidebben fogjuk értelmezni. Jóllehet e jellegzetességek a szerelem valamennyi fajtájában megvannak, mégis a három középsőben mint számunkra nyilvánvalóbbakban világosabbaknak tűnnek.

Venus születésnapján foganván Venust követi, azaz miután azokkal a felső szellemekkel, amelyeket Venusoknak neveztünk,

fogant, az emberek lelkeit a magasságokba vezeti vissza. *A szépség vágya ragadja el hiszen Venus maga a leggyönyörűbb*, tehát a lelkeket a legfőbb isteni szépség vágyával lobbantja lánggra, miután ő maga azon szellemek között termett, amelyek istenhez a legközelebb vannak, isten szépsége fokozottan megvilágítja őket, és ugyan-ezen fénysugarak felé emelnek fel bennünket.

Továbbá, miután valamennyi lelkes lény élete, s a fák és a föld termékenysége a nedvességben és a melegben áll, a szerelem ábrázolása végett jelezte Diotima, hogy mindkettő hiányzik belőle, úgy a nedvesség mint a meleg, amikor *száraznak, soványnak és kietlennek* nevezte. Hiszen ki ne tudná, hogy az, ami elveszti a nedvességét, száraz és szikkadt? Ki tagadná, hogy a sápadtság és az érdeség a vér melegének fogyatkozása miatt lép fel?

Sőt, a hosszantartó szerelemtől a halandók sápadttá és sovánnyá válnak, hiszen egyszerre két feladat ellátására a természet ereje szinte nem elegendő. A szerető lélek figyelme teljességgel és szakadatlan a szeretetthez való gondolásban merül el. Testi felépítésének minden ereje is feléje összpontosul. Így még gyomra sem emészt meg tökéletesen a benne levő ételt, ennél fogva annak nagyobbik részét felesleges salakként kiválasztja és kibocsátja, kisebb részét, s azt is nyersen juttatja a májhoz. Ott is ugyanazon okból rosszul szívódik fel. Ezért vére szegényen és nyersen ömlik innen szét a vénákba, s emiatt minden tagja lefogy és sápadt lesz a táplálék nyersesége és hiánya következtében.

Azontúl, amerre a lélek szakadatlan figyelme irányul, oda repülnek a lélek szekereiként vagy eszközeiként szolgáló szellemek is. A szellemek a szívben a vér legfinomabb részében teremnek. A szerető lelke a szeretettnel a fantáziába ivódott képéhez és magához a szeretetthez siet. Ugyanoda ragadtatnak a szellemek is, s így kirepülve szakadatlan feloldódnak. Emiatt a tiszta vér bőséges melegére van szükség a felemésztett szellemek újraterejtéséhez, ott, ahol a vér finomabb és áttetszőbb részei a szellemek helyreállítása érdekében nap mint nap kipárlanak. Ennekokáért mint-hogy a tiszta és áttetsző vér kioldódik belőle, tisztátalan, sűrű, száraz és sötét marad. Ebből kifolyólag szárad ki a test s lesz érdes, ezért válnak melankolikusakká a szerelmesek. Ugyanis a száraz és sűrű vér melankóliát, vagyis fekete epéjűséget* idéz elő, ami betölti

* Lásd erre nézve a korábbi jegyzeteket.

gőzeivel a fejet, kiszáritja az agyat, s nem szűnik a lelket éjjel-nappal rettenetes látomásokkal zaklatni.

A szerelem miatt esett meg az is, amit az epikureus filozófusról, Lucretiusról olvashatunk, aki először a szerelemtől gyötörve később örületbe esett, s végül önkezével vetett véget életének.

Hasonló dolgok azokkal szoktak megtörténni, akik a szerelemmel visszaélve az ölelés vágyába viszik át azt a vágyat, ami a szemlélődés vágya. Ugyanis könnyebben viseljük a megpillantás vágyát mint a megpillantásra és hozzásimulásra való sóvárgást.

Midőn a hajdani orvosok ezt a jelenséget vizsgálták, megállapították, hogy a szerelem egy a melankolikus megbetegedésekhez igen közelálló kór. Az orvos Rasis azt írta elő, hogy e szenvedélyt szeretkezéssel, koplalással, iddogálással és sétával kell gyógyítani.

Ám nemcsak a szerelem teszi ilyenné az embereket, hanem mindazok, akik ilyen természetűek, hajlamosak a szerelemre. Ilyenek pedig azok, akikben az epe, amit indulatnak, vagy a fekete epe, amit melankóliának hívnak, túlteng a többi életnedvvel szemben. Az epe meleg és száraz, a fekete epe száraz és hideg. Az előbbi a tűz, az utóbbi a föld helyét foglalja el az élőlények testében. A melankolikusok tehát soványak és aszottak, a földhöz hasonlatosan, a kolerikusok éktelenek és sápadtak a tűz hasonlatosságára. A kolerikusok a tűzszerű életnedv lendülete miatt hamar szerelembe esnek. A melankolikusok a földszerű életnedv lassúságából adódóan később lesznek szerelmesek, azonban ugyanezen életnedv állandósága miatt, ha már hálóba estek, igen kitartóan szeretnek.

Tehát méltán ábrázolják a szerelmet soványnak és sápadtnak, ha azok az emberek, akik ilyenek, kiváltképpen a szerelem igájába hajtják a fejüket. Úgy véljük ez annál is inkább így van, mert a kolerikusokat epéjük tüze epeszi, a melankolikusokat pedig fekete epéjük keserve rágja. Ezt Aristotelész *A betegségekről* írott művének hetedik könyvében állapította meg.

Ígyhát mindkettőjüket egyfolytában szorongatja a kellemetlen nedv, s arra kényszeríti őket, hogy valami hathatós és folytonos vigaszt keressenek a nedvek okozta folytonos gyötoremre. Efféle enyhülést a zene és a szerelem művészetének gyönyörei adhatnak. Ugyanis semmiféle más örömet nem vagyunk képesek olyan állhatatosan üzni, mint a muzsika hangjainak enyhítő írtát vagy a szépség csábításait.

A többi érzék tudniillik hamar betelik, a látás és a hallás viszont tovább táplálkozik a hangokkal és a pusztá látvánnyal. S ezen érzékeknek nemcsak állandóbbak a gyönyörei, de közelebb is állnak az emberi természethez. Hiszen mi illenék inkább az emberi test szellemihez, mint az emberi hangok és alakok? Különösképpen azoké, akik nem csupán természetük hasonlósága miatt, de szépségüknek köszönhetően is tetszenek nekünk.

Mindezek okán a kolerikus és melankolikus vérmérsékletű emberek, mint sok gyötrelmet okozó alkatuk egyetlen orvosságára a zene és a látvány örömeire törekszenek, s ezért könnyebben engednek Venus csábításainak. Sókratész is, akit Aristotelész melankolikusnak mondott, a szerelem művészetére — ahogy maga is állította saját magáról — mindenkinél könnyebben hajló volt. Ugyanezt mondhatjuk el Sapphóról, aki, mint maga is tanúsítja, melankolikus temperamentummal bírt. Sőt Vergiliusunk is, akit képmása kolerikusnak mutat, ámbár szemérmesen élt, mégis kész volt a szerelemre.

Mezüllábas. Azért festette Diotima ilyennek a szerelmet, mert a szeretőt a szerelem dolgai olyannyira lefoglalják, hogy az élet egyéb, akár személyes, akár nyilvános ügyeiben nem előrelátóan jár el, ahogy illenék, hanem meggondolatlanul, a következmények figyelembe vétele nélkül cselekedve sodródik. Ezért útjain gyakorta fenyegetik veszélyek, csakúgy mint azt, aki lábait nem védi cipővel, s így gyakran sérti fel azokat túske vagy kavics.

Hítvány. Platón görög kifejezése, a χαμαιπαιτής alacsonyan és földközelsben szállót jelent. Ugyanis úgy látta, hogy a szerelmesek a szerelemmel visszaélve gyakran ítélőképességüket elveszítve élnek, s jelentős javakat veszítenek el hanyagul. Ezek szeretettjeiknek annyira átadják magukat, hogy szinte egészen beléjük akarnak költözni, s azokat önmagukban munkálják ki, úgy szavaikban mint mozdulataikban. Azonban ki ne nőiesednék el a fiúk és lányok folytonos utánzásától? Ki ne válna fiúvá vagy asszonnyá?

Hajléktalan. Az emberi gondolkodás otthona maga a lélek, a lélek otthona a szellem, e szellemnek otthona a test. Három lakó van, három az otthon is. Ezek közül mindegyik, ha elveszíti természetes lakóhelyét, száműzetésben él. Mert valamennyi gondolat nem a lélek művelésére és nyugalmának elérésére irányul többé, hanem az imádott megnyerésére. A lélek, és a szellem is elhanyagolja testének szolgálatát, s a szeretett testébe igyekszik átlépni.

A szellem a lélek szekere lévén, míg máshoz siet a lélek, ez is máshoz repül önmagát kilehellve. Így tehát kilép saját otthonából a gondolkodás, kilép a lélek, kilép a szellem. Az első távozását őrlés és nyugtalanság, a másodikét erőtlenség és halálfélelem, a harmadikét félelem, reszketés és sóhajtozás kíséri. Ebből következőleg a szerelem nélküli saját Lárjait*, természetes székhelyét és az áhított nyugalmat.

Semmije sincs, amire lehajtsa fejét, ruhátlan. Ugyanis nincs hol pihenjen, s nincs mivel befödje magát. Minthogy ugyanis minden dolog eredetéhez igyekszik visszatérni, a szerelem lángocskája a szép test látványától a szerelmes vágyában fellobbanva ugyan ebbe a testbe próbál visszazállni. Ebben a lobogásban az áhítottat és az áhítózt is elragadja a magasba szállva. Ó kegyetlen sorsú szerelmesek! Ó minden halálnál nyomorultabb élet, hacsak nem lelkeitek esetleg, a szerelem erőszaka által saját testetekből kiragadva semmibe veszi ezután a szeretett alakját, és az isteni szépség templomában keres menedéket, ahol végre megpihenhet, ahol beteljesülhet!

S megint csak ki tagadná, hogy a szerelem *ruhátlanul*, mezíten bolyong? Hisz ki tudná leplezni a szerelmet? Elárulja őt a bikáéhoz hasonló, sötét és egy pontra szegzett tekintete, felfedi elakadó beszéde, arcának pírja majd sápadtsága, sűrű sóhajai, izgatott mozgása, örökös panaszai, alkalmatlan dicséretei, hirtelen haragja, kérdése, arcátlansága és szemérmertlensége, felesleges gyanakvása és megalázkodó szolgálatai. Amint ugyanis a napban és a tűzben a meleget a sugarak fénye kíséri, úgy a szerelem bensű tűzét is külső jelek követik.

A kapuk előtt alvó. A lélek kapui, úgy tűnik, a szemek és a fülek, hiszen sok dolog ezeken keresztül jut el a lélekhez, a lélek érzései és erkölcei pedig a legtisztábban a szemeken keresztül ragyognak fel. A szerelmesek a lehető legtöbb időt töltik az alakok szemlélésével és a hangok hallgatásával. Elméjük ritkán húzódik meg magában, gyakrabban bolyong a szemeken és a füleken keresztül. Ezért mondhatjuk, hogy a kapuk előtt fekszenek.

Azt is mondjuk, hogy az utcán hevernek, mert hiszen a test szépségének valamiféle útnak kell lennie, amelyen a magasabb szépség felé szállhatunk fel: Akiket pedig rút vágyaik terítenek föld-

* Lares — a római vallásban az otthon, a ház szellemei

re, vagy pedig a báméskodással több időt töltenek mint kellene, úgy tűnik, magán az úton maradnak, s annak célja felé kicsit sem haladnak előre.

A szabad ég alatt. Valóban, ugyanis egyetlen dologban teljesen elmerülvén egyáltalán nem törődnek ügyeikkel. Így tehát esetlegesen, a sors kényének kiszolgáltatva élnek, mint akik mezítelenül a szabad ég alatt tengetik életüket, kitéve minden viharaknak.

Anyjának természete miatt örökösen szűkölködő. Bizonyosan, mivelhogy a szerelem eredetének oka a szükségben volt, és — ami természetes — ezt nem lehet egészen kiirtani, mindig szűkölködő, mindig szomjazó a szerelem. Amíg csak hiányzik valami, amit megszerezhet, addig ég a szerelem lángja. Amikor már mindent egészen birtokol, a szükség megszűnván inkább alábbhagy heve, mint hogy szükség híján tovább tartson.

Firenze
Budapest

Marsilio Ficino
Fordította: Imregb Monika

Darázs József: Felhő-ünnep

A szerző levele a könyv fordítójához

amely itt előszóként szolgálhat

Uram!

A fordítás, amelyet volt szíves alapelveimről készíteni, oly világos és tökéletes, hogy azt remélem, több ember fogja őket franciául, mint latinul olvasni, és jobban fogják érteni. Félek csupán, hogy többeket elriaszt a cím, akik nem a tudományokon nevelkedtek,

* René Descartes (1596–1560) az első nagy modern gondolkodók egyike, aki nem csupán a filozófia területén alkotott jelentőset. Alakját egyre gazdagabban és árnyaltabban látjuk kirajzolódni az idők folyamán a polgárosulás kezdetén álló, vagy már polgárosult Európa filozófiai, tudományos, kulturális életében egyaránt, abban a mértékben, amelyben a 17. század összetettségét és gazdagságát is mind jobban érzékeljük. Fellépése után, amely az első nagy ütközet volt a kritikai racionalizmus és a kinyilatkoztatott vallások között, lehetünk karteziánusok vagy antikarteziánusok, de nem lehetünk a-karteziánusok, vagyis nem tehetünk úgy, mintha Descartes nem létezett volna.

Az egész művelt világ 1996-ban ünnepli a nagy francia gondolkodó, és vele a modern idealizmus, valamint a matematikai fizika születésének négyszázadik évfordulóját. Nálunk az Osiris-Századvég Kiadó a filozófus egyik, magyarul eddig részben még kiadatlan *A filozófia alapelvei* című főművének megjelentetésével kíván megemlékezni erről az eseményről. Descartes az 1647-es francia kiadáshoz híressé vált előszót írt a könyv fordítójához címezve, amelyben a pályája csúcán álló gondolkodó legkiérleltebb véleményét summázta a filozófia és a tudományok egészét érintő kérdésekről. A filozófia alapelvei készülő magyar fordításából ezt a levél-előszót közöljük itt, melynek az alábbi francia kiadás szolgál alapjául: *Oeuvres de Descartes. Principes (Traduction française) Publiées par Charles Adam et Paul Tannery Tome IX-2 Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1978. pp. 1-20.*

Itt jegyezzük meg, hogy 1996. szeptember 24. és 28. között a JATE BTK Filozófiai Tanszéke a Magyar Filozófiai Társasággal közösen *A karteziánizmus négyszáz éve* címmel nemzetközi filozófiai konferenciát szervez. A rendezvényre a folyóirat hasábjain még visszatérünk. (A szerk.)

vagy akik rossz véleménynel vannak a filozófiáról, mivel amit nekik oktattak, nem elégítette ki őket; s ez arról győz meg engem, hogy jó lenne hozzá egy előszót csatolni, mely megmondja nekik, mi a könyv tárgya, mi volt a szándékom megírásával, s milyen hasznot húzhatunk belőle. De, jóllehet ezt az előszót nekem kellene megírnom, mivelhogy jobban kell ismernem e dolgokat bárki másnál, semmit nem vagyok képes kihúzni magamból, hacsak nem azt, hogy röviden megemlítem itt a főbb pontokat, melyeket, úgy tűnik számomra, ki kell fejteni benne; és az ön belátására bízom, hogy annyit tudasson belőlük a közönséggel, amennyit alkalmasnak ítél.

Szerettem volna először megmagyarázni benne, hogy mi a filozófia, olyan közkeletű dolgokkal kezdve, mint amilyen az: hogy e filozófia szó a bölcsesség tanulmányozását jelenti, és a bölcsességen nem csupán az ügyeinkben való óvatosságot értjük, hanem a tökéletes ismeretét is mindazoknak a dolgoknak, melyeket az ember tudhat, úgy az élete vezetését, mint az egészsége megőrzését és valamennyi mesterség feltalálását illetően; és, hogy ez az ismeret ilyen legyen, szükségszerű, hogy az első okokból vezessük le, úgyhogy a megszerzésére szolgáló tanulmányt, amit tulajdonképpen filozofálásnak nevezünk, ezen első okok vagyis alapelvek kutatásával kell kezdenünk; de ezen alapelveknek két feltételük kell, hogy legyen: az egyik, hogy oly világosak és nyilvánvalóak legyenek, hogy az emberi szellem ne kételkedhessen igazságukban, amikor azzal foglalkozik, hogy figyelmesen veszi őket szemügyre; a másik, hogy tőlük függjön a többi dolog ismerete, úgyhogy ők megismerhetők a dolgok nélkül, de megfordítva, a dolgok nélkülük, nem; és meg kell próbálni ezután oly módon levezetni ezekből az alapelvekből a dolgok megismerését, amelyek tőlük függnek, hogy a levezetések egész sorában semmi ne legyen, ami ne lenne a legnyilvánvalóbb. Igazából csak egyedül Isten tökéletesen bölcs, vagyis olyan, aki valamennyi dolog igazságának teljes ismeretével rendelkezik; de mondhatjuk, hogy az emberek több-kevesebb bölcsességgel rendelkeznek, annak arányában, hogy több-kevesebb ismeretük van a legjelentősebb igazságokról. S azt hiszem, nincs ebben semmi, amivel valamennyi tudós egyet ne értene.

Azután e filozófia hasznát vettem volna szemügyre, és megmutattam volna, hogy mivel kiterjed mindenre, amit az emberi szellem tudhat, azt kell hinnünk, hogy egyedül ő különböztet meg bennün-

ket a vadabb és barbárabb emberektől, s minden nemzet annál civilizáltabb és műveltebb, minél jobban filozofálnak benne az emberek; és így a legnagyobb jó, ami egy államban lehetséges, ha igazi filozófusai vannak. Ezen kívül pedig az egyes ember számára nem csupán hasznos azokkal együtt élnie, akik e tanulmánnyal foglalkoznak, hanem összehasonlíthatatlanul jobb, ha saját maga foglalkozik vele; miként kétségtelenül sokkal többet ér a saját szemünket használni, hogy önmagunkat vezessük, s ezáltal a színek és a fény szépségét élvezni, mint nyitva tartani, és egy másik ember vezetését követni; ám ez utóbbi még mindig jobb, mint szemünket csukva tartani, és csak önmagunkra számítani, hogy magunkat vezessük. Pontosan szemünk becsukását jelenti, anélkül, hogy valaha is kinyitni próbálnánk, ha filozófia nélkül élnénk; és az öröm, hogy mindazokat a dolgokat látjuk, amelyeket látásunk felfedez, nem hasonlítható ahhoz az elégedettséghez, melyet ama dolgok ismerete nyújt, melyeket a filozófia révén találunk meg; s végezetül e tanulmány szükségesebb erkölcsaink szabályozásához és önmagunk irányításához ebben az életben, mint a szemünk használata lépteink irányításához. A vadállatok, akik csak a testüket kell hogy fenntartsák, folyamatosan törődnek a táplálék keresésével; de az emberek, akiknek a legfőbb része a szellem, a bölcsesség kutatására kellene hogy fordítsák legelső gondjukat, amely az igazi tápláléka a szellemnek; és abban is biztos vagyok, hogy többen közülük nem mulasztanának ebben, ha reményük volna itt a sikerre, és ha tudnák, mennyire képesek erre. Nincs olyan csak egy kicsit is nemes lélek, aki oly erősen maradna az érzékek tárgyaihoz kötve, hogy időnként ne fordulhatna el tőlük, annak érdekében, hogy valami más, nagyobb jót kívánjon, bár gyakran nem tudja, mi-ben áll ez. Azok, akiknek leginkább kedvez a sors, akik bővében vannak egészségnek, dicsőségnek, gazdagságnak, nem kevésbé mentesek e vágytól, mint a többiek; ellenkezőleg, meggyőződéseim szerint ők sóhajtoznak a legnagyobb hévvel egy másféle, valamennyinél feltétlenebb jó után, mint amivel bírnak. Márpedig e legfőbb jó, melyet a természetes ész által, a hit világossága nélkül veszünk szemügyre, nem egyéb, mint az igazság első okai alapján való megismerése, azaz a bölcsesség, aminek a filozófia a tanulmánya. És, mivel mindezek a dolgok teljességgel igazak, nem lennének nehezek a meggyőzéshez, ha jól volnának levezetve.

De, mivel képtelenek vagyunk a tapasztalat révén elhinni őket, mely azt mutatja, hogy akik hivatásos filozófusok, gyakran kevésbé bölcssek és eszesek, mint mások, akik nem foglalkoztak soha e tanulmánnyal, pár szóval megmagyaráztam volna itt, miben áll az egész tudomány, amellyel most rendelkezünk, s melyek a bölcsesség fokai, amelyekre eljutottunk. Az első fok csak fogalmakat tartalmaz, melyek önmaguktól oly világosak, hogy elmélkedés nélkül szerezhethjük meg őket. A második mindent magában foglal, amivel az érzékek tapasztalata ismertet meg. A harmadik, amit a többi emberrel való társalgás tanít nekünk. Amihez hozzáadhatjuk, negyediknek, az elolvasását, nem az összes könyvnek, hanem főként azoknak, melyeket olyan emberek írtak, akik képesek arra, hogy jó utasításokat adjanak nekünk, mivel ez egyfajta társalgás, amit a szerzőikkel folytatunk. És úgy tűnik nekem, hogy az egész bölcsesség, amivel rendelkezni szoktunk, csak e négy módon szereshető meg; mert nem állítom itt sorba az isteni kinyilatkoztatást, mivel nem fokokként irányít, hanem egycsapásra emel fel egy csalhatatlan hithez bennünket. Márpedig mindig voltak nagy férfiak, akik próbáltak találni egy ötödik fokot a bölcsességhez való eljutáshoz, amely összehasonlíthatlanul magasabb és biztosabb, mint a négy másik: ez az, hogy keresték az első okokat és az igazi alapelveket, melyekből mindannak az okát levezethetjük, amit tudhatunk; s különösen azokat nevezték filozófusoknak, akik ezen munkálkodtak. Mégis, nem tudom, hogy volt-e közülük mostanáig, akinek e szándék sikerült volna. A legelső és a legjelentősebbek, akiknek írásai ránkmaradtak, Platón és Arisztotelész, akik között nem volt más különbség, hacsak nem az, hogy az előbbi mestere, Szókratész nyomdokait követve gyanútlanul megvallotta, hogy még nem találhatott semmi biztosat, s megelégedett azzal, hogy olyan dolgokat írt, melyek valószínűnek tűntek neki, elképzelve e célból néhány alapelvet, melyekkel okát próbálta adni más dolgoknak; míg Arisztotelész kevésbé volt őszinte, s noha húsz évig a tanítványa volt, és nem voltak más elvei, mint az övéi, teljesen megváltoztatta az előadásuk módját, s mint igazakat és biztosakat terjesztette őket elő, noha semmi valószínűsége sincs annak, hogy valaha is ilyeneknek tekintette őket. Márpedig e két férfiú sok szellemmel, és a négy előző módon megszerezhető nagy bölcsességgel rendelkezett, ami roppant tekintélyt adott nekik, úgy-hogy akik utánuk következtek, arra ügyeltek inkább, hogy az ő

vélekedéseiket kövessék, mint arra, hogy valami jobbat keresenek. És a tanítványaik közötti legfőbb vita az volt, hogy minden dolgot kétségbe kell-e vonni, vagy pedig akad-e közöttük néhány, ami biztos. Ami mindkét részről szélsőséges hibákba sodorta őket: mert azok közül néhányan, akik a kételkedés mellett voltak, kiterjesztették az élet csekekvéseire is, úgyhogy nem törődtek az óvatossággal a viselkedésükben; és azok, akik a bizonyosságot tartották fenn, feltételezve, hogy az érzékektől kell függnie, teljesen rájuk bízta magukat, egészen odáig, hogy mesélik, Epikurosz állítani merészelte, szemben a csillagászok minden érvelésével, hogy a Nap nem nagyobb, mint amekkorának látszik. Fogyatékoság, amit a legtöbb vitában észrevehetünk, hogy, mivel az igazság középen van a két nézet között, amelyet fenntartunk, mindenki annál jobban távolodik tőle, minél inkább szeret ellentmondani. De azok tévedését, akik túlságosan hajlottak a kételkedés oldalára, nem követték sokáig, és a többiekét valamelyest kijavították, abban, hogy elismerték, az érzékek sok dologban becsapnak bennünket. Mégis, nem tudok róla, hogy eltávolították volna egészen, megmutatva, hogy a bizonyosság nem az érzékben, hanem egyedül az értelemben van, amikor nyilvánvaló észrevései vannak; és, amíg csak a bölcsesség négy első foka által megszerezhető ismeretekkel bírunk, nem szabad kételkednünk az igaznak látszó dolgokban, ami az élet irányítását illeti, de nem szabad őket oly biztosaknak sem tartani, hogy ne változtathassunk véleményt, amikor valamilyen ok evidenciája erre kényszerít bennünket. Mivel nem ismerték ezt az igazságot, vagy, ha voltak akik ismerték, nem éltek vele, azok többsége, akik az utóbbi évszázadok során filozófusok akartak lenni, vakon követték Arisztotelészt, úgyhogy gyakran meghamisították írásai értelmét, különféle nézeteket tulajdonítva neki, melyeket, ha e földre visszatérne, nem ismerne el övéinek; és akik nem követték őt (többen tartoztak közéjük a legjobb szellemek közül), mégis át voltak itatva ifjúságukban az ő nézeteitől (mert ezek az egyedüliek, melyeket az iskolákban oktatnak), ami annyira lekötötte őket, hogy nem juthattak el a valódi alapelvek ismeretéhez. És, noha becsülöm mindnyájukat, s nem akarom gyűlöletessé tenni magam azzal, hogy kijavítom őket, olyan bizonyítékát vagyok képes adni az állításomnak, melyet nem hiszem, hogy bárki közülük tagadna, ami az, hogy mindnyájan alapelvnek feltételeztek valamit, amit nem ismertek tökéletesen.

Például, senkit nem tudok közülük, aki ne tételezte volna fel a nehézkedést a földi testekben; de, noha a tapasztalat világosan mutatja nekünk, hogy a testek, melyeket súlyosaknak nevezünk, a föld középpontja felé esnek le, azért még nem ismerjük, hogy mi a természete annak, amit nehézkedésnek nevezünk, vagyis az oknak vagy az alapelvnek, amely az esésüket ily módon előidézi, és amelyet máshonnan kell megtudnunk. Ugyanez mondható az űrről és az atomokról, a melegről és a hidegről, a szárazságról, a nedvességről, valamint a sőről, a kénről, a higanyról és az összes olyan dologról, melyet néhányan az alapelvüknek feltételeztek. Márpedig valamennyi következtetés, amelyet olyan alapelvből vezetnek le, amely nem nyilvánvaló, szintén nem lehet evidens, jóllehet nyilvánvalóan vezetik le: amiből következik, hogy az összes ilyen alapelvekre támaszkodó okoskodás nem adhatott nekik biztos ismeretet semmiféle dologról sem, és, következésképpen, nem vihette őket előre egyetlen lépéssel sem a bölcsesség keresésében. És ha valami igazat találtak, akkor csak néhányval a fentebb levezetett négy módozat közül. Mégis, semmiképp sem akarom kisebbiteni a dicőséget, amelyre mindegyikük igényt tarthat; csupán kénytelen vagyok azok vígasztalására kijelenteni, akik nem tanultak, hogy éppúgy, ahogy utazás közben, amíg hátat fordítunk a helynek, ahová menni akarunk, annál jobban távolodunk tőle, minél hosszabb ideig és minél gyorsabban haladunk, úgyhogy, jóllehet azután a helyes útra kerülünk, nem érkezhetünk meg oly hamar, mintha nem mentünk volna előtte; így, amikor rossz alapelveink vannak, minél inkább műveljük őket, s minél nagyobb gonddal igyekszünk különféle következtetéseket levonni belőlük, azt gondolva, hogy ez a filozófia, annál inkább távolodunk az igazság és a bölcsesség ismeretétől. Amiből arra kell következtetni, hogy akik a legkevesebbet tanulták mindabból, amit mostanáig filozófiának neveztek, azok a leginkább képesek megtanulni az igazat.

E dolgok alapos megértése után szerettem volna elhelyezni itt az annak bizonyítására szolgáló érveket, hogy az igazi alapelvek, amelyek révén eljuthatunk a bölcsesség ama legfelső fokára amelyben az emberi élet legfőbb java áll, azok, melyeket én ebben a könyvben megállapítottam: s elégséges csupán két érv ehhez, melyek közül az első az, hogy az alapelvek nagyon világosak, a második pedig, hogy az összes többi dolgot le lehet belőlük vezetni: mert csak e két feltétel szükségeszerű bennük. Márpedig köny-

nyen bebizonyítom, hogy nagyon világosak: először is annak a módnak a révén, ahogyan őket megtaláltam, tudniillik elvetve az összes olyan dolgot, amelyben a legcsekélyebb alkalmat is találtam a kételkedésre; mert bizonyos, hogy azok a dolgok, melyeket nem lehetett ezen a módon elvetni, amikor a szemügyrevételükkel foglalkoztunk, a legnyilvánvalóbbak és a legvilágosabbak, amiket az emberi szellem megismerhet. Megfontolván ily módon, hogy aki mindenben kételkedni akar, miközben kételkedik, mégsem kételkedhetik abban, hogy ő maga létezik, és hogy aki így okoskodik, nem kételkedhetvén önmagában s mégis kételkedve minden másban, az nem az, amit a testünknek mondunk, hanem az, amit a lelkünknek vagy a gondolkodásunknak nevezünk, ennek a gondolkodásnak a létét vagy a létezését az első alapelvnek vettem, amelyből igen világosan vezettem le a következőket: tudniillik, hogy van egy Isten, aki a szerzője mindannak, ami a világon van, s aki minden igazság forrása lévén, egyáltalán nem olyan természetűnek alkotta meg értelmünket, hogy tévedhessen ítéletében, melyet azokról a dolgokról hoz, melyekről nagyon világos és határozott észlelete van. Ez az összes alapelv, amelyet az anyagtalan vagy metafizikai dolgokat illetően használok, melyekből igen világosan levezetem a testi vagy fizikai dolgok princípiumait, tudniillik, hogy vannak hosszúságban, szélességben és mélységben kiterjedt dolgok, melyek különféle alakkal rendelkeznek és különböző módon mozognak. Szóval, ez az összes olyan alapelv, amelyből a többi dolog igazságát levezetem. A másik ok, amely az alapelvek világosságát bizonyítja, az, hogy minden időkből ismerte, sőt igaznak és kétségtelennek fogadta el őket minden ember, kivéve csupán az Isten létezését, amit néhányan kétségbevonak, mert túlságosan sokat tulajdonítottak az érzéki észlelésnek, s mert Isten se nem látható, se nem tapintható. Ámbár az alapelveimbe foglalt valamennyi igazságot mindenkor ismerte mindeki, tudomásom szerint mégsem volt mostanáig senki, aki a filozófia alapelveinek ismerte volna el őket, azaz olyanoknak, amelyekből a világon lévő összes többi dolog ismerete levezethető: ezért itt rám vár annak bizonyítása, hogy ezek az igazságok ilyenek; a legjobb bizonyításnak pedig az tűnik számomra, ha tapasztalat útján mutatom ezt meg, azaz, ha az olvasókat e könyv elolvasására szólítom fel. Mert, bár nem tárgyaltam benne minden dolgot, mivel ez lehetetlen, véleményem szerint mégis úgy magyaráztam meg mindazokat, amelyeket módomban állt tár-

gyalni, hogy akik majd figyelmesen olvassák, okkal fognak meggyőződni róla, hogy egyáltalán nincs szükség az általam adottakon kívül más alapelveket keresni ahhoz, hogy eljussunk a legmagasabb ismeretekhez, amelyekre az emberi szellem képes; főként pedig ha veszik maguknak a fáradságot, hogy, miután elolvasták az írásaimat, megfontolják, hány különböző kérdést magyaráztam meg bennük, és, átfutva a többiekét is, látják, milyen kevés valószínű érvet voltak képesek felhozni, hogy ugyanazokat a kérdéseket az enyémeiktől különböző alapelvekkel magyarázzák. S hogy könnyebben vállalkozhassanak erre, elmondhattam volna nekik, hogy akik át vannak itatva az én nézeteimtől, jóval kisebb fáradsággal értik meg mások írásait és ismerik meg igazi értéküket mint azok, akik nincsenek átítatva általuk; éppen ellenkezőleg azzal, amit az imént mondtam azokról, akik a régi filozófiával kezdték, hogy minél jobban tanulmányozták, annál kevésbé szoktak alkalmasak lenni az igazi elsajátítására.

Egy figyelmeztető szót is hozzátettem volna e könyv olvasásának módjára vonatkozóan, azt, hogy szeretném, ha először mint egy regényt futnánk át az egészet, anélkül, hogy figyelmünket túlzottan erőltetnénk és a benne előforduló nehézségeknél elidőznénk, csupán azért, hogy nagyjából megtudjuk, milyen témákat tárgyaltam; ezután pedig ha úgy találjuk, hogy érdemesek a vizsgálatra, és ha kíváncsiak vagyunk okaik ismeretére, akkor másodszor is elolvashatják, azért, hogy észrevegyük érveim láncolatát; ám nem szabad, hogy újfent elkedvetlenítsen, ha nem vagyunk képesek ezt mindenütt eléggé megismerni, vagy ha nem értjük meg mindet; csupán egy tollvonással meg kell jelölni a helyet, ahol nehézségbe ütköztünk, és megszakítás nélkül folytatni végig az olvasást; ezután ha harmadszorra is elővesszük a könyvet, merem remélni, hogy az előzőleg megjelölt nehézségek többségének meg fogjuk találni benne a megoldását; s ha marad még belőlük néhány, újból elolvasva végül majd megtaláljuk a megoldást.

Megvizsgálva több elme természetét, észrevettem, hogy szinte egyáltalán nincs közöttük annyira durva és annyira lassú, hogy ne lennének képesek helyes érzelmekre, sőt, az összes legmagasabb tudomány megszerzésére, ha úgy irányítanák őket, ahogyan kell. Ez pedig szintén ésszerűen bizonyítható: mivel az alapelvek világosak, s mivel semmit nem vezethetünk le belőlük, csak igen nyilvánvaló érvelésekkel, ezért mindig elég értelemmel bírunk a tőlük

függő dolgok megértéséhez. Ám az előítéletek akadályozó hatásán kívül, amittől egyikünk sem mentes egészen, noha ez éppen azoknak árt leginkább, akik legtöbbet tanulmányozták a hamis tudományokat, szinte mindig megesik, hogy a mérsékelt szelleműek elhanyagolják a tanulmányokat, mert nem hiszik magukat képesnek rá, a többiek pedig, akik hevesebbek, túlságosan sietnek: innen van, hogy gyakran nem evidens alapelveket fogadnak el, és kétes következtetéseket vonnak le belőlük. Szeretném ezért biztosítani azokat, akik túl bizalmatlanok saját erejükkel szemben, hogy írásaimban semmi olyasmi nincsen, amit ne érthetnének meg teljesen, ha veszik maguknak a fáradságot, hogy megvizsgálják őket; s mindazonáltal figyelmeztetni is a többieket, hogy még a legkiválóbb elméknek is hosszú időre és nagy figyelemre van szükségük ahhoz, hogy mindazokat a dolgokat észrevegyék, amelyeket szándékomban állt beléjük foglalni.

Ennek következtében, hogy jól megértessem, mi volt a céлом közreadásukkal, szeretném elmagyarázni itt a rendet, amelyet szerintem a művelődés során követni kell. Először is egy embernek, aki még csak a fentebb megmagyarázott négy módon megszerezhető közönséges és tökéletlen ismerettel rendelkezik, meg kell próbálnia mindenekelőtt, hogy egy morált alkosson magának, mely elégséges lehet élete cselekvéseinek szabályozásához, mivel ez egyáltalán nem tűr halasztást, s mivel főként jól kell próbálnunk élnünk. Ezután szintén tanulmányoznia kell a logikát: nem az iskolait, mert ez őszintén szólva csak dialektika, mely annak eszközeit tanítja, hogy megértessek a másikkal azokat a dolgokat, amelyeket tudunk, vagy szintén, hogy ítélet nélkül ejtsünk ki több szót olyan dolgokról, melyeket nem tudunk, és így inkább elrontja a józan ész, mint javítja; hanem azt a logikát, amely az ész helyes vezetését tanítja, hogy felfedezzük azokat az igazságokat, amelyeket nem tudunk; s mivel a logika nagyban függ a használattól, ezért helyénvaló, ha az ember sokáig gyakorolja magát az olyan könnyű és egyszerű kérdésekre vonatkozó szabályainak alkalmazásában, mint amilyenek a matematikáéi. Majd amikor némi jártasságra tett szert az igazság megtalálását illetően ezekben a kérdésekben, akkor komolyan el kell kezdenie foglalkozni az igazi filozófiával, melynek a megismerés ama alapelveit tartalmazó metafizika az első része, melyek között a főbb isteni attribútumok, a nem anyagi természetű lelkünk és valamennyi bennünk található világos és egyszerű foga-

lom magyarázata szerepel. A második rész a fizika, amelyben az anyagi dolgok valódi alapelveinek megtalálása után, azt vizsgáljuk általában, hogyan épül fel az egész világegyetem, majd különösen, hogy mi a lényege ennek a Földnek és mindazoknak a testeknek, melyek rendszerint körülötte vannak, mint a levegő, a víz, a tűz, a mágnes és a többi ásvány. Minekutána egyenként is szükséges megvizsgálni a növények, az állatok és főként az ember természetét, hogy azután képesek legyünk megtalálni a számunkra hasznos további tudományokat. Így az egész filozófia egy fához hasonlítható, melynek gyökerei a metafizika, törzse a fizika, e törzsből kinövő ágak pedig az összes többi tudomány, melyek három fontosabbra vezethetők vissza, tudniillik az orvostudományra, a mechanikára és a morálra, ezen a legmagasabb és a legtökéletesebb morált értem, amely, a többi tudomány teljes ismeretét előfeltételezve, az utolsó foka a bölcsességnek.

Márpedig ahogyan nem a fák gyökereiről és törzséről szedjük a gyümölcsöket, hanem csupán az ágaik legszélső hegyéről, úgy a filozófia legfőbb haszna is csak az utoljára megtanulható részeitől függ. Ám annak ellenére, hogy én szinte egyiküket sem ismerem, buzgóságom, hogy mindig megpróbáljak a közönség szolgálatára lenni, az oka annak, hogy tíz vagy tizenkét évvel ezelőtt kinyomatam néhány tanulmányt olyan dolgokról, melyeket szerintem megtanítottam velem. E tanulmányok első része volt egy Értekezés az ész helyes vezetésének és a tudományos igazság kutatásának módszeréről, amelybe röviden belefoglaltam a logika és egy tökéletlen morál szabályait, amit ideiglenesen követhetünk, amíg még jobbat nem találunk. A többi rész három értekezés volt: az egyik a Dioptrikáról, a másik a Meteorokról, az utolsó pedig a Geometriáról. A Dioptrikával annak kimutatása volt a szándékom, hogy eléggé előre haladhatunk a filozófiában ahhoz, hogy az élet számára hasznos mesterségek megismeréséhez jussunk el általa, mivel a messzelátó feltalálása, amit benne megmagyaráztam, az egyik legnehezebb azok közül, amelyeket valaha is kerestek. A Meteorokkal azt kívántam, hogy az emberek felismerjék a különbséget az általam művelt filozófia és aközött, amelyet az iskolákban oktatnak, ahol ugyanezt a témát szokták tárgyalni. Végül a Geometriával azt akartam kimutatni, hogy több olyan dolgot találtam, amelyről korábban nem tudtak, s így alkalmat akartam adni a reményre, hogy még több mást is fel lehet fedezni, azért, hogy ezzel az összes embert az

igazság keresésére ösztönözzem. Ekkor megsejtve, hogy többen nehezen fognák fel a metafizika alapjait, megpróbáltam főbb pontjait egy *Elmélkedések* című könyvben kifejtetni, amely nem hosszú, de amelynek terjedelmét megduzzasztották, tartalmát pedig sokban világossá tették az ellenvetések, amelyeket több igen tudós személy tett nekem témájukat illetően, és a válaszok, amelyeket én adtam nekik. Végül azután amikor úgy tűnt számomra, hogy e korábbi értekezések már eléggé előkészítették az olvasók elméjét a filozófia alapelveinek befogadására, szintén közzétettem őket, s könyvüket négy részre osztottam, melyek közül az első a megismerés alapelveit avagy a metafizikát tartalmazza: ezért, hogy helyesen fogjuk ezt fel, helyénvaló előzőleg elolvasni az ugyanerről a tárgyról írt *Elmélkedéseimet*. A másik három rész mindazt magában foglalja, ami a legáltalánosabb a fizikában, tudniillik a magyarázatát az első törvényeknek vagy a természet alapelveinek, valamint azt a módot, ahogyan az égbolt, az állócsillagok, a bolygók, az üstökösök és általában az egész világegyetem felépülnek; majd egyenként a természetét ennek a földnek valamint a levegőnek, a víznek, a tűznek, a mágnesnek, melyek a rendszerint mindenütt megtalálható testek körülötte, és a természetét az összes minőségnek, melyeket ezekben figyelünk meg, mint amilyenek a fény, a hő, a nehézkedés és hasonlók: aminek révén, úgy gondolom, sorrendben kezdtem magyarázni az egész filozófiát, anélkül, hogy egyet is kifejejtettem volna ama dolgok közül, melyeknek meg kell előzniük az utóbbiakat, amelyekről írtam. E szándék végigviteléhez azonban ugyanezen a módon kellene magyaráznom az alábbiakban a földön található többi sajátos test mindegyikének természetét, tudniillik az ásványokét, a növényekét, az állatokét és főként az emberét; majd végül pontosan kifejtennem az orvostudományét, a morálét és a mechanikáét. Ezt kellene tennem ahhoz, hogy egy teljes filozófiai korpuszt adjak az embereknek; s nem érzem még magam annyira öregnek, nem vagyok annyira bizalmatlan saját erőimmel szemben, nem állok oly távol annak megismerésétől, ami még hátra van, hogy ne mernék vállalkozni e szándék beteljesítésére, ha alkalmam lenne valamennyi kísérlet elvégzésére, amelyre érveléseim alátámasztásához és igazolásához szükségem lenne. Látna azonban, hogy ehhez hatalmas kiadások kellenének, amelyekhez egy magánember, mint én, kevésnek bizonyulhatna, ha nem segítené őt a közönség, s nem látván be, hogy várnom kellene erre a segítségre, azt hiszem, hogy

ezentúl meg kell elégednem a saját egyéni művelődésem céljából történő tanulmányozással, s hogy az utókor meg fogja bocsátani nekem, ha vétek azellen, hogy ezentúl őerte munkálkodjam.

Mégis, azért, hogy láthassuk, miben gondolom, hogy máris a szolgálatára voltam, elmondom itt, hogy meggyőződéseim szerint milyen gyümölcsök származhatnak az alapelveimből. Az első az a meglegedés, amellyel találni fogunk bennük több, korábban nem ismert igazságot; mert bár az igazság gyakran nem érinti annyira a képzeletünket mint a hamisságok és a színlelések, mivel kevésbé csodálatosnak és egyszerűbbnek tűnik, az általa nyújtott meglegedés mégis mindig tartósabb és szilárdabb. A második gyümölcs az, hogy ezen alapelvek tanulmányozása során fokozatosan hozzászokunk majd ahhoz, hogy valamennyi előforduló dologról jobban ítéljünk, s így Bölcsőbbek legyünk: amiben ellentétes hatásuk lesz a közönséges filozófiáéval; mivel könnyen észrevehetjük azoknál, akiket iskolamestereknek hívunk, hogy kevésbé képesekké teszi őket az észre, mintha soha nem tanulták volna. A harmadik az, hogy a bennük foglalt igazságok igen világosak és bizonyosak lévén, megszüntetnek majd minden alapot a vitára, és így az elméket jóindulatra és egyetértésre fogják hangolni: teljesen elmentetben az iskola vitáival, melyek észrevétlenül mind kötekedőbbé és makacsabbá téve a velük foglalkozókat, talán az első okai a világot mostanában átható eltévelyedéseknek és széthúzásoknak. Az utolsó és legfőbb gyümölcse ezeknek az alapelveknek, hogy művelésük révén több olyan igazságot felfedezhetünk, melyeket nem magyaráztam meg; s így fokozatosan az egyikről a másikhoz haladva idővel az egész filozófia tökéletes ismeretét szerezhethetjük meg, s a bölcsesség legmagasabb fokára hághatunk. Mert ahogyan valamennyi mesterségnél lájuk, hogy annak ellenére, hogy kezdetben durvák és tökéletlenek, mégis, annak következtében, hogy valami igazat tartalmaznak, amelynek a tapasztalat mutatja a hatását, fokozatosan tökéletesebbé válnak a használat révén: így amikor igazi alapelveink vannak a filozófiában, őket követve időnként feltétlenül találkozhatunk más igazságokkal; s nem bizonyíthatnánk jobban Arisztotelész alapelveinek hamisságát mint azzal a kijelentéssel, hogy több évszázad óta, amióta ezeket követtük, semmiféle haladást sem tudtunk elérni általuk.

Tudom jól, hogy vannak emberek, akik annyira sietnek s oly kevésbé körültekintőek abban, amit tesznek, hogy szilárd alapjaik

ellenére sem építhetnek semmi biztosat; s mivel leginkább ők késznek arra, hogy könyveket írjanak, ezért rövid idő alatt elronthatnák mindazt, amit csináltam, és bizonytalanságot valamint kételyt vezethetnének be a filozofálási stílusomba, ahonnan megpróbáltam gondosan kiűzni őket, ha az ő írásaikat az enyéimeknek, vagy ha az én véleményeimet tartalmazóknak tartanák. Nem régóta saját szememmel tapasztaltam ezt azok egyikénél, akit leginkább tartottak az én követőmnak, sőt, akiről magam is azt írtam valahol, „hogy annyira biztos vagyok szellemében, hogy nem hinném, lehetne egyetlen olyan véleménye is, amit ne akarnék magaménak vallani”: mert az elmúlt esztendőben közzétett egy *Fundamenta Physicae* című könyvet, melyben, noha úgy tűnik, a fizikát és az orvostudományt illetően semmi olyat nem állított, amit ne az én írásaimból merített volna, mind azokból, melyeket közzétettem, mind egy az állatok természetére vonatkozó másikkól, amely még nem teljes, és amely a kezébe került, mégis, amiatt, hogy rosszul írta át, valamint megváltoztatta a rendet és tagadott néhány metafizikai igazságot, amelyre az egész fizikának támaszkodnia kell, kénytelen vagyok azt teljesen megtagadni, és arra kérni itt az olvasókat, hogy soha egyetlen véleményt se tulajdonítsanak nekem, ha nem találják azt kifejezetten meg az írásaiban, s hogy ne fogadjanak el közülük egyet se igaznak, sem az én írásaiban, sem másutt, ha világosan nem látják igazi alapelvekből levezetve őket.

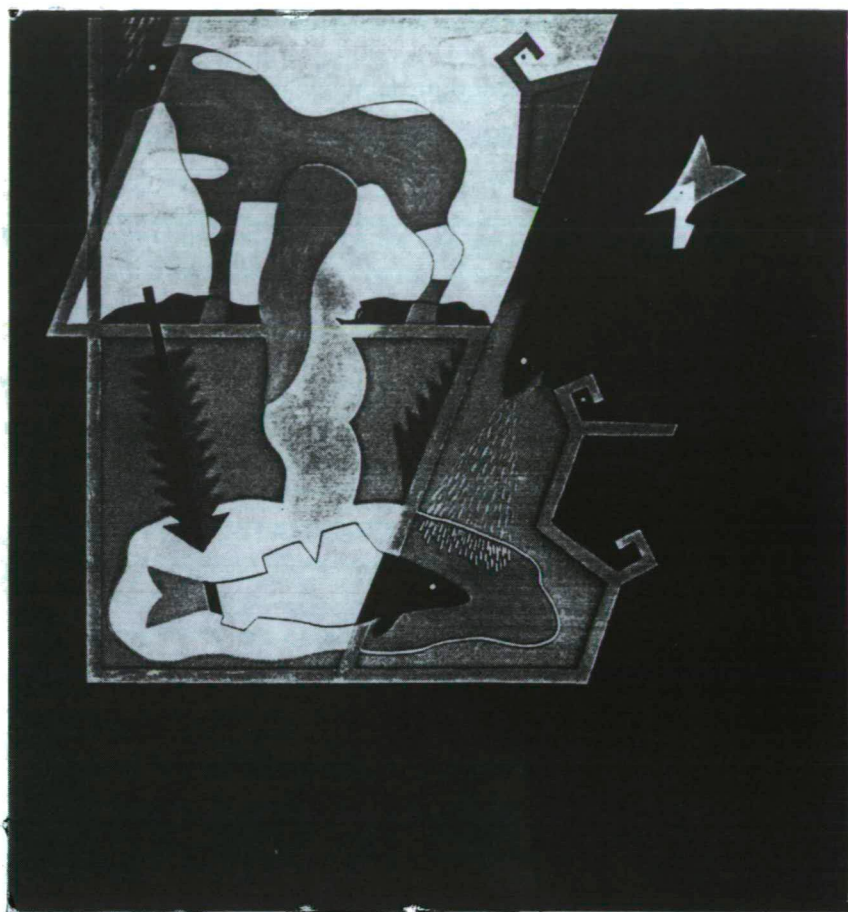
Jól tudom azt is, hogy több évszázad beletelhet, amíg valamennyi igazságot, ami belőlük csak levezethető, így levezetnek ezekből az alapelvekből, mert a megtalálendő igazságok többsége néhány sajátos kísérlettől függ, melyek soha nem véletlenül fordulnak elő, hanem igen értelmes embereknek kell őket nagy gondnal és ráfordítással keresniük; s mert nehezen fordul elő, hogy ugyanazok, akik jártassággal rendelkeznek jó felhasználásukra vonatkozóan, hatalommal is bírjanak a megtételükre; s azért is, mert a legjobb szellemek többségének oly rossz véleménye volt az egész filozófiáról, az eddig használatos filozófiában általuk észrevett hiányosságok miatt, hogy semmiképp sem lehetnek rajta, hogy egy jobbat keressenek. Ám ha végül a különbség, amit ezen alapelvek és a többieké között látnak, valamint a belőlük levonható igazságok hosszú sora megértetik velük, hogy mennyire fontos folytatni ezeknek az igazságoknak a kutatását, és a bölcsesség mely fokához, az élet mely tökéletességéhez és milyen boldogsághoz vezethetnek,

merem remélni, hogy egy sem lesz közülük, aki ne próbálna egy ennyire hasznos tanulmányra törekedni, vagy legalábbis, aki ne pártfogolná és ne akarná minden hatalmával segíteni azokat, akik gyümölcsözően fáradoznak benne. Kívánom, hogy unokáink lássák ennek sikerét, stb.

Szeged

René Descartes

Fordította: Dékány András

Darázs József: Metafizikus képeslap.

„Isten nélkül hiábavaló megmenteni a feltétlen értelmet”¹

*(Max Horkheimer késői filozófiája,
avagy gondolkodói alternatívák a XX. század végén.)*

Max Horkheimert elsősorban a kritikai elmélet szülőatyjaként, a *frankfurti iskola* képviselőjeként ismerjük. A marxi tanok hatását kétségtelenül magán viselő kritikai elméletnek ugyan sohasem létezett egyetlen kanonizált formája, ám az 1930–1950 közötti időszakban az elmélet alapvető feladatainak megítélésében egyetértett az iskola első generációját alkotó Horkheimer, és barátja Th. W. Adorno. E feladatokat Horkheimer a következőképpen jelölte meg 1937-es, programatikusként tekinthető írásában: a kritikai elmélet esetében a „közvetlen cél valóban azoknak a társadalmi viszonyoknak a megszüntetése, amelyek jelenleg akadályozzák a fejlődést”²; illetve hasonló állásponttal találkozhatunk az idős filozófussal készített 1970-es Spiegel interjújában is: „A kritikai elméletnek mindig kettős feladata volt: megjelölni a megváltoztatandót és megőrizni bizonyos kulturális momentumokat.”³ Amennyiben a kritikai filozófiák esszenciáját azon sajátosságukban ragadjuk meg, hogy a „kritikai filozófus... mindig a fennálló társadalmi valóság valamely *Sollen* jegeében történő transzcendálását”⁴ tűzi ki célul, és ez az aktuális ideológiai kérdésekre filozófusként — nem magánemberként! — történő közvetlen reflektálás eredménye, akkor a kritikai elméletet feltétlenül közéjük sorolhatjuk.

Horkheimernél azonban az USA-beli emigrációból történt hazatérését (1949) követően meghökkentő „páli fordulat” játszódott le: Saulus Paulussá változott, a kritikai elmélet atyja egy sajátos „ne-

gatív teológia”⁵ szószólója lett. — Jelen tanulmány mindenekelőtt e fordulat diszkontinuitást eredményező, és kontinuitást biztosító mozzanataira kíván rámutatni (I); majd, az alaposabb mérlegelés érdekében a századvégi gondolkodás alternatíváinak tágabb összefüggésrendszerében vizsgálja meg a horkheimeri választást (II); s végül az itt szerzett felismerések fényében ismét értelmezi Horkheimer döntését (III).

I.

A horkheimeri világnézet átalakulása természetesen nem előzményektől mentes. Olyan folyamat tanúi lehetünk, amelynek fő állomásait feltétlenül figyelembe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni az idős Horkheimer gondolatvilágát. Már „A felvilágosodás dialektikájá”-ban módosult a kritikai elmélet. A harcos világnézetet egy „negatív történelemfilozófia”⁶ váltotta fel. Adorno és Horkheimer egyesített reflexióinak terméke a nyugati civilizáció átfogó bírálátát akarja nyújtani a „kultúra”, „civilizáció” kontradiktórius kategóriapár keretében⁷. Törekvésük érdekében nemcsak az első, 1944-es kiadásban még domináns marxi fogalmakat (kapitalizmus, tőke, termelőerők, stb.) helyettesítik világnézetsemleges kifejezésekkel⁸, hanem a „felvilágosodás” jelentését is kitágítják. A világ varázstalanítási programjaként értelmezett „felvilágosodás”⁹ meggyőződésük szerint a nyugati világ egész történelmi fejlődésének, az antikvitástól a XX. századig működő „motorja”: „már a mítosz felvilágosodás; és a felvilágosodás visszaesik a mitológiába”¹⁰. E folyamat dialektikája tehát nem más, mint a felvilágosodás — saját belső tendenciáiból adódó — önépítése és „önrombolása”¹¹. A XVIII. század végétől a hatalommal kötött szövetséggel önmagát prostituáló ész, szembeállítva a kultúra megőrzésére egyedül képes tudással¹², felszámolja önmagát. A felvilágosodás a gondolkodás feladásával nemcsak saját megvalósításáról mond le¹³, hanem a fennálló társadalmi viszonyok afirmációjává is lesz: „pusztán a jelen szolgáltatásban állva, a tömegek totális becsapásává változik át”¹⁴. — E „Logosz” prioritásának bírálátát folytatja Horkheimer „Az instrumentális ész kritikájához” című művében¹⁵. Horkheimer az észnek a modernitás korában uralkodó fogalmát vizsgálja, és felismeri, hogy a tudományos és technikai haladás során az ész szubjektív, instrumentális felfogása felülkerekedik az objektív felett. „A szubjektív

képességgé vált ész az önfenntartás vehiculuma. Minthogy egyedül az önfenntartás céltalansága marad fenn, az ész az eszközöket szolgáló racionalitássá satnyul.”¹⁶ Ez a folyamat természetesen mozgatóját, az egyént sem hagyja érintetlenül. Horkheimer szerint az individuum természet feletti diadala a „teljesen igazgatott világ” létrejöttéhez vezethet, ami pedig, az egyes ember objektummá változtatása révén, éppen az individuum megsemmisülését eredményezheti: „A természet alávetésére irányuló totális kísérlet az elnyomás pusztá instrumentumává redukálja az ént, az emberi szubjektumot. Az önálló egyén minden más funkciója diszkreditálódik”¹⁷.

Mi az oka a kritikai elmélet ezen változásainak? A számtalan hatás közül — úgy gondoljuk — legjelentősebbek a világtörténelmi változások és az amerikai tapasztalatok kiváltotta szellemi útkeresés szükségletei. A hitleri fasizmus rémtettei szülőhazájában, Sztálin diktatúrájának kialakulása¹⁸, valamint az amerikai társadalom alaposabb megismerése eltávolították¹⁹ Horkheimert a marxi tanoktól. A már említett Spiegel interjúbán Horkheimer egyértelműen fogalmaz: „A második világháború alatt... távolodni kezdtem a marxizmustól..., mert megállapítottam, hogy a nemzetiszocializmus más módon is — háború révén biztosan — megszüntethető. Annak pedig, hogy forradalom szintén vezethet terrorhoz, Sztálin rémuralma volt a szimbóluma.”²⁰

De az igazi világnézeti fordulat csak ezután következett! Hazatérését követően Horkheimer nem csupán a „Eclipse of Reason” német megjelentetésétől húzódozott, de különösen tétozott újból kiadni a „Zeitschrift für Sozialforschung”ban közzétett, harmincas években született írásait. Az okot önmaga is megnevezi a Fischer Kiadóhoz 1965-ben írt levélben: „Habozásom abból a nehézségből származik, [...] hogy lemondjak a nyugati civilizáció eszméinek közei megvalósításába vetett hitről, és mégis kezeskedjek ezen eszmékért — gondviselés nélkül, sőt, e civilizáció előírt haladásával szemben”²¹. A „teljesen igazgatott világ”ban Horkheimer megsemmisülésre ítéltnek tartja többek között az individuum szabadságát, az igaz szerelmet, és mindenekelőtt a metafizikai értelemben felfogott igazságot²². Jürgen Habermas szerint ugyan Horkheimer „nem a vallásos hithez tért vissza, de a vallás tűnik az egyedüli instanciának, amely, ha elismerésre találhatna, lehetővé tenné az igaz és a hamis, a morális és az amorális szétválasztását — csak a vallás tudna még az életnek a pusztá önfentartást transzcendáló értelmet

kölcsönözni”²³. A mindinkább instrumentalizálódó ész az ő szemében kétségtelenül alkalmatlan (tegyük hozzá: mindig is az volt!) az embereknek vigaszt is nyújtó feltétlen igazság életben tartására, ezért a vallást, amelyben ekkor már a moralitás megalapozásának egyedüli lehetőségét látja, Horkheimer a felvilágosodás pozitív örökségével ötvözve törekszik megőrizni. A vallás végét jelentő modern liberalizálás helyett „a vallás igazi liberalizálásának” arra a belátásra kell koncentrálnia, hogy „a bennünket körülvevő világ nem a végső valóság”, létezik „egy, a pusztán megjelenő világgal szembeállított abszolútum”²⁴. Nyilvánvaló tehát, hogy Horkheimer elsősorban a morális célzatú feltétlen igazság érdekében ragaszkodik az abszolútum fenntartásához, hiszen: „Az istennel együtt az örök igazság is meghal”²⁵. De Horkheimer azt is tudja, hogy a felvilágosodás szellemében „a vallás nem szekularizálható, ha nem akarjuk megszüntetni”²⁶. Habermas szerint ezen apória körül forog az idős Horkheimer filozófiája.²⁷ A valláshoz való felemás viszonyát tanúsítja ugyanakkor az is, hogy más megnyilatkozásaiban Horkheimer — minden bizonnyal a zsidó vallás tanai, a kanti transzcendentálfilozófia és a schopenhaueri bölcselet hatására — nemcsak ábrázolhatatlannak, megismerhetetlennek tartja az abszolútumot, de „egy jó és *mindenható* Isten” létét sem állítja (Kiemelés tőlem — K.S.). A „vágyakozás valami Más után” — ahogy Adornóval fogalmaztak — pusztán egy „teológiai posztulátumot” eredményez, hiszen az „Istent illető bizonyosság lehetetlen”. Istenre tehát nem hivatkozhat az ember, de „csak azon belső ösztönzéssel cselekedhet, hogy ennek így kellene lennie”²⁸.

Amikor e világnézeti fordulat diszkontinuus és kontinuus mozanatait kutatjuk, az előbbi tekintve viszonylag könnyű a válasz. A harmincas évek kritikai elméletének teoretikus alapját egyértelműen olyan, a társadalomra és a történelemre vonatkozó racionális megfontolások képezték, amelyek Marx és — elsősorban — Lukács György gondolatvilágának hatását mutatják.²⁹ A cél: a társadalmi igazságosságot a fennállónál inkább biztosító társadalmi formáció realizálása a kritikai elmélet és az általa befolyásolt társadalmi gyakorlat segítségével. Az ötvenes évektől azonban Horkheimer társadalombírálata az előbbieken említett abszolút transzcendenciára mint „teológiai posztulátumra” épült. A társadalom kritikai megközelítése tehát fennmaradt, és éppen ez biztosította a kontinuitást. Filozófiai fejlődésének fenti összefoglalására utalva azt mondhatjuk:

Horkheimer azért választotta a „negatív teológia” ezen sajátos változatát, hogy megőrizhesse kritikai attitűdjét! A társadalmi-történelmi körülmények ismert átalakulásával, a marxizmus és a korai kritikai elmélet ellehetetlenülésével egyidőben Horkheimernél háttérbe szorultak a kritikai beállítottság ideológikus motívumai³⁰, és hangsúlyosabbá vált a nála mindig is jelenlévő morális motívum³¹, aminek *feltétlen* alapot — ebben egyetérthetünk Horkheimerrel! — kizárólag abszolút transzcendenciára épülő — azaz: vallásos³² — metafizika biztosíthat. Ha tárgyilagosan vizsgáljuk Horkheimer filozófiájának átalakulását, akkor azt is felismerhetjük, hogy ezen világnézeti változásra a keresztény vallás objektív sajátossága is lehetőséget teremtett. Egy profán társadalomkritikai megközelítés zátonyra futása esetén — ahogy ezt Horkheimer érzékelhette! —, azért kínál a vallás, ha nem is kizárólagos, de életképes lehetőséget a kritikai attitűd megőrzésére, mert (a zsidó valláshoz hasonlóan) a keresztény vallás — különösen messianizmusa miatt! — mindig is kritikai volt, és ma is az. A fennálló társadalmi valóságnak egy transzcendens Sollen alapján történő meghaladását hirdeti.

II.

Az idős Horkheimer gondolkodói álláspontjának jobb megvilágítása azonban megköveteli a kérdés tágabb összefüggésrendszerbe illesztését. Ha a századvégi gondolkodás alternatíváit firtatjuk, akkor a metafizika helyzetét kell analizálnunk, mert „csupán” a kifejezési formák újak, a *végző* lehetőségek tartalmilag a régiek: metafizika vagy nem-metafizika. A felvilágosodással kezdődő szekularizáció, bár időnként meg-megtorpan, tagadhatatlanul erősödő folyamat napjainkban is. Ez a tendencia, amit a teológusok többsége szintén elismer, nem feltétlenül jelent azonban elméleti számvetést a metafizika teoretikus alapjaival, az iránta megnyilvánuló szükséglettel. Nem kívánunk természetesen a végérvényes igazság kinyilatkoztatásának igényével fellépni (ma már filozófiai közhely, hogy az ilyen igazság elvileg lehetetlen), de az alábbi kérdések vizsgálata talán hozzájárulhat ahhoz, hogy tisztábban lássunk a metafizika status quoját illetően.

Minthogy a probléma hagyományos felfogása szerint a mindennapi élet relatív transzcendenciájától megkülönböztethető abszolút transzcendencia³³ minden metafizika essenciája, rögtön

adódik az első kérdés: *Létezik-e abszolút transzcendencia?* Az abszolút transzcendencia igazolására szánt „némi fejtörés”, valamint a bölcselet történetéből ismert releváns kísérletek áttekintése után azonban rájöhetünk, hogy meddő próbálkozásba fogtunk. Az örök valóság empirikus bizonyítása elvileg lehetetlen, hiszen „tapasztalaton túli valóságról” van szó. De a teoretikus bizonyítás sem okozhat kevesebb gondot, hiszen — ahogy a keresztény teodiceák és teológiaiak is vallják — „fogalmi ismeretünk sosem ragadhatja meg tökéletesen az isteni lényeket”³⁴, azaz Istent abszolút transzcendenciaként tételezik. Mindez természetesen rendjén is volna, mivel pontosan az vezetne logikai ellentmondáshoz, ha egy *abszolút* transzcendenciát teljességgel megismerhetőnek tartanánk. Megismerhetetlensége következtében azonban transzcendens mivoltának „abszolút” jellege sem állítható róla! Ha ugyanis bármit abszolút transzcendenciaként gondolunk el, azaz a maga teljességében megismerhetetlennek tartjuk, akkor azt sem tudhatjuk, hogy valóban „abszolút”-e ez a transzcendencia. E tételezés paradox jellege ezért azt bizonyítja, hogy e tételezés pszichikai és (közvetve!) társadalmi, vagyis az embert szintén jellemző *nem-rationális* szükségletek, nem pedig racionális megfontolások következménye.

Hasonló következtetésre juthatunk, ha elfogadjuk a késői Wittgenstein nyelvhasználat-elméletét. Wittgenstein szerint az „esetek *nagy* részében... egy szó jelentése — használata a nyelvben”³⁵. Így az „abszolút transzcendencia”, az „abszolútum”, az „isten” stb. szavak jelentését is e szavaknak egy-egy meghatározott „nyelvjáték-on”, azaz életformán, illetve kultúrán³⁶ belüli helyes használatával azonosíthatjuk. A „helyesség” kritériumait természetesen mindenkor az adott kultúra dönti el. Ez adja nyelvi cselekvéseink kontextusának azon szabályait, amelyeken megnyilvánulásainkat „mérhetjük”. A nyelv szabályai — ahogy Wittgensteint idézve Neumer Katalin írja — „nem szorulnak megalapozásra, s megalapozásuk nem is lehetséges, hanem pusztán *megmutatják*, mit értelmes mondanunk... A szabályok azok, melyeken «minden közlés és megértés lehetősége nyugszik», s ennyiben a megértés transzcendentális előfeltételeinek tekinthetők”³⁷. Amennyiben tehát verbális kommunikációnkat szabálykövető magatartásként fogjuk fel, úgy „istent” csupán társadalmi-történelmi realitásként értelmezzük.

Mindebből kiderülhetett, hogy a metafizikát illetően nem is az abszolút transzcendencia objektív léte, hanem tételezésének szük-

ségessége, illetve a rá irányuló emberi szükséglet fennállása az igazi kérdés, hiszen pusztán *tételezése* nem csupán szükséges, de elégséges előfeltétele is a zárt elméleti rendszerként elgondolt általános ontológiának, egyáltalán: a metafizikai igazságnak.

E felismerést általánosítva a következő kérdéshez jutunk: *Feltétlenül szüksége van-e az embernek metafizikára?* Amennyiben először a teória síkján teszünk kísérletet e szándékosan sarkított kérdés eldöntésére, célszerű a lehetséges válasz elméleti alapjaira reflektálnunk még mielőtt sietve pro és kontra érveket sorakoztatnánk fel a filozófiai eszmék tárházára³⁸ vagy saját „bölcsességünkre” támaszkodva. Mitől függ álláspontunk? Természetszerűen attól, hogy milyen filozófiai antropológia híveinek valljuk magunkat. De itt még nem szabad megállnunk! Emberkoncepciónk hátterében ugyanis — ha másként nem, látensen! — mindenkor az előbbi determináló ontológia, vagy legalábbis valamilyen ontológiai elv húzódik meg. Ezzel pedig visszajutottunk az abszolútum „létének” kérdéséhez, amelyben — a racionális döntés elvi lehetetlensége miatt — kizárólag egyéni, világnézeti választás lehetséges. Ismét Wittgensteinre hivatkozva: a vallásos hit is csupán „szenvedélyes döntés egy vonatkoztatási rendszer mellett”³⁹. „Isten létének állítása és tagadása nem kontradikció, a két állítás nem cáfolja egymást, összehasonlíthatatlan, s egyszerűen «más síkon» vagyok, ha az egyiket vagy a másikat tartom igaznak.”⁴⁰ Nincs tehát logikai szükségyszerűséggel általánosítható válasz! Ha empirikus úton akarjuk eldönteni a kérdést, hasonló eredményre jutunk. Elegendő ugyanis ellenpéldaként egyetlen ember, aki az abszolútum tételezése nélkül értelmes életet él, és már nem állíthatjuk a metafizika feltétlen szükségességét! Természetesen az ellenkezőjét sem („Az embernek nincs szüksége metafizikára.”)! — Meggyőződésünk tehát, hogy se elméletileg, se tapasztalatilag nem alapozható meg egyik apodiktikus tétel sem, csupán — az imént mondottak következményeként — a szélsőségek tagadása, egy mérsékelt és toleráns álláspont. Az abszolútum hiányában azonban csak a történelem, illetve az ember mint történelmi és véges lény „marad”. El kell fogadnunk, hogy választott álláspontunk adott esetben metafizikailag „üres”. Vannak metafizikai kérdéseink, de nem feltétlenül adunk metafizikai válaszokat! A — hagyományosan értelmezett! — racionalitás felmondja a szolgálatot a „végső kérdésekben”. Itt világnézeti döntésekre kerül sor, amelyeket viszont mindenkor csak az egyén hozhat meg.

Ezekben pedig dominánsak, ha nem is mindenkor tudatosítva, az egyes ember életformája és lelki alkata által közvetített, meghatározott szükségletek. Ugyanis minden tudásunk végén a — nem feltétlenül vallásos! — hit, „majd a kimondatlan cselekvés és életforma áll. Az életforma minden tudományos, racionális tudásnál szilárdabb bizonyosság: ismereteink és cselekvéseink végső alapja és fundamentuma”.⁴¹

III.

Amennyiben ezekután visszatérünk a címben szereplő tételre, igazat adhatunk Horkheimernek: Isten tételezése nélkül valóban semminek, még a morálnak, a művészetnek, sőt a filozófiának se lehet *feltétlen* értelme (Sinn)⁴². De úgy gondoljuk, erre nincs is feltétlenül szükség! Nem kizárólag valamilyen abszolút transzcendenciába vetett vallásos hit teheti értelmessé, erkölcsössé az ember életét, tehet lehetővé művészetet, filozófiát.⁴³ Vegyük szemügyre külön-külön e területeket!

A Spiegelnek adott interjúbán Horkheimer a következőket nyilatkozta: „Minden, ami a morállal összefügg, végső soron logikusan a teológiához, mindenesetre nem szekuláris okokhoz vezet vissza”⁴⁴. — Ha — Nietzschevel szólva — „Isten halott”⁴⁵, akkor az ember valóban önmaga és a világ korlátlan urának hiheti magát. Azonban ha feltételezzük is, hogy nincs abszolút kényszerítő elv (abszolútum!), amelyre az erkölcsi normák betartásának parancsát építhetnénk, akkor sem zárhatjuk ki az egyes közösségek spontánul kialakított normáinak, illetve az azokat életben tartó magatartásformáknak az erkölcsi kényszerítő erejét. (Nota bene: a történelem számos tanúsága szerint a morál alapjaként tételezett abszolútum se vette elejét az amorális — esetleg éppen vallási indokkal — elkövetett borzalmaknak!) Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy ilyen abszolút kényszer hiányában is, mintegy közösségi értékekre alapozott tudatos önkorlátozásként és aktivitásként, erkölcsös életet éljünk. Az individuumot ugyan nem a sartrei, a „szituáció”-tól eltekintve teljesen indeterminált, hanem a hagyományokat is közvetítő konkrét egzisztenciális viszonyok csomópontjában élő egyénként felfogva állíthatjuk, hogy a személyiségünk mindenkori totalizálásakor tételezett értékek választása, ha nem is abszolút módon, de

megindokolható.⁴⁶ Ez a metafizikához ugyan nem, ám a morális praxishoz elegendő!⁴⁷

Horkheimer a tömegkultúrával szembeállított igazi művészet „elvét” is az abszolútumban látja: „a művészet túlmutat az egyes műdologiságán, de nem az uralkodó valóságra, hanem a feltétlenre, amely által mintegy garantált a mű belső tökéletessége és autonómiája. Minden egyes mű más elvről vall, mint a világ”⁴⁸. — A művészet „lényegét” illetően minden korban különféle meghatározások léteztek, de ez különösen igaz manapság, a modernitás korának végén. Amennyiben az „igazi” művészetet, vagyis a művészetet az emberi létmód és a „világ” meghatározásainak érzékiszimbolikus formákban történő elsajátításaként értelmezzük, ismét ellent kell mondjunk. Ha ugyanis a művészi alkotások létrehozása az emberi létmód és a „világ” mindenkor konkrétan jelentkező meghatározásait felismerő, és azokra reagáló „lelket”, illetve e „tudás” formába öntésének képességét igényli, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy ezen képességek mindenféle abszolút transzcendencia, valamint abszolút transzcendenciába vetett vallásos hit nélkül is fennállhatnak egy-egy individuumnál. Mindez ugyanakkor nem jelenti a képességek alapjául szolgáló adottságok általános meglétének, de isteni eredetüknek az állítását sem.

„A rémtett, mit elkövetek, a szenvedés, mit annyiban hagyok, megtörténtük pillanata után már csak az emlékező emberi tudatban élnek tovább, és vele együtt kialszanak. Semmilyen értelemben nem mondhatjuk, hogy ezután még igazak. Többé már nincsenek, többé már nem igazak: e kettő azonos. Hacsak nem állítjuk, hogy megőrződtek — Istenben. — Elismerhetjük ezt, és mégis komolyan élhetünk istentagadó életet? Ez a filozófia kérdése.” — A kérdés költői, hiszen válaszát Horkheimer már előzőleg papírra vetette: „Hacsak nem állítjuk, hogy megőrződtek — Istenben”⁴⁹. Pedig a filozófia esetében ma már különösen egyértelmű, hogy a metafizikához képest más megoldások is lehetségesek.⁵⁰ — Igazán szerencsés szellemi környezetnek talán azt tarthatjuk, ahol nem is kell érvelni egy ateista világlátás létjogosultsága és értékei mellett (és az ellenkező álláspont mellett sem!), mert annyira természetes együttélésük, mert nem ez — a vélt vagy valós elfogultságokat meghatározó — legfontosabb problémák egyike.

Végezetül lássuk, milyen választ talált maga Horkheimer a késői gondolkodásában feloldhatatlannak látszó — korábban vázolt

— ellentétre? Apóriájából Schopenhauer pesszimista filozófiája tűnt számára kivezető útnak. A kritikai filozófiát végső soron negatív teológiával „leváltani”⁵¹ akaró Horkheimert éppen az bővölte el Schopenhauer filozófiájában, hogy az „a világ egészének struktúrájába történő bepillantás révén reményt nyújt a morál metafizikai megalapozására — úgy azonban, hogy e bepillantás egyúttal a metafizika központi feltevései ellen irányul, és az ész iránti, metafizika utáni szkepszt is kielégíti”⁵². Horkheimer tehát Schopenhauer „negatív metafizikájában”⁵³ találta meg a származásából, privát és gondolkodói életútjából fakadó teoretikus szükséglet személyre szóló megoldását. De szóljon ő maga, hiszen ki lehet nála hitelesebb ezügyben: „Schopenhauer pesszimista filozófiája vigasz. Napjaink gondolkodásmódjával ellentétben, metafizikája a morál legmélyebb megalapozását kínálja, anélkül, hogy ellentmondásba kerülne az egzakt megismeréssel, és mindenekelőtt a világ feletti, örök, jó vagy rossz szellemek képzelete nélkül”.⁵⁴

Szeged

Krémer Sándor

Jegyzetek

¹ M. Horkheimer: Theismus-Atheismus. (Továbbiakban: TA) In: M. Horkheimer: *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft*. (Továbbiakban: ZKV) Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1967. 227. o.

² M. Horkheimer: Hagyományos és kritikai elmélet. In: *Tény, érték, ideológia*. Szerk.: Papp Zsolt. Gondolat, Budapest, 1976. (Továbbiakban: TÉI) 111. o.

³ Was wir «Sinn» nennen, wird verschwinden. Interjú M. Horkheimerrel. *Der Spiegel*, 1970. 1–2. 79. o. (Továbbiakban: *Spiegel interjú*)

⁴ Vö.: Krémer Sándor: Kritikai filozófia a XX. század végén. *Valóság* 1993. 1. 47. o.

⁵ A „negatív teológia” fogalmát azon keresztény tanítás értelmében használjuk, miszerint Isten a maga teljességében racionálisan felfoghatatlan és kimondhatatlan — de: van.

⁶ J. Habermas: M. Horkheimer: Zur Entwicklungsgeschichte seines Werkes. (Továbbiakban: ZEŰ) In: J. Habermas: *Texte und Kontexte*. (Továbbiakban: TK) Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1991. 93. o.

⁷ Vö.: M. Horkheimer — Th. W. Adorno: *A felvilágosodás dialektikája*. Gondolat-Atlantisz/Medvetánc, Budapest, 1990. 15., 20., 49., 52. stb. o., és különösen „A kultúripar” fejezet.

⁸ Vö.: M. Horkheimer: *Gesammelte Schriften* (Továbbiakban: GS) Bd. 5, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1987.

⁹ M. Horkheimer — Th. W. Adorno: i. m. 19. o.

¹⁰ I. m. 16. o.

¹¹ I. m. 13. o.

¹² Vö.: I. m. 256., 262., 283–285. oldalak.

¹³ I. m. 60. o.

¹⁴ I. m. 62. o.

¹⁵ A mű először 1947-ben, az USA-ban jelent meg *Eclipse of Reason* címmel, és csak igen megkésve, 1967-ben *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft* cím alatt németül!

¹⁶ Heidrun Hesse: *Vernunft und Selbstbehauptung: Kritische Theorie als Kritik der neuzeitlichen Rationalität*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1984. (Továbbiakban: VS) 139., 102. o.

¹⁷ M. Horkheimer: ZKV 153. o.

¹⁸ Horkheimer ugyanolyan tévedhetetlen politikai érzékkel ismerte fel a sztálinizmus lényegét, mint a hitlerizmus veszélyét 1931-ben. Sztálin diktatúráját már 1942-ben „a legvadabb párttaktikusok uralmának” minősítette (vö.: M. Horkheimer: *Autoritärer Staat*. In: M. Horkheimer: *Gesellschaft im Übergang*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1981. 28. o.).

¹⁹ A kritikai elmélet 1930–1945 közötti korszakát tárgyaló Helmut Dubielhoz hasonlóan úgy gondoljuk, hogy ezen elmélet USA-beli változásai is elsősorban „a világtörténelmi események nyomása”, másrészt a Társadalomkutatási Intézet tagjai és az amerikai társadalom közti viszony hatása alatt formálódtak (vö.: Helmut Dubiel: *Wissenschaftsorganisation und politische Erfahrung*. Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1978. 17. skk. o.). Ezt támasztják alá Martin Jay és Rolf Wiggershaus elemzése is (vö.: Martin Jay: *Dialektische Phantasie: Die Geschichte der Frankfurter Schule und des Instituts für Sozialforschung 1923–1950*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1981. 143–346. o.; Rolf Wiggershaus: *Die Frankfurter Schule: Geschichte, Theoretische Entwicklung, Politische Bedeutung*. Carl Hanser Verlag, München Wien, 1987. 171–478. o.).

²⁰ *Spiegel interjú*, 79. o.

²¹ M. Horkheimer: *Kritische Theorie*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1968. Bd. II, XI.o., de a tétoázás okainak alapos ismertetését nyújtja J. Habermas is (vö.: ZEW/TK 91–109. o.).

²² Vö.: *Spiegel interjú*, 83–84. o.; M. Horkheimer: *Bemerkungen zur Liberalisierung der Religion*. (Továbbiakban: BLR) In: M. Horkheimer: *Sozialphilosophische Studien*. Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1972. (Továbbiakban: SS) 134–135. o.; M. Horkheimer: *Pessimismus heute*. In: M. Horkheimer: SS 139., 141. skk. o.; M. Horkheimer: TA/ZKW 227. o.

²³ J. Habermas: ZEW/TK, 105–106. o. — Nehezen fogadhatnánk el Alfred Schmidt álláspontját ebben a kérdésben, miszerint Horkheimer materialista maradt (vö.: Alfred Schmidt: *Nachwort des Herausgebers: Dokumente des Horkheimerschen Spätwerks*. In: M. Horkheimer: GS Bd. 6, 441. o.), de még ennek Habermas által finomított — és fent idézett — változata is kétséges, mivel ezt egyrészt maga cáfolja meg (vö.: J. Habermas: *Zu Max Horkheimers Satz: „Einen unbedingten Sinn zu retten ohne Gott, ist eitel”*. (Továbbiakban: ESG) In: J. Habermas: TK, 110–126. o.), másrészt Horkheimer több esetben expressis verbis ellenkező értelmű nyilatkozatot tesz (lásd e tanulmány III. részét, illetve GS, Bd. 6, 197. skk. o.; TA/ZKW 227. o.; BLR/SS 136. o.; M. Horkheimer: *Schopenhauers Denken im*

Verhältnis zu Wissenschaft und Religion. (Továbbiakban: *SDVWR*) in: *SS* 147., 154. o.; M. Horkheimer: Die Aktualität Schopenhauers. in: *GS* Bd. 7, 135. o.; *Spiegel interjú*, 81–82. o.), és Heidrun Hesse is vallásosnak tekinti Horkheimer késői filozófiáját (vö.: Heidrun Hesse: *VS* 137–138. o.).

²⁴ M. Horkheimer: *BLR/SS* 135–136. o.

²⁵ M. Horkheimer: *TA/ZKV* 227. o.

²⁶ M. Horkheimer: Die Sehnsucht nach dem ganz Anderen. (Gespräch mit Helmut Gumnior 1970), In: *GS* Bd. 7, 393. o.

²⁷ J. Habermas: *ESG/TK* 110. o.

²⁸ *Spiegel interjú*, 81. o.

²⁹ Vö.: Weiss János: Horkheimer társadalomkritikai modelljei. *Holmi* 1994. 2. 309–314. o.

³⁰ Lásd ezzel kapcsolatban Horkheimer 1937-es írását: Hagyományos és kritikai elmélet. (In: *TÉD*)

³¹ Ahogy a századforduló értelmiségének több más képviselőjénél, Horkheimernél is kimutatható a származás közvetítette zsidó vallás átlagon felüli morális érzékenységet eredményező hatása. Horkheimer így írt 1914-ben: „Nem tudom elhinni, hogy egy olyan cselekedet, amelyért az egyént bűnösnek ítélik, nemes volna, ha azt egy nemzet teszi... Vadállati indítékok mozgatják fegyvereiket — olyan indítékok, amelyeken felvilágosító hadjáratunkban erőt kell vennünk, és amelyeket meg kell semmisítenünk, ha emberré akarunk válni”. (M. Horkheimer: *Aus der Pubertät: Novellen und Tagebuchblätter*. München, 1974. 14. o.)

³² A vallást nyilvánvalóan nem olyan általánosan értelmezzük itt, mint pl. Leszek Kolakowski, aki szerint a vallás az „örök valóság társadalmilag meghatározott tisztelete” (Leszek Kolakowski: *Ha nincsen Isten...*. Európa, Budapest, 1992. 10. o.). A vallás *lényegét* abszolút transzcendenciára irányuló hitként fogjuk fel.

³³ A relatív transzcendencia immanenciává alakítható át a megismerés révén, míg az abszolút transzcendencia elvileg nem tehető immanenssé: a maga egészében mindenkor felfoghatatlan marad az értelem számára. Az ember végességéből származó mindennapi hit (a bizonyosság érzése elvárásaim teljesülésében) relatív transzcendenciára irányul, a vallásos hit „tárgya” azonban mindig abszolút transzcendencia.

³⁴ Turay Alfréd: *Istent kereső filozófusok*. Szt. István Társulat, Budapest, 1990. 153. o. — De hasonló gondolatok idézhetők Nyíri Tamástól is (vö.: Nyíri Tamás: *Mélylélektan és ateizmus: Sigmund Freud kultúraelmélete*. Herder, Budapest, 1993. 27–28. o.), hogy csupán a közelmúltban megjelent két műre hivatkozzak.

³⁵ L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Budapest, 1992. 42. o.

³⁶ Vö.: L. Wittgenstein: i. m. 25., 30. o., valamint Neumer Katalin: *Határutak: Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról*. MTA Filozófiai Intézetének kiadása, Budapest, 1991. (Továbbiakban: *Határutak*) 20. o.

³⁷ Neumer K.: i. m. 14. o.

³⁸ A számtalan hasonló megközelítés közül különösen Kant kérdésfelvetése juthat eszünkbe ezen a ponton: „Miképp lehetséges metafizika mint természeti hajlandóság?” (I. Kant: *A tiszta ész kritikája*. Franklin Társulat, Budapest, 1913. 39. o.)

³⁹ A *Vermischte Bemerkungen* Wittgensteinjét idézi Neumer Katalin (i. m. 185. o.).

⁴⁰ Neumer Katalin hivatkozik Wittgenstein ezen állítására (In: L. Wittgenstein: *A bizonyosságról*. (Fordította: Neumer Katalin) Európa, Budapest, 1989. 233–234. o.).

⁴¹ Neumer Katalin: *Határutak*, 81. o. — Az abszolútum tekintetében a „teológiai tradíciót” követő (vö.: Neumer K.: i. m. 176–192. o.) wittgensteini magatartás is értelmezhetőnek tűnik ily módon. Mind a *Tractatus* közismert 7. tétele, mind a későbbi művek filozófiát, művészetet, és különösen az etikát illető tételei.

⁴² A morál, a művészet és a filozófia kiemelése Horkheimer írásai, interjúi alapján történt, aki mindenekelőtt ezen területeken tartotta fontosnak az abszolútum tételezését.

⁴³ Alábbi megjegyzéseink természetesen csak utalások néhány lehetséges válasszra, amelyek kidolgozása külön tanulmányokat, ha nem könyveket igényelne!

⁴⁴ *Spiegel interjú*, 80. o.

⁴⁵ F. Nietzsche: *Ím ilyen szóla Zarathustra*. Grill Károly, Budapest, 1908. 10.

⁴⁶ Itt jut természetesen jelentős szerep az individuális választásnak és felelősségnek, de talán még ennél is fontosabb a választást megalapozó tudás. Nyilvánvaló az is, mennyire nehezen járható ez az út.

⁴⁷ A *Sollenként* funkcionáló értékeink révén kritikai filozófia sem születik, hiszen — más előfeltételeiről nem is szólva — ezen értékeink csupán az individuumra, nem a társadalomra vonatkozó regulatív szereppel bírnak.

⁴⁸ M. Horkheimer: *GS Bd. 6*, 198–199. o.

⁴⁹ M. Horkheimer: i. m. 198. o.

⁵⁰ Mindenekelőtt a filozófiai hermeneutika, a pragmatizmus vagy akár a sokak által elátkozott posztmodern filozófia intencióira, és a tanaikból adódó lehetséges következtetésekre gondolhatunk.

⁵¹ J. Habermas: *ESG/TK* 113., 115. o.

⁵² I. m. 116. o.

⁵³ I. m. 111. o.

⁵⁴ M. Horkheimer: *SDVWR/SS* 154. o. — Megjegyzendő, hogy a horkheimeri életmű gerincét alkotó fontosabb tanulmányok, szerzőjük halálának (1973. VII. 7.) huszadik évfordulója után is tekinthetők annyira aktuálisnak, hogy *megérjék* magyar nyelvű kiadásukat.

A társadalomfilozófia jelenlegi helyzete és egy társadalomkutató intézet feladatai*

Bár a társadalomfilozófia is az általános filozófiai érdeklődés közép-pontjában áll, mégsem megy jobban sora, mint általában korunk legtöbb filozófiai, sőt intellektuális törekvésének. Nem található olyan tartalmi fogalommeghatározása, amely igényt tarthatna arra, hogy mindenütt kötelező érvényű legyen. A mai tudományos helyzetet tekintve — amelyben kérdésessé váltak az egyes szakterületek közötti tradicionális határok, és még nem tudjuk, a közeljövőben miként húzzák majd meg őket — nem tűnik időszerűnek a kutatási területek végérvényes definícióival próbálkozni. Ennek ellenére a társadalomfilozófiáról táplált általános elképzelések röviden megfogalmazhatók. Ezek szerint a társadalomfilozófia végső célja az emberek sorsának filozófiai értelmezése, amennyiben ők nem csupán individuumok, hanem egy közösség tagjai is. A társadalomfilozófiának ezért elsősorban olyan jelenségekkel kell törődnie, amelyek csak az emberek társadalmi életével összhangban érthetők meg: az állammal, a joggal, a gazdasággal, a vallással, röviden, az emberiség anyagi és szellemi kultúrájának egészével egyáltalán.

Az ily módon felfogott társadalomfilozófia a klasszikus német idealizmus történetében vált döntő filozófiai feladattá. Ennek legki-

* A fordítás alapjául szolgáló szöveg: *Max Horkheimer: Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung.* (In: *M. Horkheimer: SS 33-46. o.*). — Horkheimer 1931. január 24-én ezzel a székfoglaló előadással vette át a hét évvel korábban felavatott Társadalomkutatói Intézet vezetését. Első megjelenése: Frankfurter Universitätsreden, Heft XXXVII, 1931. (A fordító megjegyzése.)

válóbb teljesítményei egyúttal a hegeli rendszer leghatásosabb részei. Nem mintha a Hegel előtti filozófia nem fáradozott volna a társadalomfilozófia tárgyainak megértésén: Kant fő művei magukban foglalják a tudomány, a jog, a művészet és a vallás filozófiai elméleteit. De ezt a társadalomfilozófiát a személyiség filozófiája alapozta meg: a lét említett birodalmi az autonóm személy terveinek számítottak. Kant az eszes szubjektum zárt egységét tette minden egyes kultúrterület konstitutív elveinek egyedüli forrásává; a kultúra lényegének és szerkezetének egyedül a személy dinamikájából, a spontán Én eredeti tevékenységmódjából kellett érthetővé válnia. Habár az autonóm szubjektum a kanti filozófia értelmében bizonyára nem azonosítható az empirikus egyes emberrel, e filozófia szerint mégis így kutatható valamennyi kultúrateremtő tényező minden egyes észlény elméjében. Ezen átnyúló, csak egy személy fölötti egészhez tartozó, csak a társadalmi totalitás szintjén felfedezésre váró létstruktúrák, amelyeknek alá kellene vetnünk magunkat, nem léteznek; állításukat dogmatikusnak, a rájuk irányított cselekvést heteronómnak kellene tartanunk. *A jogtan metafizikai alapelveiben* az áll a morális személyiségről, hogy egy személy „semmilyen más törvénynek nincs alárendelve, mint azoknak, amelyeket ő (vagy egyedül, vagy másokkal legalábbis egyszerre) alkot saját magának”.¹

A Kanthoz kapcsolódó idealizmus kifejtette az autonóm ész és az empirikus egyén bensőséges összetartozását. A véges ember és az Én, mint végtelen követelmény közötti feszültség természetesen feltáruul még az Én önmagára irányuló reflexiójának fichtei első filozófiájában is. Az örök Kellés, a felszólítás, hogy emberi rendeltetésünket betöltsük, a szubjektivitás mélységeiből fakad. A filozófia médiuma még mindig az öneszmélés (Selbstbesinnung). Hegel azonban megszabadította ezt a magábaszállást az introspekció béklyójától, és a saját lényegünkre, az autonóm kultúrateremtő szubjektumra vonatkozó kérdést a történelem munkájához utalta, amelyben ez objektív alakot ölt.

Hegel számára, az abszolút szellem kulturális tartalmait, azaz a művészetet, a vallást és a filozófiát a történelemben megvalósító objektív szellem struktúrája már nem a személyiség kritikai analizésből adódik, hanem az univerzális dialektikus logikából; e szellem menete és művei nem a szubjektum szabad elhatározásaiból származnak, hanem az uralkodó népek szelleméből, ahogy a történe-

lem harcaiban váltják egymást. A különös rendeltetése az általános sorsában teljesül be; a lényeg, az individuum szubsztanciális tartalma nem személyes cselekedeteiben válik nyilvánvalóvá, hanem az egész életében, amelyhez tartozik. Ezzel az idealizmus jelentős részében társadalomfilozófává lett Hegelnél: filozófiai megértése azon kollektív egésznek, amelyben élünk, és ami alapot nyújt az abszolút kultúra megteremtéséhez, most egyúttal saját létünk, igazi értékei és tartalmi szerinti értelmének megismeréséhez.

Engedjék meg, hogy egy pillanatot ennél a hegeli nézetnél időzzek! Felbomlásából és gondolati reprodukálhatatlanságából, anélkül hogy visszalépnénk a megismerés mai állapotához képest, elvileg érthetővé tehető a társadalomfilozófia jelenlegi helyzete. Az észcél megvalósítását Hegel rábízta az objektív szellemre, végső soron a világszellemre; ezen szellem fejlődése a „konkrét eszmék”, a „népszellemek” összeütközésében jelenik meg, belőlük keletkezik szükségszerű sorrendben a világtörténelmi birodalmak, „mint dicsőségének tanúi és díszei”². Ez a fejlődés attól függetlenül megy végbe, hogy az individuumok történelmi tevékenységük során ismerik-e és akarják-e azt; e fejlődésnek saját törvénye van. Az emberek egyéni érdekeit, ösztöneit és szenvedélyeit azonban Hegel mindenképpen reális mozgatóerőnek tekintti, ahogy a francia felvilágosodás és az angol liberalizmus is. A nagy emberek tetteit szintén saját céljaik határozzák meg. „Ezek az egyének mindenekelőtt önmagukat elégítik ki; nem is azért cselekszenek, hogy kielégítsenek másokat.”³ Bár „világukban ők a legbelátóbbak s legjobban tudják, miről van szó; s amit tesznek, helyes.”⁴ De a történelemben „semmi sem jött létre azoknak érdeke nélkül, akiknek tevékenysége közreműködött.”⁵ Mindenesetre az eszes fejlődéstörvény „cselesen” használja fel a nagy emberek érdekeit és a tömegeket is annak érdekében, hogy magát érvényre juttassa. Ahogy Hegel a múltbeli történelmet csupán közvetve magyarázza ebből a törvényből, közvetlenül azonban az érdekek harcából, ugyanúgy jár el a jelen társadalmának életfolyamatával is. Midőn ő maga a liberalisztikus közgazdászokra, Smithre, Sayre és Ricardóra utal, kifejti, hogy az „önkény nyüzsgése”⁶, ami az egyesek szükségleteik kielégítésére irányuló törekvése által jön létre, miként tartja fenn az egészet. „A polgári társadalomban — írja *A jogfilozófia alapvonalaiban* — mindenki önmagának célja, minden egyéb neki semmi. Ámde másokra való vonatkozás nélkül nem érheti el valamennyi célját: ezek a többiek

tehát eszközök a különösnek céljára. De a különös cél, a másokra való vonatkozás által az általánosság formáját adja magának és kielégül, amennyiben egyúttal a másiknak javát is kielégíti.⁷ Hegel szerint így és nem másként állhat fenn az állam: az állam közvetlenül függ a társadalomban található érdekek harcától.

De, ha a történelem és az állam külső létrejöttükben (Werden) az „önként nyüzsgéséből” keletkeznek, ha az empirikus történelemkutató szóba kell álljon a szenvedés és a halál, az ostobaság és az aljasság láncolatával, ha a véges létezés leírhatatlan kínok között pusztul el, és a történelem Hegel szavával élve „vágóhídnak” tekinthető, „amelyen feláldozzák a népek boldogságát, az államok bölcsességét és az egyének erényét”⁸, akkor a filozófia emel bennünket az empirikus szemlélő ezen álláspontja fölé. Mert, „amit különben valóságnak neveznek — így tanítja ő az *Előadások a világtörténet filozófiájáról* c. művében — azt a filozófia kétesnek tartja, amely látszódnak ugyan, de nem magán- és magáértvalóan valóságos. Ezt a belátást vigasznak lehet nevezni azzal a felfogással szemben, hogy ami történt, abszolút szerencsétlenség, örület. A vigasz azonban csak kárpótlás valamilyen bajért, amelynek nem kellett volna megtörténnie, és a végesben otthonos. A filozófia tehát nem vigasz; több ennél; megbékít a valósággal, átszellemíti a jogtalanak látszó valóságost az ésszerűvé, olyannak mutatja fel, mint ami magában az eszmében gyökerezik és amivel az ész kielégíthető”⁹. Az „átszellemítés” („Verklärung”) tehát, amiről Hegel beszél, éppen azon tanítás által történik, amely szerint az ember igazi lényege nem a véges egyes pusztta bensőségében és tényleges sorsában létezik, hanem a népek életében jut érvényre, és az államban valósul meg. Azon gondolat előtt, hogy a szubsztanciális lényeg, az eszme fenntartja magát a világtörténelemben, filozófiai jelentőség nélkül jelenik meg az egyes pusztulása, jobbanmondva a filozófus kinyilváníthatja: „A partikuláris többnyire túl jelentéktelen az általánossal szemben; az individuumokat feláldozzák és kiszolgáltatják. Az eszme nem önmagából fizeti a létezés és a mulandóság adóját, hanem az individuumok szenvedélyei által”¹⁰. Csupán amennyire az individuum részesül az egészben, amelyben él — vagy jobbanmondva: csupán amennyire az egész az individuumban él, az individuum csak annyira valóságos; mert az egész élete a szellem élete. Az egész, kitüntetett értelemben véve, az állam. Az állam „nem

a polgárok kedvéért van; azt lehetne mondani, az állam a cél és a polgárok az ő eszközei”¹¹.

A véges egyén Hegel szerint csak az idealista spekuláción keresztül juthat az államban megtestesülő szabadságának fogalmi tudatára. Hegel lényegében ezen közvetítő funkcióban látta saját filozófiája, és így módon a filozófia teljesítményét egyáltalán. Szerinte a filozófia azonos a „jogtalanok látszó” valóságos átszellemítésével. Amikor a múlt század közepe táján német földön (Deutschland) eltűnt rendszerének tekintélye, az objektív szellem metafizikáját az egyéni érdekek harmónia prestabilitásába vetett közvetlen hit váltotta fel a jövőért lelkesedő individualisztikus társadalomban. Úgy látszott, mintha nem lenne szükség a filozófiára az egyes empirikus egzisztenciája és a társadalmi egészben megtestesülő szabadságának tudata közötti közvetítéshez, csupán a pozitív tudomány, a technika és az ipar egyenesvonalú haladására. A lenézett metafizika azonban az említett hitből való fokozódó kiábrándulással állt bosszút. Azon filozófiai meggyőződéstől elhagyottan, hogy igazi valóságát az egészben egzisztáló isteni eszmében bírja, az individuum az „önként nyüzsgése”-ként tapasztalta meg a világot, önmagát pedig csupán „a létezés és a múlandóság adója”-ként. Az egyesre és a rákövetkezőre irányított tárgyilagos tekintet többé már nem volt képes az ész cselére bukkanni az egymással hadakozó egyéni akaratok felszíne mögött, a folyvást visszatérő szükségben, a hétköznapi csúfságában és a történelem borzalmában, és Hegel legnagyobb ellenfele, Schopenhauer megérte történelemellenes, pesszimista és jóságos filozófiájának hajnalát.

Az a meggyőződés, hogy az egyes ember, aki azon öntörvényű történelmi egységek egyikéhez való tartozásánál fogva, amelyek dialektikája a világtörténelmet képezi, a szellem örök életéből részesül, ez, az egyes embert a levés (Werden) és az elmúlás gyalázatos láncolatából kimentő elképzelés az objektív idealizmussal eltűnt. Az individuumok szenvedése és halála azzal fenyegettek, hogy csupasz értelmetlenségükben tűnnek föl, végső tényekként egy tényhívő (tatsachengläubig) időben. Az individualisztikus életforma elve, tehát egyrészt az individuumok boldogságának az adott társadalmi keretek közti folyamatos gyarapodása, másrészt a valódi helyzetük kilátásai közötti ellentmondás elmélyülése egyre sürgetőbben szólította fel a filozófiát, különösen a társadalomfilozófiát arra, hogy

a számára Hegel által kijelölt magasztos szerepet újra gyakorolja — és a társadalomfilozófia eleget tett ennek a felszólításnak.

A marburgi neokantianizmus óvatos teóriájától, amely szerint az ember nem pusztán individuum, hanem „különféle sokaságokban... sorban és rendben” áll, és „a mindenségben csupán... létezésének körét” zárja le¹², egészen a jelenlegi filozófiai tanokig, amelyek szerint — ahogy Hegelnél — az emberi létezés értelme csak a történelem személyfölötti egységeiben válik valóra, történjen ez az osztályban, az államban vagy a nemzetben, Hermann Cohentől egészen Othmar Spannig a filozófia a társadalomfilozófiai rendszerek legkülönbözőbb árnyalatait hozta létre az utóbbi évtizedekben. A morál- és jogfilozófiát a pozitivizmus ellenében ismét megalapozó újabb filozófiai kísérletek is szinte kizárólag azon törekvésben egységesek, hogy a megállapítandó valóságos események alapján egy magasabbrendű öntörvényű lét-, illetve legalább egy érvényességi- vagy kellés-birodalmat (Sollensreich) mutassanak fel, amely iránt érdeklődnek a mulandó emberek, de ami maga nincs visszavezetve természetes eseményekre. Ily módon ezek is az objektív szellem új filozófiájához vezetnek. Ha maga Kelsen individualisztikus és relativisztikus jogtana ilyen jellegzetességeket visel magán, akkor még nagyobb mértékben bizonyul igaznak a délnyugat-német iskola* formalisztikus értékfilozófiájára, sőt még Adolf Reinach fenomenológiai elméletére is, hogy a „jogi képződmények”, tehát pl. a tulajdon, az ígéret, a jogigény stb. lényege mind az objektív szellem saját „tárgyaként” tűnik elő. Scheler materiális értéketikája, az értékek magánvaló-létéről szóló tanítása, ennek legjelentősebb képviselőjénél, Nicolai Hartmann-nál ismét az objektív szellem filozófiájához történő tudatos kapcsolódásra talált. A népszellemekre vonatkozó tant már maga Scheler újra meghirdette a hartmanni etika megjelenése előtt.¹³

A mai társadalomfilozófia mindezen terveiben közösnek látszik az a törekvés, hogy az egyes egyén számára bepillantást nyújtsanak egy személyfölötti szférába, amely lényegibb, értelemmel teltebb, szubsztanciálisabb, mint az egyén létezése. Ezek a tervek eleget tesznek az átszellemítés Hegel által előírt hivatásának. Egyetlen modern filozófiai műben, amely radikálisan visszautasítja, hogy társa-

* A neokantianizmus ún. „badeni iskolája”. Ismertebb képviselői: W. Windelband, H. Rickert, E. Lask. (A fordító megjegyzése.)

dalomfilozófia legyen, és a valódi létet (echtes Sein) csak az egyes egzisztáló ember bensőjében fedezi fel, Heidegger *Lét és idő*-jében áll eddig a középpontban a Gond. Az egyes ember egzisztenciájának ez a filozófiája, érthető tartalma szerint, hegeli értelemben véve nem átszellemítő. Számára az emberi lét csak a halálhoz viszonyuló lét (Sein zum Tode), a pusztta végesség; ez egy búskomor filozófia. Ha szabad itt címszavakban beszélni, akkor kijelenthető: manapság a társadalomfilozófia azon új értelemadás utáni vágyat mozdítaná elő, amely a boldogságra való individuális törekvésében gátolt élet sajátja. A társadalomfilozófia azon filozófiai és vallási fáradozások részeként jelenik meg, amelyek az egyén kilátástalan egzisztenciáját ismét vissza akarják süllyeszteni a mélyértelmű totalitások méhébe vagy — Sombarttal szólva — „arany alapjába” („Goldgrund”).

De, Hölgyeim és Uraim, a társadalomfilozófia ezen helyzete látán engedessék meg most nekünk fogyatékoságainak bemutatása. A jelenlegi társadalomfilozófia, amint ezt már láttuk, főként polemikusan viszonyul a pozitívizmushoz. Utóbbi csak az egyest, így a társadalom területén csupán az individuumot és az individuumok közötti kapcsolatokat vizsgálja; számára minden kimerül a tényszerűségben. A filozófia nem vonja kétségbe az analizáló tudomány eszközeivel megállapítható tényszerűségeket; de többé-kevésbé konstruktívan, többé-kevésbé „filozofálva” eszméket, lényegiségeket, totalitásokat, az objektív szellem önálló szféráit, értelemegységeket (Sinneinheiten), népszellemeket mint éppoly eredetieket, sőt mint „valódibb” léttartalmakat (Seinsbestände) állít a tényszerűségekkel szembe. Bizonyos, a pozitívizmusban található bizonyíthatatlan metafizikai előfeltevések felfedezését a társadalomfilozófia minden további nélkül jogalapnak tartja ahhoz, hogy az előfeltevések tekintetében felülmúlja a pozitívizmust. Így fordul elő, hogy esetleg Vilfredo Pareto iskolájával szemben, amelynek pozitivista valóságfogalma alapján tagadnia kell az osztály, a nemzet, az emberiség egzisztenciáját, a legkülönbözőbb álláspontok lépnek fel, amelyek ilyen egzisztenciát hirdetnek „másik” világnézetként, „másik” metafizikaként vagy „másik” tudatként, anélkül, hogy érvényes választás végülis lehetséges volna. Talán azt mondják majd, különböző valóságfogalmak léteznek, és meg lehet vizsgálni, milyen genezisük van, milyen életérzésnek, melyik társadalmi csoportnak felelnek meg, de tárgyilag megalapozott elsőbbség nincs.

Nos, éppen a társadalomfilozófia ezen zavarában, hogy tárgyról, az ember kulturális életéről pusztán világnézetileg, tézisszerűen, felekezetszerűen beszélnek, és az Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber, valamint Max Scheler társadalomtanai közötti különbséget inkább a hitbéli aktusok, mint az igaz, hamis vagy mindenekelelt a még problematikus elméletek különbségeként kezelik, ezen zavarban látjuk azt a fogyatékosságot, amit meg kell haladni. Természetesen, a különböző valóságfogalmak egyidejű megléte és érvényessége általában a jelenlegi szellemi állapot ismertetőjegye, de ez a különbözőség mindenkor eltérő tudományterületekre és életszférákra vonatkozik, egy és ugyanazon tárgyszerületet soha nem érint. Ezért divergálhatnak manapság a filológia és a fizika konstitutív kategóriái olyan jelentősen, hogy nehéznek tűnhet egy kalap alá venni őket; de a fizikán, sőt a szervetlen természettel foglalkozó tudományokon belül, köztudomásszerűen egyáltalán nem áll fenn összeférhetetlen valóságfogalmak kialakítására irányuló ilyen tendencia, éppen ellenkező a helyzet. Itt a tárgyon végzett kutatómunka a javítást szolgálja.

Mondhatják talán, hogy a társadalomfilozófia nem szaktudomány, inkább az anyagi szociológia az, amely a társadalmasodás meghatározott formáinak vizsgálatával foglalkozik. Ez a diszciplína kutatja az emberi együttélés különböző konkrét módozatait, a kötelek minden fajtáját: a családtól kezdve, a gazdasági csoportokon és a politikai szövetségeken keresztül egészen az államig és az emberiségig. Benne megvan a tárgyilagos döntés lehetősége, ahogy a nemzetgazdaságban is; de a szociológiának éppen hogy semmit nem kell állítania ezen jelenségeknek sem a valóságfokáról, sem értékéről. A szociológiával szemben ez a társadalomfilozófia feladata, és a társadalomfilozófia tárgyal olyan lényeges kérdéseket, mint ezek, illetve nyújt számukra, az igazság megelégsével összefonódott számos és sokrétű vizsgálat menetében végső, de nem általános érvényű állásfoglalásokat.

Ezen vélemény alapjául a filozófia egy, tovább már nem tartatható fogalma szolgál. Akárhogy is akarja megvonni a határokat az ember a szaktudományos szociológia és a társadalomfilozófia között, azt hiszem, az önkény jelentős mértéke elkerülhetetlen volna, és egyvalami bizonyos: ha az individuum és a társadalom viszonyára, a kultúra értelmére, a közösségi kultúra alapjára, a társadalmi élet összstruktúrájára, röviden a nagy és elvi kérdésekre vo-

natkozó társadalomfilozófiai gondolkodás mintegy üledékként vissza kellene hogy maradjon a társadalomtudományi problémák tartályában, miután kiöntötték azokat a kérdéseket, amelyek a konkrét vizsgálatok során továbbgondolhatók, akkor a társadalomfilozófia elláthat ugyan társadalmi funkciókat, például éppen az átszellemités funkcióját, de intellektuális termékenysége leáldozna. A filozófia és a megfelelő szaktudományos diszciplínák közötti viszonyt nem szabad abban az értelemben fefogni, mintha a filozófia a döntő problémákkal foglalkozna, és emellett a tapasztalati tudomány számára hozzáférhetetlen elméleteket, saját valóságfogalmakat, a totalitást átfogó rendszereket konstruálna, miközben a tények kutatása a saját hosszadalmas és unalmas, ezer részletkérdésben szétforgácsolódnó egyedi adatgyűjtéseit állítja ezzel szembe, hogy végül a specializáció káoszába torkoljon. Ez a felfogás, amely szerint a szakkutatónak a filozófiát esetleg szép, de tudományosan eredménytelen, mivel ellenőrizhetetlen, gyakorlatnak kell tekintenie, a filozófus pedig emancipálódik a szaktudóstól, mivel úgy véli, hogy messzire tekintő elhatározásainál nem várhat rá, ez a felfogás most meghaladásra kerül azon gondolat által, amely a filozófiai elméletnek és a szaktudományos praxisnak egymásra irányuló, kölcsönös, állandó és dialektikus áthatására és fejlődésére vonatkozik. Ehhez jó példákat kínálnak a természetfilozófia és a természettudományok egésze közötti kapcsolatok éppúgy, ahogy az egyes természettudományi diszciplínákon belüli kapcsolatok. A kaotikus specializáció nem azáltal haladhat meg, hogy a specialisztikus kutatási eredmények rossz szintézisére vállalkoznak, másrészt pedig a tiszta empiria sem azáltal jön létre, hogy megkísérlik benne a teoretikus elemet semmivé redukálni: hanem azáltal, hogy a filozófia, mint az általánosra, a „lényegesre” irányuló teoretikus intenció, a különös kutatások számára éltető impulzust képes nyújtani, és egyúttal elég nyitott a világra ahhoz, hogy hagyja magát a konkrét vizsgálódások haladása révén befolyásolni és megváltoztatni.

Úgy tűnik tehát számunkra, hogy a társadalomfilozófia helyzetében jelzett fogyatékoság kiküszöbölése nem a kulturális élet többé-kevésbé konstruktív értelmezéseinek egyikéhez fűzött hitvallásban, de nem is a társadalom, az állam, a jog stb. valamilyen új értelmének megállapításában rejlik. Inkább azon múlik ez manapság, és ezzel a véleményemmel bizonyára nem állok egyedül, hogy az aktuális filozófiai kérdésfelvetések alapján kerüljenek megszervezésre

a vizsgálatok, amelyekhez filozófusok, szociológusok, nemzetgazdászok, történészek, pszichológusok egyesülnek tartós munkaközösségbe, és együtt teszik azt, amit más területen valaki egyedül tehet a laboratóriumban, amit igazi kutatók mindig is tettek: a nagy egészre irányuló filozófiai kérdéseiket a legfinomabb tudományos módszerekkel kísérik figyelemmel, a kérdéseket a tárgyon végzett munka folyamán átformálják, pontosítják, új módszereket gondolkodik ki, és közben az általánost sem tévesztik szem elől. Ilyen módon a filozófiai kérdésekre nem olyan válaszokat kapunk, mint Igen és Nem, hanem ezen kérdéseket dialektikusan beleszövük az empirikus, tudományos folyamatba, ami azt jelenti, hogy a rájuk adandó válasz a tárgyi megismerés haladásán múlik, ami ezen kérdések formáját is érinti. A társadalomra vonatkozó tan esetében egyetlen egyén sem képes ilyen magatartást kifejteni: mind az anyag bősége, mind a nélkülözhetetlen segédtudományok különbözősége miatt. Még maga Max Scheler is elakadt itt, minden gigantikus erőfeszítése mellett.

Ebben a helyzetben tárgyilag megalapozottnak tekinthető, hogy egyetemünk azon tanszékét, amely összekapcsolódik a társadalomkutató intézet vezetésével, társadalomfilozófiai tanszékké alakították, és a bölcsészeti karra helyezték át. Carl Grünberg vezette ezt a tanszékét egy szaktudomány, a gazdasági államtudomány (*wirtschaftliche Staatswissenschaft*) előadására szóló megbízással. Megbízásomkor, hogy újszerű, bonyolult és jelentős feladattal, egy nagy, empirikus kutatóapparátust állítsak a társadalomfilozófiai problémák szolgálatába, alig felfogható távolságot éreztem a nagy tudós, akinek a nevét az egész világon, ahol az ő területén munka folyik, a legnagyobb tisztelettel és hálával említik, valamint a fiatal és ismeretlen ember között, aki az ő követője kell legyen. Hosszú betegsége az egyéni élet azon értelmetlen tényeihez tartozik, amelyeken a filozófiai átszellemítés megghiúsul. Ő maga, a nemzetgazdaságtan történeti iskolájának tradíciójában gyökerező és precízen meghatározott érdeklődésének megfelelően főként a munkásmozgalom történetét ápolta az intézetben. Emellett sikerült neki, az egész világ vonatkozó irodalmát illető széleskörű tudása számára, a gazdag archív anyagokon kívül, egy olyan egyedülálló szakkönyvtárat létrehozni, amely ma körülbelül 50 000 kötetből áll, egy olyan könyvtárat, amelyből az egyetemünkön tanulók, valamint számos bel- és külföldi tudós bőséges hasznot húz. Az in-

tézet általa kiadott füzetsorozata kizárólag olyan műveket tartalmaz, amelyeket a legkülönbözőbb beállítottságú, mértékadó kutatók kimagasló tudományos teljesítményekként ismertek el.

Ha most elvállalom, hogy az intézet munkáját, az igazgató évekig tartó betegsége után új feladatokra irányítom, akkor ebben nemcsak kollégáinak tapasztalata és az összegyűjtött irodalom van a segítségemre, hanem az intézet alkotmánya is, amit lényegében ő alkotott meg, és amely szerint a miniszter által kinevezett vezető „minden irányban... az oktatási kormányzattal éppúgy, mint az alapítványokkal” szemben teljesen független, ahogy Grünberg szokta magát kifejezni, a testületi alkotmánnyal szemben „az igazgató diktatúrája” érvényesül. Ezáltal válik majd számomra lehetővé munkájának eredményét úgy felhasználni, hogy munkatársaimmal együtt, legalább a legszűkebb keretek között, a társadalomtanban meglévő filozófiai konstrukció és tapasztalat egymásmellettségére a tervszerű munka diktatúráját emeljük. Filozófusként erre, a filozófia és a tapasztalat számára egyformán fontos lehetőségre tekintettel teszlek eleget tanárom, Hans Cornelius szellemének, amikor hívására vállalom ezen kutatóintézet vezetését, és nem azért, hogy a tények kutatását a filozófia szolgálóleányává tegyük.

Most azonban Önök közül néhányan közelebbről akarják majd tudni, miként alkalmazhatók ezek a gondolatok valójában, miként kell elképzelni gyakorlati kivitelezésüket. A rendelkezésre álló időben természetesen nem tudok annyira belebocsájtkozni ebbe, amennyire szükséges lenne annak érdekében, hogy Önök számára némiképp orientáló bepillantást nyújtsak azon munkatervekbe, amelyek megvalósítását az intézet maga elé tűzte. Csupán a mondotak alkalmazási lehetőségének egy példáját szeretném végül nyújtani, mégpedig nem egy tetszés szerinti, a mai alkalomra kiesztelt példát, hanem egy olyat, ami az előadott módszertani meggyőződést egy olyan problémára hegyezi ki, amelynek a közeljövőben az intézeti kollektív munka vezérfonalát kell képeznie.

A társadalomról folyó viták, nemcsak a szűkebb értelemben vett társadalomfilozófián belül, hanem az általános filozófia és a szociológia berkeiben is, lassanként és egyre kivehetőbben egy olyan kérdés körül kristályosodtak ki, amely nem csupán jelenleg hatékony, hanem egyúttal a legrégebbi és legfontosabb filozófiai problémák aktuális megfogalmazása, tudniillik a társadalom gazdasági élete, az egyének lelki fejlődése és a különböző kultúrterületek

változásai közötti, szorosabban értelmezett összefüggésre vonatkozó kérdés körül. Az utóbbiakhoz nemcsak a tudomány, a művészet és a vallás úgynevezett szellemi tartalmai tartoznak, hanem a jog, az erkölcs, a divat, a közvélemény, a sport, a szórakozási módok, az életstílus stb. is. Az a szándék, hogy ezen három folyamat közötti kapcsolatokat kutassuk, kizárólag erre az új problémakonstellációra vonatkozik, nem a különös egzisztencia és az általános ész, a realitás és az eszme, az élet és a szellem összefüggésére irányuló régi kérdésnek a rendelkezésünkre álló módszerekhez, illetve tudásunk állapotához történő igazítására.

A jelzett témára természetesen vagy metafizikusan reflektálnak, itt Scheler *Tudásszociológiájára* utalok, vagy többé-kevésbé dogmatikusan valamilyen általános tézist állítanak fel róla, azaz általában — leegyszerűsítő módon — felelevenítik a történeti elméletek egyikét, és azzal harcolnak, dogmatikusan az általánosnál maradva, az összes többi ellen. Többek között így magyarázzák: a gazdaság és a szellem mindenkor egy és ugyanazon lényeg kifejeződései: ez egy rossz spinozizmus. Vagy azt állítják: az eszmék, a „szellemi” tartalmak betörnek a történelembe, és meghatározzák az emberek cselekvését, ezek az elsődlegesek, amivel szemben az anyagi élet a másodlagos, a levezetett; a világ és a történelem alapja a szellemen belül található: ez egy absztrakt és ennél fogva helytelenül értelmezett Hegel. Vagy éppen fordítva gondolják: a gazdaság, mint anyagi lét az egyetlen igazi valóság; az emberek pszichéjét, a személyiséget, valamint a jogot, a művészetet és a filozófiát a gazdaságból kell maradéktalanul levezetni, ezek a gazdaság pusztá tükröképei: ez egy absztrakt és ennél fogva helytelenül értelmezett Marx. Eltekintve attól, hogy az ilyen tézisekben a szellem és a valóság kritikátlan, elavult és igencsak problematikus különválása abszolút naívan tételeződik, azaz nem dialektikusan megszüntetve-megőrizve, az ilyen kijelentések, amennyiben ezen absztraktságban komolyan vesznek őket, alapjában nélkülöznek minden kontrollt: különbség nélkül mindegyiket könnyű, mindenkor igaznak tartani. A probléma különös, tudományos nehézségei rendszerint már csupán azért is megkegyelmeznek az ilyen dogmatikus meggyőződéseknek, mivel ezek tudatosan vagy tudattalanul átmeneti megfelelést feltételeznek az eszmei és az anyagi folyamatok között, és a közbeeső pszichikus tényezők komplikáló szerepét általában elhanyagolják, vagy egyáltalán semmibe se veszik.

Mindez másként alakul, ha a következő módon, pontosabban tesszük fel a kérdést: milyen összefüggések mutathatók ki egy meghatározott társadalmi csoportnál, egy bizonyos időszakban, bizonyos országokban e csoportnak a gazdasági folyamatban betöltött szerepe, az egyes tagok lelki szerkezetében bekövetkezett változások, valamint a társadalom egészéből keletkezett és benne — a csoportra összességében — ható eszmék és intézmények között. Ezután pillantjuk meg a valódi kutatási munkálatok előkészítésének lehetőségét, és ennek kell az intézetben megkezdődnie. Ezt mindekelőtt egy különösen fontos és meghatározó társadalmi csoporton, mégpedig a németországi szakmunkásokon és alkalmazottakon, valamint ehhez kapcsolódóan más magasan fejlett európai országok megfelelő társadalmi rétegein akarjuk elvégezni.

Alig maradt időnk arra, hogy egy egészen sommás és hiányos áttekintést nyújtsak Önöknek azon legfontosabb utakról, amelyeket egy bensőséges közösségben az állandó munkatársaknak követniük kell, elsősorban az empirikus anyag megszerzése érdekében, amelyen a kérdéses összefüggések tanulmányozhatók. Az első helyen természetesen a szervezetek és a politikai szövetségek nyilvános statisztikáinak és jelentéseinek kiértékelése, a köztestületek anyagai stb állnak. Mindez csak a gazdasági szituáció egészének folyamatos analizálásával összhangban történhet. Továbbá szükség van a sajtó és a szépirodalom szociológiai és pszichológiai átvizsgálására, mind a kutatott csoportok helyzetére vonatkozó kijelentéseik értéke miatt, mind pedig azon irodalom kategóriális struktúrája miatt, amelynek révén ez a csoportok tagjaira rendszerint hat. Azután különösen fontos a legkülönfélébb adatgyűjtési eljárások kialakítása is. Többek között, különböző módokon kérdőíves módszerek illeszthetők be vizsgálatunkba, és ezek értékes szolgálatokat tesznek, de csak akkor, ha tudjuk, hogy pusztán ezekből induktív következtetéseket levonni meggondolatlanság. A mi esetünkben kétértelmű a kérdőívek lényegi értelme: először is a vizsgálatok számára kell javaslatokat nyújtaniuk, és állandó kapcsolatban kell tartani őket a valóságos élettel, másodsor arra szolgálnak, hogy a más-honnan szerzett tudást rajtuk ellenőrizzük, és ily módon megelőzzük a tévedéseket. Az ilyenfajta kérdőívek kialakításában az amerikai társadalomkutatás fontos előkészítő munkákat végzett, amelyeket mi fel akarunk használni, és céljaink érdekében tovább akarunk fejleszteni. Ezen túlmenően a szakértői vélemények módszerének

kell majd a legnagyobb mértékben átengedni magunkat. Ahol lehetséges bizonyos részletkérdéseket, kompetensen ítélő emberek eddig nem rögzített tapasztalatai által előmozdítani, ott ebbe bele kell fogni, bárhol is találhatók ezek az emberek. Leginkább arról lesz szó, hogy a gyakorlat embereinek ismereteit gyümölcsözővé tegyük a tudomány számára. Azonkívül külön munka lesz a könyvszerűen rendelkezésre nem álló dokumentumok összegyűjtése és kiértékelése. Ebből a célból, tudniillik a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal szociológiaiag fontos anyagokban különösen gazdag okiratgyűjteményeinek tudományos kiértékelése érdekében, intézetünk egy kirendeltséget létesít majd Genfben. Thomas úr, az N. M. H. igazgatója üdvözölte tervünket, és a legbarátibb formában kilátásba helyezte támogatását. Mindezen eljárásokhoz kapcsolódik még természetesen a tárgyról rendelkezésre álló és újjonnan megjelenő tudományos írások módszertani tanulmányozása.

Ezen módszerek mindegyike önmagában teljesen elégtelen, talán mind együtt, a türelmes és kibővített kutatások éveiben lehetnek majd gyümölcsözőek az általános kérdésfelvetés számára, ha egyáltalán az anyaggal tartós kapcsolatban lévő állandó munkatársak megértik, hogy nézeteiket ne a saját kívánságaik szerint, hanem tárgyszerűen alakítsák, hogy az átszellemítés minden fajtájától határozottan tartózkodjanak, és ha ez sikerül, akkor egyidejűleg az egységes intenciót óvják meg a dogmatikus megmerevedéstől és a pusztán empirikus-technikai felfogásba süllyedéstől.

Beszédem végéhez közeledek. Csűpán arra volt lehetőségem, hogy az intézet azon feladatain keresztül jellemezzem a kollektív kutatómunkát, amelyek megvalósítására a legnagyobb energiát kell majd fektetni a következő években. Emellett mindenekelőtt az egyes munkatársak önálló kutatási tevékenységének továbbvitele jön számításba az elméleti közgazdaságtan, a gazdaságtörténet és a munkásmozgalom története területén. Az intézet azon rendeltetésének, hogy egyidejűleg az egyetem oktatási céljait is szolgálja, speciális előadások, gyakorlatok és egyetemi kollégiumok rendszeres szervezésével tesz eleget. Ezeknek annyiban kell az egyetemi oktatás kiegészítését képezniük, amennyiben beavatnak az intézet munkáiba, tudósítanak ezek legújabb állásáról, és olyan képet közvetítenek róluk, amely megfelel az előadott értelemben filozófiailag orientált társadalomkutatás követelményeinek.

Mindezen külön feladatra csak utalni tudtam. Másrészt úgy tűnik számomra, mintha a részletekre vonatkozó rövid ismertetésem tompította volna az alapvető kérdésre történő emlékezést. Így vált ez az előadás mintegy a társadalomfilozófia sajátos nehézségének, az általános és a különös, az elméleti terv és az egyesre irányuló tapasztalat kölcsönös áthatását illető nehézségnek a szimbólumává. Meg vagyok győződve arról, hogy ebben a tekintetben nem volt kielégítő az ismertetésem. De, ha remélhetem, hogy mégis elnézőek fejtegetéseim iránt, akkor kérem az Önök jóakarátát és bizalmát a munka számára is. Carl Grünberg beszélt arról az intézet felavatásakor, hogy mindenkinek a tudományos munkáját világnézeti impulzusok irányítják. Ebben az intézetben az a megváltoztathatatlan akarat legyen a vezető világnézeti impulzus, hogy kímélet nélkül az igazságot szolgáljuk!

Frankfurt
Szeged

Max Horkheimer
Fordította: Krémer Sándor

Jegyzetek

¹ Kant, *Sämtliche Werke*, Akademieausgabe, VI. köt. 223. o.

² Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 352. (A jogfilozófia alapvonalai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 359. o.)

³ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, ed. Lasson, Leipzig 1920, I. köt. 77. o. (Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 72. o.)

⁴ I. m., 76. o. (I. m., 71. o.)

⁵ Uo. (I. m., 61. o.)

⁶ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 189. Függelék (A jogfilozófia alapvonalai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 214. o.)

⁷ I. m., 182. Függelék (I. m., 207. o.)

⁸ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, ed. Lasson, Leipzig 1920, 58. o. (Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 57. o.)

⁹ I. m., 55. o. (I. m., 55. o.)

¹⁰ I. m., 83. o. (I. m., 77. o.; A fordítást módosítottam — K. S.)

¹¹ I. m., 91. o. (I. m., 83. o.)

¹² Hermann Cohen, *Ethik des reinen Willens*, 3. kiadás, Berlin 1921, 8. o.

¹³ Max Scheler, *Probleme einer Soziologie des Wissens*, in: Scheler, ed., *Versuche zu einer Soziologie des Wissens*, München und Leipzig 1924, 13. o.

A schopenhaueri gondolkodás viszonya a tudományhoz és a valláshoz*

Az újkori filozófia történetében Schopenhauer életműve a pesszimizmus mintájának számít. „... ki állná ki az életet, ha a halál kevésbé volna rettenetes? — S ki bírná el a halálnak csak a gondolatát is, ha az élet öröm volna! Így azonban megvan mégis a halálban az a jó, hogy az életnek a vége, és az élet gyötrelmei fölött a halállal vigasztalódunk, a halál fölött pedig az élet gyötrelmeivel. Az igazság az, hogy a kettő elválaszthatatlanul egymáshoz tartozik azáltal, hogy útvesztőt alkotnak, amelyből a visszatérés éppoly nehéz, amily kívánatos”¹, hangzik főművének második kötetében, és idézi Voltairt: „le bonheur n'est qu'un rêve, et la douleur est réelle”^{**}. Kijelenti, „ha ezrek éltek volna is jólétben és boldogságban, ez mégsem szüntethetné meg egyetlen egy ember rettegetését és halálos kínját; éppoly kevésbé semmisíti meg mostani jólétem régebbi fájdalmaimat.”² A kereszténység, mellyel Schopenhauer messzemenően azonosította magát, „mivel... az evangéliumokban a világot és a bajt majdnem szinonim kifejezéseként használják” , legalábbis a tizenhetedik század folyamán, sőt még a jelenben is mindenféleképp kiegészítette volna az ilyen elképzeléseket, nem utolsósorban amennyre és a pokolra, az egyes ember túlvilági sorsára vonatkozó gondolatokkal. Ahogy a történész Harnack kifejti, a rómaiak szadiz-

* A fordítás alapjául szolgáló szöveg: *Max Horkheimer: Schopenhauers Denken im Verhältnis zu Wissenschaft und Religion.* (In: *M. Horkheimer: SS 145–155. o.*). Első megjelenése: *Schopenhauer-Jahrbuch, Band LIII, 1972.* (A fordító megjegyzése.)

** „A boldogság nem egyéb álomnál, a fájdalom azonban valódi.” (I. m., (II. köt.) 54. o.)

musának keresztény áldozatai, az arénában, kínzások között bekövetkezett halálukat maguk is az örök üdvösséghez vezető rövid, noha kínokkal teli útként fogták fel. Az őszintén vallásos emberek, saját bűnük tudatában való életének olyan értelme volt, ami ma kérdéses. Még Schopenhauer pszichológiai értelmezése is kétséges. A halálunk fölötti vigasz nem kizárólag az élet szenvedéseiből származik, éppoly kevésbé, mint a szenvedéseink fölötti kizárólag a halálból, ha e vigasz nélkül végül a boldogságnak is ki kellene hunynia. Még kérdésesebb a metafizika, értelmezze pozitívként a túlvilágot, a magánvalót, a jót, vagy akár negatívként a rosszat és a Semmit. Az emberi gondolkodás képes az észlelés tényeit elrendezni, azokon túl nem menni, hacsak nem az e világhoz képest egy másik utáni, a teológiaiból származó vágyról van szó. Egy nagyhatalmú lény fogalma, legyen az egy vagy több, nem szubjektívebb, mint a Semmi fogalma.

Körülbelül a reneszánszig, sőt néhány társadalmi csoport számára egészen a tizenkilencedik századig, a mindenható és jóságos isten parancsának kötelező ereje nem kevésbé volt bizonyos és reális, mint ma a fizikai és kémiai elméletek. Aki a világ Biblia szerinti teremtését tagadta, nem pusztán eretneknek számított, hanem szellemileg sérültnek is. Az evilági élet eszméje magában foglalja a túlvilág gondolatát. Mióta a tudomány megrendítette a vallást, isten bizonyítása — pszichikailag éppúgy, mint szociálisan — a filozófia folytatásának fő motívumát képezte a nyugati civilizációban. Az igazgatás még nem olyan átfogó, mint — ha a folyamatot katasztrófák nem hiúsítják meg — a jövőben lesz. Az újkorban a filozófia sok tekintetben azt a társadalmi funkciót töltötte be, hogy a halál utáni jutalmazás és büntetés gondolatát és ezzel a társadalmilag megkívánt cselekvéshez szükséges belső ösztönzést az istenbizonyítékok révén megbékítse a tudományos és technikai haladással. A feladat egyre nehezebbé, végül megoldhatatlanná vált. Az éleselméjű gondolkodás már Descartesnál elakad az isten létezésére történő visszakövetkeztetésnél. Úgy véli, ha nem létezne semmilyen, az elmémben élő képzetnek megfelelő tökéletes, legfőbb lény, akkor ez a képzet nem lehetne az elmémben, mivel az ok soha nem gyengébb, mint az okozat. Kanttal ellentétben nála a létezés a tökéletséghez tartozik. Képességem isten elgondolására, garantálja egzisztenciájának bizonyosságát. A teizmus mellett kifejtett bizonyítások szegényessége a későbbi évszázadok nagy filozófiai gondolkodói-

nál is szabályszerűen visszatért. John Locke, az empiriokriticizmus atyja, visszatér a kozmológiai istenérvhez. Leibniz, a racionalista, az észben immanensnek tekinti a legfőbb lény eszméjét, mint a logikai törvényeket, amelyek figyelembevétele nélkül nem lehetséges igazi gondolkodás. Maga Kant, a szokásos istenbizonyítékok zseniális kritikusa sem képez kivételt. A kategórikus imperatívusból posztulálódik a legfőbb lény bizonyossága, míg a múlt és a jelen iszonyátára tekintettel megfogalmazott azon kijelentés, hogy minden emberi szubjektumnak belső törvényként kell magáévá tennie a felebarát iránti szeretetet, nem kevésbé tűnik bizonyíthatatlannak, mint az Örökkévalóról szóló monoteista tanítás.

Bár a filozófiában éppúgy, mint a vallásban végül is optimista érzületet garantált a földöntúli igazságosság működésére vonatkozó meggyőződés, ateizmusa ellenére Schopenhauer sem volt pusztán pesszimista. A Földet siralomvölgynek tekintő közös tézis mellett az emberi lélek halálon túli, méltó sorsának eszméje is összekötötte őt a keresztény teológiával. Szenvedő egzisztenciaként való újjászületése éppúgy, mint másrésről az abszolút egységbe történő visszatérése, tanítása szerint megfelel az individuum morális szubsztanciájának, az életében tanúsított részvét és együttérzés (Mitleid und Mitfreude), illetve gyűlölet mértékének. Ez az ígéret újabb, jóval racionálisabb módon felelt meg az örök igazságosság iránti szükségletnek, amelynek fokozódó kétségbevonása, sőt ma már tagadása, tudattalanul szorongó érzést (Malaise) idéz elő a fiatalabb generációban éppúgy, mint az idősebben. Az ártatlan szenvedés, a gonoszság diadala, az évezredek összes szörnyűsége semmiféle örökkévalóságban nem egyenlítődhét ki. Bár lehet, hogy a felháborodás és a megnyugvás, sőt — mint meghatározott események reakciója — a jogosság és a jogtalanság fogalma történelmileg öröklődnek, lehet, hogy a pszichológiai és a szociális fejlődés révén bekebeleződnek, ám a földi történések végérvényességének képzete ellentmond a még őszintén érző mai embernek.

A tudomány mint a gyakorlati és éppígy az intellektuális aktivitás szerszáma iránti minden megértés mellett a transzcendensre, a feltétlenre vonatkozó gondolatot meg kell őrizni, nem dogmaként, hanem az embereket összekapcsoló szellemi motívumként. Ez a még nem egészen elhalványult kulturális momentumokhoz tartozik, amelyeket azonban a legsúlyosabb veszély fenyegeti. A család felbomlása, a valódi autoritás lehanyaglása, és nem utolsó-

sorban az oktatás — az alsóbb és felső szintű oktatás — régóta szükséges reformjainak az elhanyagolása csak néhány azon okok közül, amelyek az egyes ember kibontakozásának útjában állnak. A problematikát már Schopenhauer ismerte. Jóllehet a pozitív abszolútumot, az istenséget megillető bizonyosság joggal tűnt számára problematikusnak, a vallásos és a szekuláris hitvallások szociálpszichológiai dinamikáját mégis behatóan tárgyalta. Gondoljunk a vallás és a szülőföld iránti hűség viszonyára. Amennyiben a népünk iránti szeretet nem csap át nacionalizmusba, rossz patriotizmusba, más csoportokkal szembeni gyűlöletbe, annyiban — Schopenhauer szerint — messzemenően metafizikailag megalapozott, etikai funkciót tölt be. A nemzet az egyes embert általában túléli, sőt végességét mintegy megszüntetve magához emeli; az egyes oly sok mindent bír polgártársaival közösen, a nyelvet, a szokásokat, a büszkeséget és a kisebbségi érzést a közösség sorsa szerint, hogy szülőföldjével, minden különbség ellenére, ösztönösen egy. „Aki hazájáért a halálba megy”, áll a *Pályamű a morál alapjáról*³ című írásban, „megszabadul attól a csalódástól, amely a létezést a saját személyére korlátozza; saját lényét kiterjeszti földjének többi szülőttjére, akikben tovább él, sőt, azok elkövetkező nemzedékeire is, akikért dolgozik; — miközben a halált, mint szemnek intését szemléli, mely a látást nem szakítja meg.” Ha a zsidóknál ez az érzület nem lett volna meghatározó évszázadokon keresztül, akkor mint nép nem maradtak volna fenn. Léteznek olyan részei a Bibliának, amelyek egyszerre szólnak az egyes emberhez és a néphez; a különbség megőrződve megszűnik. Gondoljunk a felebarát iránti szeretet parancsára: „Ha idegen lakik veletek földetekben, ne bántsátok. A veletek lakó idegen olyan legyen számotokra, mint a közületek való, és szeresd úgy, mint saját magadat.”⁴ Az, hogy az egyes népével feltétel nélkül azonosult, sőt bizonyos volt abban, hogy saját halála után népében tovább él, szerintem ez az egyik oka annak, amiért nem hitt a zsidóság az individuális lélek örökkévalóságában.

Azt nehéz meghatározni, ahogy Schopenhauer pesszimizmusa a pozitivizmushoz, a tudomány filozófiai abszolutizálásához, egyáltalában a tudományos ismeretek és az igazság azonosításához viszonyult, még ha ő maga a különbséget hangsúlyozta is. A természet szcientista megismeréséből éppúgy, mint az ő filozófiájából, az ember semmissége következik. „A végtelen térben számtalan fénylő golyó, melyek mindegyike körül legalább tucatnyi kisebb,

megvilágított forgolódik, amelyek dermedt, hideg héjjal borított belseje forró, és rajtuk élő, megismerő lényeket hozott létre egy penészbevonat; — ez az empirikus igazság, a reális, a világ.” Így kezdődik Schopenhauer főművének második kötete. Habár a tudomány szívesen differenciálja manapság ezt a tézist, a lényeket illetően megegyezik vele. Schopenhauer számára azonban a tézis nem a metafizikai szubsztanciáról, hanem a jelenségvilágról, az ember és az univerzum viszonyáról szóló *pusztán* empirikus ítélet. Mindazonáltal tanítása közelebb áll a tudományhoz, mint a valóság valóságos értelmezéséhez; mert hiszen a világ ősoka szerint nem egy jószágos isten, hanem a balga akarát, a létezésre és az életre irányuló rejtett ösztön; az empiria kutatói semmiféle ősokról nem tudnak, csak az állatban és az emberben lévő benső ösztönről, ami — a freudi iskolától eltekintve — még túlságosan ritkán vizsgált téma. Nem utolsósorban az élenjáró megismeréssel való ilyen belső kapcsolaton nyugszik Schopenhauer életművének időszerűsége. Metafizikájának fontos elemeit, mint például az életakaratot az egyes emberben, pszichológiailag mintegy libidóként értelmezhetnék; mindenestre a tudományok jelentősebbnek tűnnek számára, mint a vallások, amennyiben azok „szükségesek a népnek... és... felbecsülhetetlen jótéteményt”⁵ jelentenek. Schopenhauer helyesli Epikurosz nézetét, miszerint semmi közünk a halálhoz, mivel „amikor mi vagyunk, a halál nem létezik, s midőn a halál van, mi nem léteünk”⁶. A haláltól való félelem szerint kizárólag a vak életakaratból származik; nem arról van szó, hogy meddig tart létezésünk, hanem arról, hogy az eljövendő nemzedékekben megfelelő módon folytatódunk-e. „Minden szerelem végcélja... valóban fontosabb, mint az emberi élet bármely más célja”⁷, differenciáltságában, specifikus meghatározottságában, minden egyes esetben „a következő nemzedék összehozására”⁸ vonatkozik. A patriotizmus, kiváltképp ha a tudomány birodalmában akar érvényesülni, kétes marad a valláshoz való pozitív közelsége ellenére, „mert mi lehet arcátlanabb, mint az, hogy ott, ahol a tiszta és általános emberit gyakorolják, ahol az igazság, a tisztaság és a szépség kell hogy egyedül számítson, ott valaki azon nemzet iránti különös szeretetét akarja latba vetni, amelyhez saját értékes személye éppen tartozik?”⁹

Amennyiben nem a rossz életakaratról vagy az egyedül jogosult metafizikai túlvilágról, a Semmiről van szó, Schopenhauer kritikusan viszonyul azokhoz a gondolatokhoz és emóciókhoz, amelyek kon-

fliktusban állnak a tényszerűen bizonyíthatóakkal. Marxnál nem kevésbé ismerte és ítélte el a proletariátus korabeli nyomorát, anélkül természetesen, hogy végső állapotként az erők szabad kibontakoztatásának problematikus utópiáját hirdette volna. „Hogy mint bányák az ember embertársaival, mutatja pl. a négerek rabszolgasága,... De minek mennénk ily messze: öt éves korban cérnafonóba vagy másféle gyárba lépni s ettől kezdve 10, majd 12, végre 14 óra hosszat egy nap ott ülni, s ugyanazt a mechanikus munkát végezni — valóban drága ár azért a gyönyörűségért, hogy valaki lélegzetet vesz. Pedig ez milliók sorsa és sok más millióé cseppel sem különb.”¹⁰ Az állam szükségessége Marx szerint a szociális igazságtalanságon nyugszik. Arról van szó, hogy a társadalmat igazságosabbá és békésebbé kell alakítani. Az individuum végül olyan semmissé válik, mint ezt Schopenhauer értelmezte. A jövő a közösségé, végső soron a nemé. Jöllehet a nem is csupán az életakarat jelensége, egy ballépés beláthatatlan folytonossága, az individuumok mégis pusztán eszközei, a népek pedig relatíve rövid életű köztes stádiumai a nem történetének. Ami a jelenlegi periódusban történik, az egyes ember szociális jelentőségének csökkenése, fokozódó pótolhatósága, mindez következetes Schopenhauer filozófiája szerint; a haláltól való félelem fonákságáról, az emberi Én létezésének semmisségéről szóló tanítás mindenesetre ezáltal nyer igazolást. A kultúrához még kötődő emberek fájlalják és tartanak attól a fokozódó automatizálástól, ami nemcsak történelminek, hanem szükségszerű haladásnak is bizonyul; terjed a racionális szervezés, sőt szerény mértékben az egyenlőség is. Ha Schopenhauer nem is nyilatkozott erről, filozófiájának így is teljesen megfelel az emberiségnek, mint legmagasabbrendű, legrafináltabb állatfajnak a konstituálódása, szemben a paradicsomi jövő teista, utópista és más illúzióival. Szabadság és elnyomás, vagy igazságosság és totálisan igazgatott világ — így hangzik az alternatíva. A szabadság és az erők kibontakoztatása szükségszerűen összekapcsolódik az erősebbek általi elnyomással, az egyenlőség pedig azon intelligencia hanyatlásával, amely lehetővé tette az egyenlőség társadalmát. A funkciók közelítése, az emberi faj értelmes, szükségszerű és együttal kétes céljának tűnik.

Schopenhauer tanítása találkozik a tudománnyal; Freud nem véletlenül hívja fel ismételten a figyelmet „arra a messzemenő összhangra, amely a pszichoanalízis és Schopenhauer filozófiája között fennáll”¹¹. A mély emóciók, a holtak iránti hűség, sőt a szenvedélyes

szerelem, mely a nagy tragédiák motívuma, az analízisben ugyanúgy a terápia objektumává válnak, mint a gyűlölet. A férfiakra különösen jellemző „szexuális túlértékelés lehetővé teszi náluk a szerelmesség, neurotikus kényszerre emlékeztető állapotának létrejöttét, amely ily módon az Én libidójának az objektum javára történő elszegényedésére redukálódik.”¹² A gyászról mondja Freud: „Azt látjuk csak, hogy a libidó objektumaiba kapaszkodik, és azután sem adja fel az elvesztettet, ha a kárpótlás már rendelkezésére áll”¹³, sőt — folytathatnánk — akkor se, ha nem hunyt ki az értelmes tevékenységre való erő. Túlzottan mélyen és túlzottan hosszan gyászolni Freud szerint éppúgy helytelen, mint más nem pragmatikus magatartásmódok. „A nyomasztó gyász — szól a *Metapszichológia* —, a szeretett személy elvesztésére való reakció... tartalmazza azon képesség elvesztését, hogy egy új szerelmi objektumot válasszunk — ami a gyászolt pótlását jelentené —, azt, hogy elfordulunk minden olyan teljesítménytől, amely nem áll kapcsolatban az elhunyt emlékével... Tulajdonképpen pusztán azért nem tűnik számunkra patológusnak ez a magatartás, mert olyan jól meg tudjuk magyarázni.”¹⁴ Ettől fogva válik a sikeresen analizált személy pozitivistává, hogy az instrumentális ész képviselje. Saját életünket se egy szeretett ember, se egy háború elvesztése nem befolyásolhatja döntően. Schopenhauer segítőkész rámutatása a történetek szükségszerűségére, továbbá mindazokra, akik még rosszabbul jártak, közelebb kerül a józan-tudományos, mint a metafizikus gondolkodásmódhoz, mint az abszolútumba vetett reményhez, amit maga is az életakarattól való elfordulásra, „a lélek teljes tenger-csendjére” akart korlátozni. Nagyra becsülte azt a mély nyugalmat, melynek pusztja „visszfénye a tekintetben, ahogyan Raffaello és Correggio ábrázolta”, mint „rendíthetetlen bizalom és derű... már egy egész s bizonyoságos evangélium”¹⁵. Amennyiben a társadalom jelenbéli menete a vallásos hit eltörlése felé tart, Schopenhauer gondolatai nem pesszimistábbak, mint az önmagát az egzakt kutatásra korlátozó megismerés. Ellenkezőleg, az akarat tagadása, a „béke, amely magasabban áll, mint bármi ész”¹⁶, amely Schopenhauernél, ha egyedül a nemlét által teljesíthető is, de legalább a megváltás megőrzött reménye még, ki van téve annak, hogy az idealizmus maradékaként, romantikaként, a teológiával együtt elenyészik. A világ azután már nem számít jelenségnek, amely minden borzalmával együtt legalább nyitva hagyta egy Másnak, egy túlvilágnak az ideáját, hanem kizárólag a té-

nyek struktúrájának, az egészséges gondolkodás által elismert, egyedül igaz valóságnak.

Ez a pesszimista tanítás elviselhetetlen volt mind azok számára, akiknek az élet, a Föld, a világ, minden gonoszság és minden nyomor ellenére nem utolsósorban a jó megvalósításának is tűnt, mind azok számára, akik egy ilyen lehetőségben, ha nem ezen, akkor egy másik, túlvilági régióban bíztak. Közéjük nemcsak teológusok tartoztak, hanem nagy filozófusok is, Platónról és Arisztotelészről egészen Kantig, sőt Bertrand Russellig és a jelen más pozitivistáig. Sok gondolkodó ellentmondásos, mint például az optimistának nem alaptalanul tartott, tudományosan és diplomáciailag is aktív Gottfried Wilhelm Leibniz, aki elméleti téren éppúgy, mint gyakorlati téren megkísérelte, hogy tevékeny emberként munkálkodjon önmaga és mások számára, a németek és Európa, a tudomány és a filozófia számára. A haladó, elkötelezett ember mintája volt. De elgondolható-e egy tan magvaként annál sötétebb elképzelés, mint Leibnizé, miszerint az a kegyetlen világ, amit ismerünk, „a lehetséges világok legjobbika” legyen! A ilyen érzület ellentétét a pesszimista gondolkodás azon elve, az a meggyőződés képezi, mely szerint a Semmi jobb, mint a Valami. A Semmi fogalma, meghozzá ideálként, olyan analízisre szorul, amely komplikáltságában nem marad el az abszolútum, vagy ahogy Kant nevezte, az intelligibilis meghatározása mögött. A Semmi, amelybe az életakarát által már nem uralt szellem megtérni szeretne, — mint fent említettük — ugyanúgy a szubjektum fogalma, mint a Valami; ez, habár negatív fogalomként, a jelenséggel egybekötött, de emberi képzet marad, mint az evilág vagy a túlvilág, a menny, az üdvösség. Minden tagadás ellenére, Schopenhauer metafizikai eszméje a vallásos eszmével nem pusztán szembeállított; megköveteli az embertől az egoizmustól való szabadságot, a bizalmat abban, ami a világban meg nem állapítható, ami már nem, vagy még nem létezik. A túlvilág általános akaratként való jellemzése¹⁷ azonban azon — Kant által megállapított — tilalom jogos megszegése, miszerint az intelligibilis birodalmába nem szabad átlépni, bár ezt maga Kant is áthágta. Schopenhauer kioltotta a halvány reménysugarat, amelyet a tapasztalati világról, mint pusztá jelenségről szóló kanti agnosztikus tanítás még meghagyott, amennyiben az egyes ember semmisségét a transzcendensbe helyezte át.

A filozófus Schopenhauer műve nem avult el. Helyesli a tudományt, mint egyedül megbízható megismerést. Tagad minden, a je-

lenségen túli pozitívot, kivéve az úgynevezett lélekvándorlást, „a metempszhichózisba, a palingenezisbe vetett hitet”¹⁸, azaz „egy magábanvalóan pusztulhatatlan akarat életálmainak egymásutánját” illető képzetet, amely akarat végül „a megismerés révén, folyvást új formában, felvilágosulva és megjavulva, megszünteti önmagát”¹⁹. Az akaratot, ami „a vágyak és a szenvedélyek székhelye”, ami az individuum alapjául szolgál, rossz lényegiségnek tartja. A kérdés az, miként gondolható el egy ilyen metafizikában a hordozóját túlélő sors. Az eleven testet az életakarat uralja, nem a lélek, melynek fogalmát Schopenhauer szerint „tropikus”, átvitt értelemben kell felfogni. Ha a lélek a halálban elválik a tudattól, akkor további életének ezen vagy egy másik bolygón való megvalósulása, az érintett ember számára idegen történés lesz. A folyamat kizárólag a tudattalanra vonatkozhat, amit Schopenhauer már Freud előtt az egyén élete döntő momentumának tartott. Amennyire a kétes újjászületés az ő tanításában is közel kerül a menny és a pokol keresztény gondolataihoz, a földöntúli igazságosságához, a mindenkori megismerő szubjektum éppoly kevésbé éli át a hozzákötött egyéni akarat születése előtti és halála utáni sorsát, mint az univerzum másik tejútján élő, számára ismeretlen lény egzisztenciájának részleteit. A támadott Hegel szerint is „a halál a kettéválásnak az az oldala, amelyben az elért magáértvaló lét”, tehát az eljövendő személyes én, „másvalami, mint az a léttel bíró, amely belépett a mozgásba”²⁰. A rossz világba történő újjászületésről vagy a Semmibe történő feloldódásról alkotott tézisével, *A világ mint akarat és képzet* szerzője az újkori filozófia azon kísérletét folytatta, hogy a transzcendens igazságosságot, mint a többi vallásos eszmét, összekapcsolja a tudomány fenntartás nélküli elismerésével. Az Én, amely egykoron földi létezését a túlvilágon jutalomként vagy büntetésként élte túl, felbomlik a halálban, efemerré válik; az Énnak, ami már az élet folyamán „a sötét pont az öntudatban”²¹, az élő testtel együtt teljesen meg kell szűnnie.

Az egyén elhalványuló szociális jelentőségét tekintve, Schopenhauer Énről alkotott ítélete összhangban áll a jelen társadalmi tendenciáival is. Pessimista filozófiájának fundamentális elemét képezi, hogy a lélek szempontjából nem az Ént, hanem az életakaratot tartja döntő mozzanatként, ami mindkettőt, az embert és az állatot is jellemzi. Azon szellemi tulajdonságok közül, amelyek révén az ember előnnyel rendelkezik az állattal szemben, sok csupán átmeneti jelenség. Ide tartoznak az olyan kultúrszférák, mint a vallás,

a nagy tradíciók tisztelete, a filozófia; változásaikból már ma előre látható, hogy ezek a jövő igazgatott világában elveszítik funkcióikat, és minden differenciáltságuk ellenére infantilisként jelennek majd meg. A teológia sietős liberalizálása, az esztétikum absztraktkba fordulása, a filozófiának a tudomány ósdi diszciplinájaként való felfogása egy ilyen fejlődés szimptomái. Egyre inkább naivitásnak tűnik mindaz, ami realista célok révén, egoista vagy altruista módon nem alapozható meg. A pragmatikus motívumokat nélkülöző emóciók szentimentálisnak számítanak, a nagy pszichológia számára pedig, mint már említettük, kórosnak. A holtak iránti hűség, ami még néhány állatnak is sajátja, a puszta ösztönnek vagy a babonának köszönhető. Úgy tűnik, a tudomány egyelőre csupán társadalmi tapintatból, a specializációval való egyre szorosabb kapcsolat miatt, az egzakt megismerés és az érvényes hit között legalábbis a reformáció óta megvont határok elismerése miatt nem nyilvánítja ki, hogy saját elvei szerint a monoteista hitvallás nem valószínűbb, mint a politeista, mint a boszorkányőrület, a satanizmus, mint az illúzió bármely fajtája. Folytatódik az emberiség útja, melyen bolygónk legrafináltabb fajává válik. Az ész eljövendő fejlődése megfelel a tudománynak. A gondolkodó lény számára időszerű és egyúttal nehéz is ilyen, a túlvilág eszméjét tagadó hitvallással élni, hacsak nem valóban a Semmit teszi majd metafizikai reményévé. Az individuális létezés egyre inkább irrelevánsnak tűnik a statisztikával szemben. A múlt és a jelen jogtalansága, a megkínzottak halála, a gonosztevők élvezete az érintettek számára, legalábbis az áldozatok Énje számára, az utolsó szó marad.

Mindazon elméletek, amelyek egy világot uraló lényt véltek meghatározhatónak, már történetivé váltak. A mindenható és jóságos isten létezését, ami mellett mind a teológia, mind néhány jelentős felvilágosító kiállt, valójában nem kell egzaktabban megalapozni, mint az abszolút szellemet, az általános akaratot vagy a Semmit. Akárhogy is jelenik meg a jelenségvilágot transzcendáló, a pozitív vagy negatív feltétlen, az ellentmond azon belátásnak, hogy minden, az értelem által elismert realitás messzemenően a szubjektum intellektuális funkcióinak köszönhető, és így a jelenség mozzanataként kell felfogni. Mennél jelentősebb a haladás, annál veszélyeztetettebbé válik nemcsak a hit, hanem a Más utáni igazi vágy is. Minden, nem tisztán pozitivistá gondolkodás illetve érzés egyre inkább az emberiség gyermekora jelenségének tűnik, mely gyer-

mekkort — az emberiségét és az egyénét is — manapság határozottan redukálni kell. Az öregkor éppúgy, mint a gyermekkor negatívva válnak a fiatalosan eleven felnőtt ellenében, aki tudatosan vagy tudattalanul, de mindent tiszta spekulációként él át, ami nem szigorúan tárgyi, nem tényszerűen bizonyítható, éppúgy, mint az olyan gondolkodást, amely nem eleve praktikus célra vonatkozik. Schopenhauer filozófiája is, amennyiben túlmegy a pozitivizmuson, azaz a metafizikai jelentésre, a részvét és az együttérzés objektív, transzcendensre utaló értelmére vonatkozó tanítása, az átlagos értelmiségi számára ugyanúgy kérdéses, mint az atyaisten iránti hűség és a hozzá kapcsolódó fogalmak egyáltalán. A lakosság többségének a vallási szokások még éppenséggel az ünnepnapok racionalizálására, adott esetben a személyes kapcsolatok számára fenntartott alkalmként szolgálnak. A társadalom jelenlegi menete azon pesszimizmus igazolása, amit Schopenhauer sejtett, de analizálni még nem tudott. Az emberi lélek automatikus, a számítógéppel rokon funkcióvá fejlődik. A tudomány által felfoghatón kívüli, másik realitáshoz már alig ér fel érzés. Minél határozottabban kell az emberi gondolkodásnak redukálnia a tisztán instrumentális aktivításra, a kultúra megőrzése annál pontosabban felel meg a schopenhaueri „beismerésnek, mely szerint helyzetünk a legnyomorúságosabb és egyúttal a legbűnösebb”, még akkor is, ezt tegyük hozzá, ha a múlt barbár korszakai után, a nemként funkcionáló emberiségben kibontakozna az egyenlőség.

Schopenhauer pesszimista filozófiája vigasz. Napjaink gondolkodásmódjával ellentétben, metafizikája a morál legmélyebb megalapozását kínálja, anélkül, hogy ellentmondásba kerülne az egzakt megismeréssel, és mindenekelőtt a világ feletti, örök, jó vagy rossz szellemek képzete nélkül. A halál eszméjével az általa meghatározott ember nem egyedül az Én kihunyásának bizonyosságát kapcsolja össze, hanem azt a gondot is, hogy előre nem látható idő múlva — az idő szubjektív — élőlényként, növényként, mikroszkópusan kicsiny vagy nagyobb állatként, legyen ez akár a Földön vagy egy másik égitesten, az élet utáni ki nem húnyó ösztön révén ismét létezni fog. Ez az elképzelés az élő identitására utal általában, és jóval a halál előtt képes megalapozni a szolidaritást minden teremtménnyel. Minden egyes teremtmény egy, még a leggyengébb lénnel is. A komolyan meditáló emberhez ma közelebb áll az akarat egységéről szóló tanítás, mint az újkori filozófia, öröklött dog-

mákhöz kötött érvei; ez a filozófia ki akarta békíteni a vallást és a tudományt, szigorú bizonyítékokat akart szállítani a földöntúli teremtmény számára, anélkül, hogy a felekezetek szociálisan függő vallási parancsait kétségbe vonta volna. Schopenhauer viszont megalapozta a felebarát, sőt a teremtmény iránti szeretetet, anélkül, hogy a felekezetek manapság kérdéses állításait és előírásait akár csak érintette volna. Gondolkodása nem annyira pesszimista, mint a tudomány abszolutizálása.

Frankfurt
Szeged

Max Horkheimer
Krémer Sándor

Jegyzetek

¹ A. Schopenhauer, *Sämtliche Werke*, ed. Eduard Griesbach, Leipzig o. J. II. köt. 677. sk. o. (A. Schopenhauer: I. A halálról; II. A faj élete; III. A tulajdonságok öröklése; IV. A nemi szerelem metafizikája; V. Az élethez való akarat igenléséről; VI. Az élet semmiségéről és gyötrelméről, fordította Bánóczi József, FranklinTársulat, Budapest 1918.; Reprint kiadás: Hatágú Síp Alapítvány kiadója, Budapest 1992. (II. köt.) 58. o.) A fordítást módosítottam — K. S.

² I. m., II. köt. 678. o. (I. m., (II. köt.) 55. o.)

³ I. m., III. köt. 654. o.

⁴ 3 Mózes 19, 3334

⁵ A. Schopenhauer: i. m., II. köt. 194. o.

⁶ I. m., II. köt. 548. o. (I. m., (I. köt.) 12. o.)

⁷ I. m., II. köt. 627. o. (I. m., (II. köt.) 6. o.)

⁸ Uo. (Uo.)

⁹ I. m., V. köt. 516. o.

¹⁰ I. m., II. köt. 680. sk. o. (I. m., (II. köt.) 57. o.)

¹¹ S. Freud, *Gesammelte Schriften*, Wien 1928, XI. köt. 172. o.

¹² I. m., VI. köt. (1925) 171. sk. o.

¹³ I. m., XI. köt. 293. o.

¹⁴ I. m., V. köt. (1924) 536. o.

¹⁵ A. Schopenhauer: i. m., I. köt. 526. o. (A világ mint akarat és képzet, fordította Tandori Ágnes és Tandori Dezső, Európa Kiadó, Budapest 1991. 536. o.)

¹⁶ Uo. (Uo.)

¹⁷ Vö.: i. m., I. köt. 162. sk. o.

¹⁸ Vö.: i. m., II. köt. 590. skk. o.

¹⁹ I. m., II. köt. 591. o.

²⁰ G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, ed. Johannes Hoffmeister, Hamburg 1952. V. köt. 322. o. (A szellem fenomenológiája, fordította Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 231. o.)

²¹ A. Schopenhauer: i. m., II. köt. 41. fej. (A. Schopenhauer: I. A halálról... (I. köt.) 38. o.)

²² I. m., II. köt. 197. o.

A Pompeji kapható:

Budapesten

- Írók Boltja
Andrássy u. 45.
- Magiszter Könyvesbolt
Városház u. 1.
- Pont Könyvesbolt
Mérleg u. 6.
- Stúdium Könyvesbolt
Váci u. 22.

Szegeden

- Móra Ferenc Könyvesbolt
Kárász u. 6.
- Tolkien Könyvesház
Kossuth Lajos sgt. 1.
- Katedrális BT. Könyvesbolt
Dugonics tér 11.
- Sík Sándor Könyvesbolt
Dóm tér

Debrecenben

- Sziget Könyvesbolt
KLTE Aula

Pécsen

- Szöveg Bt. Könyvesboltja
Ifjuság u. 6.

Hódmezővásárhelyen

- Lord Könyvesbolt
Andrássy u. 5–7.

Megrendelhető a szerkesztőség címén!

A POMPEJI barátai 1992 őszén alapítványt hoztak létre. Az Alapítvány célja a lap kiadása, valamint a szerkesztői törekvésekkel rokon kulturális és művészeti tevékenységek támogatása. A lap szerkesztői kérik mindazokat akik rokonszenveznek a lap szellemiségével, hogy anyagi lehetőségeikhez mérten támogassák a Pompeji Alapítvány működését. Az Alapítvány nyitott, bárki támogathatja anyagilag, a támogatás összege az adóalapból levonható.

A támogatás a Dunabank Rt. szegedi fiókjának
289–98950–0608-as számú számlájára fizethető be.

JAK-füzetek

A nyolcvanas, kilencvenes évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata 1995-től a JAK és a Balassi Kiadó közös kiadásában, Keresztury Tibor és Kőrösi Zoltán szerkesztésében, a 75 megjelent kötet legjobb hagyományainak szellemében, igazi meglepetéseket kínálva jelenik meg.

1993 (sorozatszerkesztők: Abody Rita és Károlyi Csaba)

60. Jónás Csaba: *Felderítés* (versek)
61. Térey János: *A természetes arrogancia* (versek)
62. Babics Imre: *Két lépés a függőhídon* (eposz és dráma)
63. Podmaniczky Szilárd: *Haggyatok lótuszülésben* (kisregény és kisprózák)
64. Kemény István: *A koboldkórus* (versek)
65. Láng Zsolt: *Perényi szabadulása* (regény)
66. Kőrösi Zoltán: *Felrombolás* (magánirodalmi beszélgetések)
67. Bényei Tamás: *Esendő szörnyeim és más történetek* (világirodalmi tanulmányok)

1994 (sorozatszerkesztők: Abody Rita és Károlyi Csaba)

68. Galántai Zoltán: *Őszbirodalom* (novellák)
69. Wirth Imre: *Történetek az eszkimóháborúból* (regény)
70. Németh Gábor: *eleven hal* (11 próza)
71. Simon Balázs: *Nimród* (versek)
72. Szilasi László: *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét* (esszék, tanulmányok)
73. Peer Krisztián: *Belső Robinson* (versek)
74. Farkas Zsolt: *Mindentől ugyanannyira* (esszék)
75. *Üvegezés* (Tanulmányok Márton László regényéről.)

1995 (sorozatszerkesztő: Keresztury Tibor és Kőrösi Zoltán)

76. Bartis Attila: *A séta* (regény)
77. Zeke Gyula: *Idősb hölgy három ujjá vállamon* (novellák)
78. Borbély Szilárd: *Mint. minden. alkalom.* (versek)
79. Hazai Attila: *Szilvia szüzessége* (28 történet)

A tervezett évi 8 kötet páros megjelenésének időpontjai — február, Ünnepi Könyvhét, szeptember, Téli Könyvvásár — változatlanok. A könyvek tervezője továbbra is Eperjesi Ágnes, és biztosan kaphatók a jobb magyarországi és erdélyi könyvesboltokban.

A Műhely 1995/2–3. számából

- Abert Schweitzer: Kultúra és etika
 - Jékely Zoltán: Napló (1944–45)
 - A „labirintus” avagy az emberi lét határaitól — Beszélgetés
Friedrich Dűrenmattal
 - Hannes Stekl: A vállalkozók városalakító szerepe Ausztriában
 - Szakál Gyula: A polgár és városa
 - Gyáni Gábor: A nyilvános tér és használói
 - „Háromszáz évre való tervem van” — Barsi Ernő 75 éves
 - „Ritus volt az életünk” — Beszélgetés Kis Jánossal, a Győri
Balett igazgatójával
 - Poszler György: A Költészet Szelíd Hatalma
 - Bohár András: „Amit itt olvasol: több mint világnézet és
kevesebb mint vallás” (Jegyzetek W. S. bölcseleti attitűdjéről)
 - Vasy Géza: Nagy László poetikájáról
 - Baán Tibor: Maradandóság és változás (Csaba Győző
költészetéről)
 - Bodri Ferenc: Morus Tamás magyarhonban
 - Varga Kálmán: A szlovákiai magyar kisebbség magatartása az
1938-as csehszlovák krízis alatt
 - G. Kovács László: Törvények szorításában (A magyar kisebbség
helyzete az első Szlovák Köztársaságban 1939–1945)
 - Fábri Anna: Vár, város, adoma
 - Baka István, Ballagi Zsigmond, Baránszky László, Géczy János,
Kemsei István, Mándy Stefánia, Maurits Ferenc, Méhes Károly,
Miklós Gábor, Nagy Gáspár, Parancs János, Pintér Lajos,
Szlukovényi Katalin, Tönköl József versei
 - Balázs Attila, Grandpierre Attila, Határ Győző és Lovas Ildikó
prózája
-

theater 95 T H E A T E R I N T E R N A T I O N A L

SZABAD SZÍNHÁZAK NEMZETKÖZI TALÁLKOZÓJA V. Szeged • 1995. július 25-30.

■ A MASZK (MAGYARORSZÁGI ALTERNATÍV SZÍNHÁZI KÖZPONT) EGYESÜLET FESZTIVÁLPROGRAMJA ■

Találkozó szervezői ötödik alkalommal keresik és várják hazájuk és a világ olyan színházcsinálói, akik művészi hivatottságuk vállalásával, a hivatásos színházi struktúra margóján, periferiáján, azzal szemben vagy éppen annak ellenében határozzák meg esztétikai és etikai törekvéseiket, és alternatívát kínálnak a professzionális, államilag fenntartott, hagyományos színházak mellett. Fesztiválunk olyan nyári találkozó, ahol műfaji és tematikai megkötés nélkül lépnek fel csoportok, akár zárt színpadi térben, akár utcai helyszínen vagy bármely más, szokatlan, színházi előadásra speciálisan „alkalmazott” terepen. Állandó épület, saját technikai bázis és biztos anyagi források nélkül is megpróbáljuk néhány napra a színház városává emelni Szegedet, azokkal és azoknak a vendégeiknek, akik játsszanak és akik élvezni, érteni tudják ezt a játékot.

Tavaly volt az első év, hogy Európának egy olyan tragikus helyszínéről választottuk a meghívandó csoportokat, ahol vallási-etnikai-nemzeti összecsapások és háborúk dúlnak, amelyekkel szemben az egyik művészi tettet a színházban látnuk megvalósíthatónak. Szerbiából, Macedóniából, Görögországból, Törökországból, Bulgáriából, Romániából hívtunk meg együtteseket, hogy találkozhassanak egymással és közönségünkkel. 1995-ben elsősorban a volt Szovjetunió országaiból hívtunk, keresünk, várunk színházakat, hogy éppen Szegeden, Magyarországnak ebben a dél-keleti kapujában randevúzzanak, s mutassák meg népeik kultúráját, vágyait, eszményeit, tragédiáit. A legjobbban tartott magyarországi együttesek mellett tehát ebből a régióból szeretnénk Európa számára is fontos üzenetet kapni. Nem politikai, társadalmi vagy eszmei üzenetekre gondolunk, hanem a színház mindig különös és különböző és mégis egyetemes sugárzására: hogy ŐK, hogy TI, ahogy MI, egy elképzelt tér, elképzelt, cselekvő szereplői életre kelhessünk néhány gyönyörű-rettenetes pillanatra!

■ ELŐZETES PROGRAM ■

■ **Magyarországról:** AIOWA Színház (Budapest-Szabodák): Projekt 95/2 • Air Action □ ANDAXIÁRHÁZ (Budapest): A Tarta □ ARTUS Színház (Budapest): A könyvbészlet lovagjai – magyarországi bemutató □ Határy-Dal-Színház (Budapest): Árgyulus és Tündér Róna □ METANOIA Színház (Szeged): Alkalmazt történet □ Mozgó Ház (Budapest): Jeanne d'Arc □ STÚDIO „K” (Budapest): Vesztegles □ Színház Színház (Budapest): Régi szép idők, függőfészer, Asztalkinc, Séthetér □ UTOLSÓ VOMAL (Budapest): YSA por és hamu ■ **Külföldről:** ACHE Színház (Szentpétervár): A hősök katelógusa □ DEREVO (Oroszország-Szentpétervár): A női vonat keresése □ DVINA Színház (Kiev-Moszkva): Szentiváncpi álom □ FORMAL Színház (Szentpétervár): Orlando Furioso □ Kinetix Színház (Moszkva): Sorsos történet – Kaffka nyomán □ Osobinnak Színház (Szentpétervár): Szent Jeromos megcsábítása és Petruska □ ■ **Zenei programok:** DRESCH Quartett (Budapest) □ Garbancos Együttes (Zenta-Szeged-Csáka-Budapest) □ Lakó Félő és együttese (Szabodák) □ MUSIC-EX (Szentpétervár) □ Romica „RASTEN” Dubnicak (Hovszabirszk) tánci zenész ■ **Filmes programok:** Válogatás a győri MEDIAHIVE fesztivál legjobb filmjeiből ■ **És sok más meglepetés...**

A THEALTER International–Szabad Színházak Nemzetközi Találkozója V. Fesztivál alapítómegátalója a Szegedi Szabadléti Játékok. További támogatók: Művelődési és Közoktatási Minisztérium • SOROS Alapítvány • Nemzeti Kulturális Alap • Foundation for Cultural Initiatives (Szentpétervár) • Szegedért Alapítvány • Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata, valamint a DÉLTÁV Rt., POSTABANK Rt. A MASZK Egyesület 1995-ben az Arts International (New York) kiemelt támogatásával, valamint a MKM és a Parlament segítségével működik.

MASZK, H-6701 Szeged, Pf.: 905; • Telefon és fax: (62) 312 303 [!Ü] SZÁM!]

Fesztivál-információk augusztusig /szállás, jegyek, program/: (62) 311 866

THALASSA

Pszichoanalízis–Társadalom–Kultúra

94/1–2

HOLOCAUST

██████████ Egy koncentráci-
ós tábort túlélt, fiatal lány ██████████

██████████ A családi tudattalan ██████████

██████████ A túlélők
gyermekai ██████████

A holocaust-szindróma ██████████ Zsi-

dó sors(ok) ██████████ A

holocaust pszichoszomatikus hatá-

██████████ Nemzeti-
szocializmus és antiszemitizmus

██████████ Holocaust-áldoza-
tok és náci bűnösök ██████████

Halálnak halálául holz ██████████

██████████ A megértés obszceni-
tása

T-TWINS KIADÁSA

letet hirdetné. A ciprus fekete láng. A hegyek a viharban levő tenger hullámaihoz hasonlók. Mindenben ott érződik a nyugtalanság, mely a festészet Krisztusának, Van Goghnak a szemeiből áradó nyugtalanságot idézi — A „Csillagos éj” sokak számára az ő kinyitott pupillájának tűnik. ...

Octavian Paler

Ádám József, Ádám Péter, Ághy Attila, Agrippa von Nettesheim, Albert Sándor, Arnaut Daniel, Margaret Atwood, Babette E. Babich, Bacsó Béla, Bagi Ibolya, Bajcsi Cecília, Baka István, S. Balla László, Bálint István, Balog Iván, Balog József, Bárdos László, Roland Barthes, Bartók István, Svetislav Basara, Beck András, Belányi György, Benda Balázs, Carl Michael Bellman, Beney Zsuzsa, Nyikolaj Bergyajev, Berta Péter, Bertók László, Bézi László, Bibő István, Maurice Blanchot, Alexander Blok, Hans Blumenberg, Bocsor Péter, Boér Hunor, Bogdán László, Bohár András, Bombitz Attila, Bonaventure Des Périers, Egon Bondy, Bozsik Péter, Gernot Böhme, Martin Buber, Bundula István, Michel Butor, Josif Brodskij, Stanley Cavell, Chazár Keresztély, Cukor György, E. R. Curtius, Marina Cvetajeva, Czabarka Zsuzsa, Czilczer Olga, Cs. Gyimesi Éva, Csatlós János, Csejtei Dezső, Csokonai Vitéz Mihály, Csuhai István, Dalos Margit, Dárdai Zsuzsa, Darvasi László, Deák Botond, Dékány András, Gilles Deleuze, Demény Péter, Jacques Derrida, René Descartes, Michael Donhauser, Umberto Eco, Egyed Péter, Ember Lili, Eperjesi Ágnes, Erdély Dániel, Erdély Miklós, Esterházy Péter, Farkas Anikó, Farkas Zsolt, John Fekete, Fekete László, Fenyvesi Anna, Marsilio Ficino, Ficsku Pál, Flaisz Endre, Fogarasi György, Michel Foucault, Fux Lehel, Gábor Katalin, Gállos Orsolya, Garaczi László, Gausz András, Géczi János, Gergely Ágnes, Bogdan Ghiu, Gyenge Zoltán, Gyimesi Tímea, Győrei Zsolt, György Deák György, Haász Ágnes, Hajnóczi Gábor, Peter Handke, Hárs Endre, Hárs György Péter, Hász Róbert, Hazai Attila, Martin Heidegger, Rudolf Hervé, Hévízi Ottó, Karl Hoche, Hódosy Annamária, Max Horkheimer, Horváth Elemér, Horváth Károly, Horváth Márta, Imregy Monika, Drago Jančar, Jandó Péter, Jankovits László, Karl Jaspers, Viktor Jerofejev, Jónás Csaba, Juhász Anikó, Katona Tünde, Kemény István, Adrienne Kennedy, Hugh Kenner, Kiss Attila, Ivan Klima, Kokas Károly, Kolozsi László, Mirko Kovač, Kovács András Ferenc, Kovács Sándor, Kovács Zoltán, Kötél Emőke, Kőrösi Zoltán, Krémer Sándor, Julia Kristeva, Kukorelly Endre, Kutor Tünde, Milan Kundera, Kurdi Fehér János, Kurdi Imre, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zsolt, László Kinga, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Latzkovits Miklós, Lázár István, Lázáry René Sándor, Michel Lazarin, Lengyel András, Lengyel Zoltán, C. S. Lewis, Jean-Francois Lyotard, Losonczi Alpár, Lovas Ildikó, Valentin Lustig, Makfalvi Ildikó, Oszip Mandelstam, Miroslav Mandić, Máté Gyula, Marnó János, Méhes Károly, Meszlényi Attila, Mikola Gyöngyi, Zarkó Miletovits, Molnár Andrea, Mújdricza Péter, Vladimir Nabokov, Nádas Péter, Nagy András, Nagy Attila Kristóf, Nagy Éva, Nagy Gábor, Németh Gábor, Constantin Noica, Nyáry Krisztián, Odorics Ferenc, Ötvös Péter, Omaszta Gyula, Pál József, Octavian Paler, Pálfi Norbert, Panek Sándor, Paulik Antal, Pató Attila, Justin Panta, Peer Krisztián, Podmaniczky Szilárd, Poós Zoltán, Pozsvai Gyöngyi, Rajslí Emese, Rakovszky Zsuzsa, Rapai Ágnes, Rastko Mocnik, Rentz Mátyás, Reuss Gabriella, Rainer Maria Rilke, Guiraut Riquier, Jacques Roubaud, Sáfrány Ákos, J. P. Sartre, S. Balla László, Simon Balázs, Solymosi Bálint, George Steiner, Stoll Béla, Botho Strauss, Patrick Süskind, Szabari Antónia, Szabó Ágnes, Szajbély Mihály, Szántó F. István, Szathmári István, Szegi Amondó Zoltán, Szénási Miklós, Szenes Zsuzsa, Szigeti Csaba, Szijj Ferenc, Szijj Kamilla, Szilasi László, Szőke Katalin, Szőnyi György Endre, Takáts József, Tandori Dezső, Tatár Sándor, Tenke István, Térey János, Tillmann J. A., Tom Tit, Tolnai Ottó, Tompa Gábor, Tóth Sándor, Dubravka Ugrešić, Újfalusi Németh Jenő, Utasi Anikó, Utasi Csilla, Vajda Mihály, Vasadi Péter, Judita Vaiciunaitė, Vecsernyés Imre, América Vicuna, Visky András, Vörös István, Branka Vukovic, Paul York von Wartenburg, Ludwig Wittgenstein, Robert Wrigley, Zalán Tibor, Zelei Miklós, Slavoj Žižek, Andrea Zlatar, Louis Zukofsky, Zsávolya Zoltán, Zsélyi Ferenc